

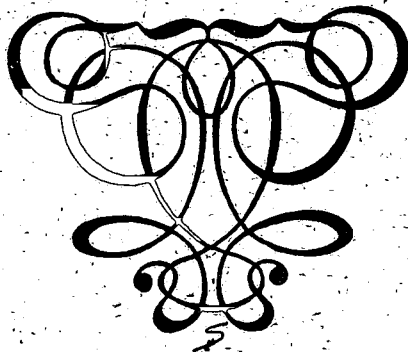
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 45

1942

HÄFT. 5

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLÉERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1943 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande, bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden; dels slutligen, mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, C.-E. QUENSEL, G. CARESSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor em. R. MÅLMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent E. THERMÆNIUS, Göteborg (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes. Lund i december 1942.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSÄTSER:

- GUNNAR SWENSSON, Den sociala bakgrunden till 1800-talets kommunalreformer 333
O. BJURLING, Knut Wicksell och David Davidson. En retrospektiv studie 358
CARL-ERIK QUENSEL, De årliga uppgifterna över befolkningens förändringar 368

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

- 1942 års val till de församlingar, som utse första kammaren. Av J. L. HARTMANN 390
1942 års val av ledamöter i första kammaren. Av J. L. HARTMANN 398
Statens industrikommission. Av ERIK HUSS 400
En tendens till lagprövningsrätt i Frankrike? Av LARS FRYKHOLM 411
Stätliga och kommunala socialånslag i Sverige 1895—1935. Några erinringar. Av
ÅKE ELMÉR 412
Ansökningar om understöd från J. H. Palmes fond 414

LITTERATURGRANSKNINGAR:

- Lars Frykholm, Studier över artikel 48 i Weimarförfattningen. Anm. av
Gunnar Heckscher 415
Herbert Tingsten, Samtidens förbundsstater. Anm. av Edvard Thermænius 419
Ingvar Andersson, Sveriges Historie gennem Tiderne. Anm. av Fredrik
Lagerroth 424
K. Vedel-Petersen, Danmarks Statistik. Anm. av Carl-Erik Quensel 430

DEN SOCIALA BAKGRUNDEN TILL 1800- TALETS KOMMUNALREFORMER

Av Fil. dr. GUNNAR SWENSSON, Malmö

Då man söker klargöra de faktorer, som drevo fram reformerna i den kommunala förvaltningen i Sverige under första hälften av 1800-talet, speciellt efter 1817, framträder i första hand de ideologiska synpunkterna. Detta förhållande är ganska naturligt, då de liberala idéerna vid denna tidpunkt voro på frammarsch överallt i Europa och satte spår så gott som inom alla samhällslivets områden. Om man emellertid för Sveriges vidkommande kastar en blick tillbaka i tiden, står det snart tämligen klart, att det är en fullt följdriktig utveckling av förhållandena, man här har att göra med. Godtager man i fråga om statsförfattningen Lagerroths påstående i »Frihetstidens författning»: »Självstyrelseprincipen hade segrat», kan man fråga sig: »Varför skulle *inte* självstyrelseprincipen, som dock fanns och aldrig hade varit helt utdöd i fråga om den lokala styrelsen, *ej* fullt bryta igenom även här?» I detta fall liksom i så många andra kom liberalismen som en livgivande kraft, och under inflytande av de liberala idéerna utvecklades och organiserades etappvis den kommunala självstyrelsen i vårt land. I den år 1817 utfärdade sockenstämmoförordningen märker man emellertid inga liberala inflytelser. Det var andra orsaker, som framtvång utfärdandet av denna förordning. Annorlunda ställer sig saken, då man når fram till de båda andra etapperna på vägen till den fulla kommunala självstyrelsen, 1843 och 1862. Här måste man fastslå, att den liberala ideologien spelat en viss roll och en mycket betydande sådan vid utformningen av den kommunala självstyrelsen i vårt land liksom på andra håll, där utvecklingen gick mot självstyrelse.

Samtidigt gjorde sig liberala idéer märkbara också på ett annat område av det svenska statslivet, där krav på en reform löpte jämsides med kraven på kommunalförvaltningens reformerande, näm-

ligen i fråga om folkrepresentationen. Reformkraven få likväl ej ses enbart mot bakgrunden av liberalismen, vilket också bevisas av uttalanden från den tid, då dessa voro aktuella. Detta har också fastslagits av senare forskare. Då Rexius¹ om representationsfrågan under 1800-talet säger: »Det är samhällets sociala omgestaltning, nya samhällsklassers framväxande till betydighet, gamlas nedsjunkande till obetydlighet, privilegiernas avskaffande och de gamla ståndorganisationernas successiva sönderfallande, som i stort sett skapar representationsfrågan och utgör dess mäktigaste drivkraft», eller då E. Fahlbeck² om samma fråga yttrar: »Djupare ändå och mera omfattande är den faktor, som likt en mäktig underström bär upp kraven på riksdagens ombildning, nämligen den samhälleligt sociala», deklasseras därmed de politiska motiven till en andrarangsplats. Jag tror, att man med full rätt skulle kunna säga något liknande om kraven på en reform av den kommunala självstyrelsen. Frågans sociologiska och ekonomiska sidor få ej bortskymmas av den ideologiska.

Sedan slutet av 1700-talet befann sig Sverige i en social omvandlingsprocess. Om orsakerna härtill påpekar Montgomery,³ att man i första hand måste söka dem i vårt lands *hastiga folkökning*. Med avbrott under vissa tidsperioder började denna redan så tidigt som 1721 — f. ö. den tidpunkt ungefär, då E. Heckscher låter »det moderna Sveriges grundläggning» börja⁴ — och fortsatte sedan under hela den tid, som i fråga om kommunalstyrelsen här är av särskilt intresse, således fram till omkring 1860. Sålunda visade perioden 1791—1800 ett födelseöverskott av 7,96 ‰ och en folkökning på 6,99 ‰, perioden 1811—20 ett födelseöverskott av 7,52 ‰ och en folkökning på 7,60 ‰, perioden 1821—30 ett födelseöverskott av 11,00 ‰ och en folkökning på 11,02 ‰, perioden 1831—40 ett födelseöverskott av 8,69 ‰ och en folkökning på 8,32 ‰ och slutligen perioden 1841—50 ett födelseöverskott av 10,51 ‰ och en folkökning på 10,39 ‰. Det vill med andra ord säga, att Sveriges befolkning under tiden 1721—1850 växte från 1 350 000 till 3 482 541.

Den nu nämnda folkökningen i Sverige var inte något för detta land särskilt utmärkande, tvärtom var det ett allmänt drag i Europas stater under 1700- och 1800-talen. I England⁵ t. ex. öka-

¹ Rexius, Det svenska tvåkammerssystemet, s. 25.

² E. Fahlbeck, Ståndsriksdagens sista skede, s. 453.

³ Montgomery, Svensk socialpolitik, s. 14 f.

⁴ E. Heckscher, Svenskt arbete och liv.

⁵ Holmberg, Medelklassen och proletariatet, s. 1.

des befolkningen under perioden 1700—1800 från ung. 5,5 mill. till 9,18 mill. Av särskilt intresse kan det i detta sammanhang vara att under ungefär samma tidsperiod iakttaga befolkningsutvecklingen i Norge,⁶ där den kommunala självstyrelsen tidigare än hos oss organiserades genom Formannskapslagarna av år 1837, i all synnerhet som den kommunala nyordningen i vårt broderland tydligt har varit av den allra största betydelse för utformningen av sockensjälvstyrelsen i vårt land under 1800-talet. Också i Norge upplevde man under denna tidsperiod en ökning av befolkningen, som 1769—1801 steg från 728 000 till 883 000. Efter 1807 inträdde emellertid här en tillbakagång liksom i Sverige, där man åren 1805—1810 hade att uppvisa en absolut folkminskning. Ökningen av Norges befolkning var tämligen ojämnt fördelad över landet. I somliga delar kunde en stagnation noteras, i andra en kraftigare folkökning och i andra en mindre. Den största ökningen kom på Trondhjems stift med ej mindre än 52 %. En förklaring till denna kraftiga ökning torde vara ett betydande uppsving för bergs- och skogsbruk och en ökning av åkerarealen i denna del av landet. Man finner således ett visst samband mellan näringslivets utveckling och folkökningen, en företeelse, som framträdde också i Sverige, om man tager sikte på folkökningen och jordbruksnäringen. Liknande var utvecklingen i England,⁷ där befolkningsöverskottet drogs till vissa distrikt med starkt utpräglat näringsliv, såsom distrikten för bomullsindustri, kolbrytning och metallindustri.

En sådan folkökning kom naturligtvis att medföra viktiga förändringar i folkets »organiska och inre beskaffenhet», som Gränström uttrycker det. Tydligast framgår detta för Sveriges del kanske av följande siffror rörande yrkesfördelningen i landet.⁸

År	Jordbruk med binärningar	Industri och bergsbruk	Handel och samfärdsel	Allm. tjänst	Landets inv. tal
1790	1 716 658	237 837	33 237	170 500	2 158 232
1800	1 856 247	266 419	38 731	185 906	2 347 303
1810	1 959 825	160 029	66 580	191 417	2 377 851
1820	2 134 954	180 928	42 906	225 902	2 584 690
1830	2 371 115	214 007	61 805	241 155	2 888 082
1840	2 539 360	268 061	69 369	262 097	3 138 887
1850	2 714 292	318 653	68 258	381 338	3 482 541
1870	2 995 844	613 414	210 940	348 327	4 168 525

⁶ Det norske folks liv og historie VII, s. 250.

⁷ Holmberg, a. a., s. 1.

⁸ Wohlin, Den jordbruksidkande befolkn., s. 4, tab. A.

Denna befolkningsutveckling har helt naturligt haft sin betydelse i största allmänhet även för frågan om den kommunala självstyrelsen i vårt land under den tid, då denna fråga väntade på sin lösning. Det måste även här förhålla sig så, som Gränström framhåller i »Adresser och adressdebatter»⁹ angående det politiska livet »att om 'de närande åldrarna' uti en nation äro mycket talrika i proportion till de övriga, så skall detta förhållande bidra att giva en helt annan prägel icke blott åt det ekonomiska livet, utan även åt det politiska, än om 'de tärande', åldringar och barn, äro opropotionerligt starkt företrädda inom ålderspyramiden, och särskilt bör den större politiska livaktigheten och framåtandan vara till finnandes vid de tidpunkter, då proportionen i åldersbesättningen har förskjutit sig till förmån för de vuxna ung- och medelåldrarna, 20—50 år eller så, på bekostnad av gamlingarnas åldersklasser». Man skulle sålunda med hänsyn tagen till dels de liberala idéernas starka frammarsch och dels förändringarna i befolkningens demografiska tillstånd kunna finna en förklaring till diskussionen kring den kommunala självstyrelsen i vårt land under förra hälften av 1800-talet. Sålunda framhöll J. Waern vid riksdagen 1834—35¹⁰ bl. a., att tiden vore inne för en reform i riktning mot självstyrelse till motvikt mot det med populationen ständigt växande behovet av lönade tjänstemän. För honom var dock det tyngst vägande skälet ej folkökningen i och för sig utan tjänstemännens växande antal. Tidigare än Waern hade S. U. vid 1823 års riksdag varit inne på samma tankegång, men för utskottet stod som ett skäl för folkets självstyrelse också tillkomsten av nya ekonomiska förhållanden. Samma eller liknande tankar tyckas även hava föresvävat landshövding Sandelhjelm i det förslag, han framlade 1833. Han påpekade, att folkökningen gjorde det omöjligt för länsstyrelserna att fullgöra sina administrativa åligganden, om man ej finge hjälp av organiserade municipalstyrelser.¹⁰

Ser man till åldersfördelningen under denna period, skall man finna, att åldersgruppen 15—50 år i allmänhet höll sig till omkr. 500 000 och därutöver, under det att åldersgruppen 50 år och därutöver under denna tid i stort sett befann sig i ständigt sjunkande, allt räknat på en million individer.¹¹

Gränström¹² har en tabell över samma företeelser, men endast

⁹ Gränström, a. a., s. 131 f.

¹⁰ Swensson, Den parlamentariska diskussionen, s. 60 och 71.

¹¹ Guinchart, Schweden I, tab. 15.

¹² Gränström, a. a., s. 135.

År	0—15	15—30	30—50	50—
1776—00	317 927	254 605	254 193	173 275
1801—25	322 651	256 066	247 115	174 168
1826—50	342 892	258 430	238 977	159 701
1851—75	337 064	251 488	249 309	162 139

för vart och ett av åren 1810, 1820, 1830 och 1840. Resultatet blir ungefär detsamma utom för året 1840, där han jämfört med siffrorna för perioden 1826—50 här ovan får en något högre siffra för åldersgruppen 15—50. Orsaken till denna skillnad är, att när man kommer bort mot mitten av århundradet, en förändring i ogynnsam riktning redan börjat sätta in. Samtidigt med den nu nämnda förändringen i folkstockens sammansättning inträdde även en annan förändring. Kvinnoöverskottet befann sig i nedåtgående. Inom alla kategorier av allmogeklassen ökades numerären av mankötet under perioden 1750—1860 med omkr. det dubbla antalet eller mera. För samma tidsperioder som ovan fanns det 1077, 1086, 1071 och 1061 kvinnor på 1000 män.¹³ Även detta måste ha haft en viss betydelse för de framträngande kraven på en omändring av den kommunala styrelsen, då mannens intresse för samhällslivet — och detta i all synnerhet i gångna tider — i allmänhet är större än kvinnans.

Jämför man f. ö. siffrorna rörande folkökningen (ovan s. 334) med de perioder, då intresset för det kommunala reformarbetet var störst, kan man ej undgå att se ett visst samband däremellan. Om man anger 1840- och 1850-talen som de årtionden, då reformrörelsen var starkast, innebär ju detta, att det är just vid den tidpunkt, då årskullarna fr. o. m. 1820 äro färdiga att sätta in i samhällslivet.

Även om sålunda med utgångspunkt från det ovan anförda det livaktiga intresset för den kommunala självstyrelsens reglerande under tiden 1817—1862 till en del kan förklaras, är därmed icke angivet, varför utvecklingen gick just i den riktning som den gjorde. 1817 års förordning angående sockenstämmor och kyrkoråd, som betecknade det första steget mot ett ordnande av den svenska sockenförvaltningen, gällde i fråga om sockenstämma endast landsbygden men icke städerna. Det kan ju synas märkvärdigt, att denna anordning vidtogs och att man ej tog steget fullt ut. Sverige var emel-

¹³ Guinchard, a. a., tab. 18.

lertid vid det nya seklets ingång ett utpräglat agrarland, vilket tydligt visas av de siffror, som finnas rörande yrkesfördelningen. (Se ovan s. 335). Sålunda utgjorde den jordbruksidkande befolkningen år 1800 omkr. 80 % av den totala befolkningen och under de följande åren t. o. m. 1830 omkr. 82 % för att 1840 åter ha sjunkit till omkr. 80 %, en tillbakagång, som sedan fortsatte, och år 1870 hade siffran gått ned till omkr. 71 %. Det statistiska material, som föreligger för denna tid rörande ståndsgupperingen, visar också, hur bondeståndet dominerade. Av rikets 3 482 241 invånare utgjorde adeln 0,3 %, prästeståndet 0,4 %, borgarståndet 2,1 % och orepresenterade ståndspersoner 2 %. Bondeståndet utgjorde ej mindre än 66,1 % och »alla andra» 29,1 %.¹⁴ Dessa siffror visa emellertid vidare, huru tiden gått förbi det gamla ståndssamhället. Fördelningen av befolkningen på land och stad under denna tid visar, att omkr. 90 % bodde på landet. Då dessa siffror sätts i samband med det förhållandet, att de ärenden, som avgjordes på sockenstämmorna redan under 1700-talet hade vuxit ut över de ursprungliga gränserna och berörde olika sociala områden, är det tydligt, att behovet av ordentliga stadganden om sockenstämmornas organisation på landsbygden framför allt gjorde sig kännbart, och detta inte minst med tanke på hur de kommunala angelägenheterna avgjordes i städerna, å allmän rådstuga inför magistraten.

Under åren efter tillkomsten av 1817 års förordning hade visserligen ett och annat försök gjorts att även för städernas del få en åtminstone partiell reform genomförd. Så framhölls vid riksdagen 1834—35 vissa brister i den då gällande förordningen med avseende på städernas ställning. Det fanns ingen förpliktande bestämmelse, om sockenstämmors hållande i städerna, och inskränkningarna i rösträttighet vid sockenstämma, så att sådan endast tillerkändes fastighetsägare, voro olämpliga i synnerhet för städerna. Först vid 1856—58 års riksdag ställdes den kommunala självstyrelsen i städerna under debatt i full utsträckning, och behovet av en reform ställdes i skarp belysning av denna riksdags ABEU.¹⁵ Vid denna tid hade fördelningen av befolkningen mellan stad och land visat en svag tendens till ökning av stadsbefolkningen. Från år 1800 till 1860 hade stadsbefolkningen ökat från 9,7 % av totalbefolkningen till 11,26 %. Ökningen var ej stor, men tendensen var omisskännelig. Om som exempel utvecklingen i vissa städer fram-

¹⁴ E. Fahlbeck, a. a., s. 460.

¹⁵ = Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet.

drages, framträder betydelsen av ökningen kanske tydligare. Vid början av 1800-talet hade Stockholm, Göteborg och Karlskrona resp. 75 500, 12 800 och 10 200 inv., medan Malmö hade endast omkr. 4 000 inv. Först omkr. 1840 började omslaget, och detta naturligtvis i samband med de lättnader i näringstvävet och skråväsendet, som vidtog 1846. För den fortsatta utvecklingen av befolkningsförhållandena i städerna bör hänsyn också tagas till frihandelsutvecklingen under 1850- och 1860-talen. 1850 hade invånaretalet i de ovan nämnda städerna vuxit till 93 100, 26 100, 14 100, och invånaretalet för Malmö hade stigit till 13 100.¹⁶ Förändringen i stadsbefolkningens struktur inträdde sålunda i ganska långsamt tempo, vilket i sin ordning medförde, att nödvändigheten av en reform av kommunalstyrelsen i städerna framträdde långt senare, än när det gällde landsbygden. Härvid måste också hänsyn tagas till städernas ställning i landets näringsliv,¹⁷ vilket i stor utsträckning saknade förbindelse med städerna, då det i allmänhet var förlagt till landsbygden. Detta förhållande gällde, med bortseende från jordbruket, järnhanteringen och skogsindustrien. Vidare bör påpekas, att industrien dels var koncentrerad till Bergslagen, där stadsbebyggelse i stort sett saknades, och dels i stor utsträckning drevs som hemindustri.¹⁸ Städerna spelade också en mindre betydande roll som kulturfaktor. Om man vidare jämför borgerskap och bönder ur rent ekonomisk synpunkt, framträder också städernas ringa betydelse. Enligt en beräkning från 1828 »behövdes icke mindre än 13 städers samlade förmögenhet för att mäta sig med Lövsta bruks», och enligt af Forsells beräkningar i Statistik över Sverige (1844) från 1835 utgjorde borgarna 69 143 personer med en förmögenhet av 35 000 000 rdr. b:o och bondeståndet av 2 232 667 personer med en förmögenhet av 172 000 000 rdr. b:o.¹⁹ Förhållandena i Norge voro i detta fall rakt motsatta de svenska. Där dominerade städerna näringslivet, vilket ingalunda är underligt, då handel, sjöfart och fiske voro huvudnäringarna. Men liksom städerna dominerade på det materiella området, dominerade de också på det kulturella, och likväl utgjorde stadsbefolkningen ej mer än 9 0/0 av hela folkmängden eller ungefär som i Sverige. I Norge tillväxte också stadsbefolkningen i allmänhet kraftigare än befolkningen på landsbygden, vilket berodde på en tämligen stark inflyttning från landsbygden. Man

¹⁶ Montgomery, *Industrialismen*, s. 17 f.

¹⁷ Herlitz, *Svensk stadsförvaltning*, s. 51; Montgomery, *Industrialismen*, s. 18.

¹⁸ Holmberg, a. a., s. 17.

¹⁹ A. Kjellén, *Sociala idéer och motiv*, s. 17 och s. 230.

beräknar, att 1801 utgjorde invånaretalet i »kjøpstaederne» 77 500, men medräknas »ladesteden», blir siffran omkr. 109 000.²⁰

De ovan anförda siffrorna tala sitt nog så tydliga språk, men de giva dock endast ett bidrag till utvecklingens yttre konturer. För att få en fullt riktig bild av de sociala och ekonomiska förhållandena, som bidrogo att föra fram de kommunalreformatoriska kraven, fordras, att man tränger djupare ned i varje samhällsklass för sig. Folkökningen 1751—1840 hade hållit sig emellan 1 300 000 och 1 400 000. Då av det föregående framgätt, att städernas befolknings-siffra under samma tid procentuellt höll sig tämligen stabil, måste folkökningen hava kommit landsbygden till godo, och av folkökningen drogos omkring 1 100 000 individer till jordbruket, som var huvudnäringen. Detta kom, som Montgomery framhåller, att medföra en djupgående förändring i den sociala grupperingen bland den jordbruksidkande befolkningen, vilket framgår av följande tabell.²¹

År	Bondeklassen	Tjänste- klassen	Backstugu- och inhyses- klassen	Torparklassen
1775	1 052 725	266 577	98 948	183 302
1800	1 102 120	277 184	197 116	261 727
1870	1 395 543	369 459	484 262	436 486

Som synes kom ökningen framför allt på de tre klasser, som gå under beteckningen tjänsteklassen, backstugu- och inhysesklasserna samt torparklassen, under det att den egentliga bondeklassen procentuellt ökades minst. Orsakerna till denna sociala fördelning av den jordbruksidkande befolkningen har Montgomery²² gjort ett försök att klarlägga. Han framhåller visserligen, att frågan ännu ej är fullt utredd, men skälen förefalla antagliga, och då de äro av ett visst intresse för denna utredning, må de därför i sina huvuddrag här anföras. Möjligheterna att skaffa egen jord vore jämförelsevis små. Äganderättsförhållandena voro sådana, att det var tämligen omöjligt att förvärva jord utan uppgörelse med vederbörande ägare, därför att ingen, som författaren uttrycker det, »fri» jord existerade. För obemedlade stod således ingen annan utväg öppen än att taga plats som tjänstehjon eller söka få en backstuga eller ett torp. I vissa trakter av landet, de s. k. herrgårdsbygderna, hade

²⁰ Det norske folks liv og historie VII, s. 250.

²¹ Montgomery, Svensk socialpolitik, s. 16.

²² Montgomery, Svensk socialpolitik, s. 16 ff.

sedan 1700-talet en ökning av torpbildningen försiggått. I Kronobergs län hade sålunda torparnas antal ökats från 923 år 1766 till 1 828 år 1805, och för hela landet beräknas torpens antal år 1815 till två och en halv gånger så många som år 1751.²³

En möjlighet till en ökning av jordlotternas antal låg likväl i hemmansklyvning, som också pågick på sina håll, men den motsvarade ej den kraftiga folkökningen. Dessutom neutraliserades den av den bildning av större jordbruk, som pågick i vissa delar av landet. Emot hemmansklyvningen verkade också de då rådande arvssedvänjorna, byorganisationen och statsmakternas negativa inställning till densamma. Utvecklingen från 1700-talet och framåt medförde således som konsekvens, att de egendomslösas antal ökades. Man skulle också kunna uttrycka saken så, att landsbygdens underklass tillväxte. Förhållandet vid denna tid var, att bland den jordbruksidkande befolkningen utbildades en ganska kraftig klasskillnad beroende på den omvandling, jordbruket vid denna tid genomgick och på den egentliga bondeklassens ökade jordförvärv, speciellt kraftigt från omkring 1810 och fram till ett par årtionden efter seklets mitt. Det är den period, som Wohlin karakteriserar som »tiden för det svenska jordbrukets kraftigaste historiskt kända expansion». Det var en tid med förbättrade brukningsmetoder, med ökad odlingsareal, med en kraftigt ökad spannmålsproduktion, med en begynnande spannmålsexport och stigande spannmålspriser. Sundbärg beskriver utvecklingen i början av 1800-talet sålunda: »Bygd bröts, hemman skiftades och styckades, lägenheter avsöndrades eller upplätos, torp anlades, backstugor byggdes, och statarebostäder uppfördes vid herrgårdarna — detta var summan av Sveriges ekonomiska liv vid denna tid.» De besuttna böndernas ställning stärktes på grund härav, men för den övriga delen av den jordbruksidkande klassen förblev ställningen i stort sett som förut.

Om nu denna sociala och ekonomiska utveckling sammanställs med de ärenden, som handlades på sockenstämmorna, så framgår det ännu mera klart, att ju längre tiden led, desto kraftigare måste en reform av den kommunala självstyrelsen visa sig ofrånkomlig. De gamla sockenstämmorna hade förhandlat och beslutat endast om rent kyrkliga angelägenheter, men dessa gränser hade som tidigare påpekats sprängts. Prästerskapets privilegier av åren 1650 och 1723 godtogo också denna utveckling, då man formulerade området för sockenstämmas verksamhetsfär så, att utom ärenden som

²³ E. Heckscher, Svenskt liv och arbete, s. 198.

angingo kyrkan och vad därmed hängde samman, skulle, på stämman också behandlas »andra församlingen åliggande tarfver och beställningar» (1650) eller »församlingens tarfver och beställningar angående» (1723). Vad var det då för frågor, som kunde taga stämmas intresse i anspråk? De viktigaste voro frågor om inrättande av sockenmagasin, fattigvårdsfrågor, frågor om folkundervisningen o. s. v. Det är ju tämligen klart, att med den växande befolkningen dessa frågor behandling skulle växa i omfattning och betydelse. Men inte nog härmed, nya problem, som krävde sin lösning, skulle också göra sig gällande. Man hade under årens lopp fått en del förordningar, som innehöllo bestämmelser om huru skulle förfaras med ett eller annat av dessa socknen angående ärenden, men vad som fattades i dessa var enhetlighet. Att prästerskapet, som hade ledningen av sockenstämmorna, framför andra skulle känna behovet av reformer särskilt starkt, är ej förvånande.

1817 års förordning angående sockenstämmor och kyrkoråd, som huvudsakligen var ett sammanförande till ett helt av föregående tiders bestämmelser och praxis, visade sig fördenskull ganska tidigt behäftad med vissa brister.

Att så var förhållandet framgår bl. a. därav, att när kommittén för omorganisationen av rikets styrelsesverk, som tillsatts 1819, var färdig med sitt betänkande 1823, innehöll detta också vissa förslag, som rörde den kommunala självstyrelsen. I detta förslag ingick inrättandet av en sockennämnd. Härvid är särskilt anmärkningsvärt, att man tydligen haft för avsikt att få de båda sociala frågor, som under första hälften av 1800-talet voro av synnerlig vikt, skola och fattigvård, bort från de kyrkliga ärendena. Enligt förslaget skulle nämnden bl. a. ha att verkställa och handha fattigförsörjningsanstalter och frågor om mindre arbetsföra personers inflyttning i socknen. Fattigvårdsfrågan hade länge sysselsatt myndigheterna och kom att ända fram till frågans lösning 1847 spela en framträdande roll och kom också att påverka tillkomsten av 1843 års förordning om sockenstämmor och sockennämnder.²⁴ Att fattigvårdsfrågan kom att bidra till en omläggning av den kommunala styrelsen, har man exempel på även från andra håll. Så var förhållandet i t. ex. England och Danmark. Och att fattigvårdsfrågan verk-

²⁴ Bondeståndsledamoten Per Sahlström menade, att ett hjälpmedel emot fattigdomen låg i »bildandet av kommunalstyrelser, vilka med rättighet att kalla den skickligaste till ledare, skulle tillkomma att taga en noggrann kännedom om församlingarnas alla förhållanden utom de juridiska». (Sv. folkskolans historia II, s. 210).

ligen kom att rikta uppmärksamheten på behovet av en reform av det svenska kommunalväsendet, framgår bl. a. av Sandelhjelm's ovan omnämnda förslag, där han påpekade, att behovet av en reform ökats i och med det att man bland andra frågor väckt en om förbättrad reglering av allmänna fattigvården.

Fattigvården hade genom 1763 års hospitals- och barnhusordning växlats in på nya banor. Nu ålades kommunerna att draga försorg om de fattiga. »Hwar Sockn skal föda sine fattige», stadgades för landsbygden. Tre år därefter utfärdades en ny hospitalsordning. Innehållet i båda dessa förordningar var tämligen lika, men i 1766 års förordning lämnades större frihet åt kommunerna beträffande fattigvården då det hette: »som hwar Soken eller Stad, — — är skyldig at föda sine egne fattige, Så förblifver det ock hädaneftter dervid, på sätt, hwar Församling finner för seg nyttigast vara». Genom båda dessa förordningar gjordes den kommunala fattigvården obligatorisk. En brist, och en starkt framträdande sådan, var, att uttrycket »sina fattiga» icke hade närmare förklarats eller utvecklats till sin innebörd. Detta vaga uttryckssätt var ägnat att framkalla tvister mellan olika socknar angående försörjningsskyldigheten, och detta inte minst i tider då de fattigas antal var stätt i stigande. Man försökte lösa problemet genom K. K. den 5 dec. 1788, där det bestämdes, att den socken borde vidkännas underhållsplikten, där den fattige antingen haft eget hemman eller såsom inhyses- eller tjänstehjon senast varit i skatt antecknad. Denna bestämmelse tillkom emellertid vid en tidpunkt, då den obesuttna jordbruksbefolkningen började tillväxa i antal. I detta förhållande torde man delvis kunna finna en förklaring till att det i 1788 års kungörelse också infördes bestämmelsen, »att icke något inhyses-hjon bör få sig ther nedsätta, eller något gammalt och mindre arbetsfört tjänstehjon antagas, innan sådant först blivit i allmän sockenstämma anmält och Församlingen thertill sitt bifall lämnat». Att en sådan bestämmelse kunde ha en viss betydelse för socknarna med tanke på fattigförsörjningen även i senare tid, förstår man, då man läser C. G. af Forsell's påpekande i »Socken Statistik».²⁵ Det heter där: »Man synes hittills icke ha fäst at tillräckligt avseende på ett måhända redan förut varande obesutet och utblottat hushåll, och som således icke förmår lämna till Församlingen den ringaste säkerhet, att det icke för egen del framdeles faller fattigvården till last, dock det oaktat tillåter ännu ett annat hushåll att inflytta eller

²⁵ af Forsell; a. a., s. 3 f.

uppresa en liten stuga i skogen på närmare eller fjärmare avstånd intill sin egen. För denna tillåtelse betingas vanligtvis blott några få dagsverken eller några riksdaler om året; men när arbetsförmågan avtager, sjukdom eller nöd infinner sig, så får Församlingen ytterligare några fattighjon att underhålla. Förhållandet är stundom nära enahanda med en del Stat-torpare och Fabriksfolk.» 1833 framhöll också Sandelhjelm nödvändigheten för socknar och församlingar på landsbygden av närmare bestämmelser om rätten att kontrollera bosättningar och att vaka över lösdrivare. Den förutvarande bestämmelsen var väl närmast avsedd att hålla fattigvårdstungan nere men kom att verka i rakt motsatt riktning, då den förhindrade en omsättning av arbetskraften socknarna emellan, d. v. s. arbetstillfällena inskränktes.

Ett annat uttalande av af Forsell i samma arbete visar också, vilken vikt han tillmätte fattigförsörjningen för socknarna. Han menade, att blott detta enda åliggande borde mer och mer kräva »vår omtanka». I detta avseende brast det emellertid i sockenlagstiftningen. Här hade tydligen liksom på andra områden inom sockenstyrelsen, då det gällde skyldighet för sockenborna att bidra till ett besluts genomförande, ett rent privaträttsligt betraktelsesätt gjort sig gällande. Om en person ej själv varit närvarande vid eller godkänt ett besluts fattande, ansågs han fritagen från skyldigheten att medverka till dettas verkställighet. För fattigvårdens del kan man draga den slutsatsen, att här hade detta problem varit särskilt brännande, ty 1811, innan den av K. Maj:t på riksdagens begäran förordnade kommittén för utarbetande av en plan till fattigvårdsinrättningarna i riket blivit färdig, utfärdades av K. Maj:t efter riksdagens hörande en förordning, vari bestämdes, att skyldighet att bidra till de fattigas försörjande ålåde var och en, som icke själv vore i behov av andras hjälp. Beslut om bidrag härtill, som antoges »genom pluralitet, beräknad efter det å varje ställe i sådana frågor vanliga omröstningssätt» skulle, »sedan Kongl. Maj:t den prövat och gillat, förbinda dem, vilka oaktat föregången kallelse, varit frånvarande eller ock till beslutet nekat», samt dem, som därefter inflyttat till staden eller församlingen. Tack vare fattigvårdsfrågan hade man således i detta fall ganska tidigt kommit fram till en fullt modern ståndpunkt i sockenförvaltningen. Bestämmelsen betecknade emellertid också en begränsning av socknarnas självbestämmanderätt vid ordnandet av fattigvården jämfört med 1766 års hospitalsordning.

I detta stycke kom den år 1817 utfärdade förordningen om socken-

stämmor på landsbygden ej att medföra någon ändring. Fattigvården hörde till de ärenden, som hänskötos till sockenstämmas avgörande. I förordningens § 6 hette det: »till sockenstämmas handläggning höra de mål, — — såsom — — 10:e Frågor om socknens fattigas försörjande och överläggningar om mindre arbetsföra personers inflyttande från andra socknar». Sockenarnas självstyrelse var emellertid fortfarande begränsad och rätt starkt, vilket framgick av formuleringen av slutorden i § 6: »Den åtgärd till upplysning, överläggning eller beslut, som sockenstämma i dessa mål tillkommer, stadgas i de författningar, som röra varje särskilt ärende dem det tillhör sockenstämma att noga iakttaga». Således kom den ovan nämnda förordningen av år 1811 angående fattigförsörjningen att falla under denna punkt, vilket var av stor betydelse, då fattigvårdsfrågan fick allt större räckvidd. Detta berodde framför allt på den starka ökningen av de »egendomslösa» inom jordbruksbefolkningen. Inom detta samhällsskikt pågick nämligen under denna tid förändringar, som kommo att få vittgående följder inte minst med tanke på socknarnas skyldighet att taga hand om sina fattiga. Författaren Ivar Lo-Johansson,²⁶ som ägnat sitt intresse åt landsbygdens underklass, betecknar utvecklingen på landsbygden i början av 1800-talet som »nära nog en revolution» och ger följande skildring av vad som då inträffade. »Småbönderna lämnade sina gårdar, torparen flyttade från utkanten fram till godskärnan, torpen inlades, de romantiska ödetorpen uppkom, storodlingen av jorden begynte, och en helt ny klass uppstod — statarklassen. »Orsaken till detta förhållande var jordbrukets börjande industrialisering, vilket i sin ordning var en följd av enskiftet. Hans Järta²⁷ hade redan 1828 i en skrift, Allmänna folkbildningens beskaffenhet inom fäderneslandet, uttalat som sin mening, att denna omläggning av jordbruket och egendomsägarnas benägenhet att själva bruka frälsehemman och torplägenheter med hjälp av statare och daglönare hade skapat ett proletariat i vårt land. För de större jordbrukarna var systemet med statare förmånligare, då dessa jordbruksarbetare, som Kjellén²⁸ uttrycker det, voro lättare att dirigera. Detta betydde, att torparna, som trots allt utgjorde en ekonomiskt sett starkare klass, minskade i antal i förhållande till denna nya grupp av jordbruksarbetare. Som av tab. s. 340 framgår, ökade dock torparna reellt fram till

²⁶ Lo-Johansson, Statarklassen, s. 3.

²⁷ Svenska folkskolans historia II, s. 130.

²⁸ A. Kjellén, a. a., s. 19.

omkr. 1870 med undantag för vissa landsdelar, där minskningen började redan omkr. 1830 och 1840.²⁹ Ökningen av statare och daglönare framgår av följande siffror. Statarklassen (manliga) utgjorde år 1825 — 9 239, 1830 — 10 398, 1840 — 14 154, 1850 — 17 026 och 1860 — 23 815. Daglönarna (s. k. bäckstugu- och inhysesjon, manliga) utgjorde vid samma tider resp. 43 400, 54 513, 65 226, 89 215 och 96 514. Som synes en mycket kraftig ökning för dessa grupper av jordbrukets arbetare, som ej endast ekonomiskt utan även rent socialt stodo lägre än torparna. Att denna tillväxt av jordbrukets ekonomiskt och socialt sämst ställda arbetarklass skulle framkalla en viss oro är förståeligt. Man förstår bondeståndets månhet om ståndets renhet och de farhågor för utvecklingen inom socknarnas fattigvård, som stod i samband med befolkningsutvecklingen på landsbygden.³⁰ Ur denna sista synpunkt upptogs problemet dels av Geijer³¹ och dels av fattigvårdskommittén av år 1837. I sin skrift Fattigvårdsfrågan skrev Geijer: »Desto mera bekymrande framstår det *vacklande självbeståndet* hos den klass, vars försörjning är beräknad på *dagsverks-arbete*, — — och tillökningen i denna klass visar sig fortgå i senare tider med så stora steg, att den ej kan undgå allvarlig uppmärksamhet.» Och fattigvårdskommittéerade yttrade sig i nästan samma ordalag.³² Det som verkade mest oroande, var det »vacklande självbeståndet hos den samhällsklass, vars försörjning såväl för föräldrarna, som de oftast talrika barnen är beräknad på dagsverksarbete, och den tidtals avbrutna tillgången å sådan arbetsförtjänst samt den ytterst svåra förlägenhet, varföre denna klass är blottställd vid varje rubbning av det vanliga förhållandet, genom missgynnsamma skördar, med därav följande stegring av priserna å födoämnen och inskränkning av jordbrukarnas tillfälle att sysselsätta arbetarna, eller varjehanda andra tilldragelser, som föranleda till den påräknade arbetstillgångens upphörande».

Fattigvårdskommittéerade ha här tydligen berört ett förhållande, varav man haft erfarenhet under den tid, som förflutit efter 1800. Under århundradets första decennium hade det svenska jordbruket av olika anledningar upplevat en högkonjunktur, men 1812 inträffade ett omslag på grund av missväxt åren 1811 och 1812. Sedan följde under 1820-talet en allmän kris för jordbruket med prisfall

²⁹ Sundbärg, Tankar i utvandringsfrågan, s. 29. Se också ovan s. 340.

³⁰ Se s. 353 f.

³¹ Geijer, a. a., s. 113.

³² Bet. ang. fattigvården i riket utom Stockholm, s. 16.

på dess produkter. Allt som allt kan sägas, att en samhällsklass uppstått, som »levde på existensminimum, ett rörligt befolknings-element, som erbjöd ett svårt problem för städernas och lantkommunernas fattigvård».³³

Det framgår således klart, att det särskilt var utsikten till en ökning av fattigvårdsbestyren, som framkallade oron. Det var ett agrar-socialt problem, som växte fram och för socknarna var av stor betydelse. Vid riksdagen 1828—1830 gjorde Geijer ett uttalande i frågan,³⁴ som var skarpare än det ovan citerade. Han ställde saken på sin spets, då han enligt riksdagsprotokollet ej »tvekade påstå, det varje possessionat, som inför det (stat-torpar-systemet), med det samma må anses hava av sagt sig allt bidrag av socknarnas fattigvård för alla underhavande av sådan beskaffenhet». För att emellertid giva den jordbruksidkande befolkningen rättvisa, må det framhållas, att fattighjonen inte allenast rekryterades från denna klass. Även gruvor, hyttor, bruk och manufakturerna hade att uppvisa ett stort antal fattiga. Liksom inom jordbruket fick man också här känning av konjunkturväxlingarna. Inträffade vid dåliga handelskonjunkturer också missväxt, så inträdde verklig nöd på landsbygden. När det gällde de sist nämnda näringsgrenarna hade man tydligtvis varit inne på samma tankegång som Geijer här ovan i fråga om statarna. Vid riksdagen 1840—1841, då man i samband med den kommunala självstyrelsen diskuterade grunden för rösträtt och kommunal beskattning, omnämnde Hartmansdorff i detta sammanhang, huru man funderat på att skilja Motala verkstad från församlingen på grund av den betungande fattigvården, som blivit en följd av verkstadens anläggning. Skaror av fattiga drogo under dessa förhållanden till städerna, som dessutom hade sina egna fattigvårdsproblem. Hantverket lämnade nämligen också sin tribut till antalet av fattiga och lösdrivare, vilket stod i nära sammanhang med den allmänna utvecklingen inom näringslivet.³⁵

Det nu anförda visar, att den kommunala fattigvården hade stora problem att lösa, det visar, att fattigvården måste regleras, och det visar, att, då fattigvården var en socknarnas angelägenhet, den lokala självstyrelsen i hög grad måste beröras därav. Bestämmelserna i 1817 års förordning voro i detta fall som i andra ej till fyllest. För fattigvårdens ordnande begärde riksdagen år 1835, att

³³ Holmberg, a. a., s. 26 ff.

³⁴ Präst. prot. 1828—30, IX, s. 216.

³⁵ Holmberg, a. a., s. 30 ff.

en allmän författning härom måtte utfärdas, och 1837 tillsatte Kungl. Maj:t en kommitté med uppdrag att utarbete ett förslag till allmän stadga rörande fattigvården i riket. 1835 års riksdag hade också begärt, att Kungl. Maj:t åt kommitterade för kyrkolagens överseende eller andra sakkunniga måtte uppdraga att utarbete en fullständig författning angående sockenstämmor och kyrkoråd. Ett par år tidigare, 1833, hade landshövding P. Sandelhjelm till Kungl. Maj:t inlämnat ett förslag till menighetsstyrelsers ordnande. Detta förslag remitterades till den 1837 tillsatta fattigvårdslagstiftningskommittén, »på det bemälte kommitté må kunna tillse och överväga, huruvida vad de (d. v. s. handlingarna) innehålla må för kommittéens ändamål till större eller mindre del finnas tjänligt och användbart». I juni 1839 var fattigvårdskommittén färdig med sitt arbete. Vad kommittén yttrade om fattigdomens orsaker, har i detta sammanhang mindre betydelse, intressantare är kommitténs åsikt om villkoren för fattigvårdens ordnande, och därvid gav den också en förklaring till varför den i detta sammanhang avgivit ett förslag till en omordning av den kommunala självstyrelsen. Kommitterade ha haft klart för sig, vari det brast i 1817 års förordning. Detta framgår klart och tydligt av yttrandet, att »för handhavandet af de särskilte samhällenas mera allmänna angelägenheter, som redan besörjas af utsedda menighetsombud, är det också af största vikt, att *enhet* införes genom en gemensam förvaltning, på det *behof och tillgångar måga, i sammanhang, kunna beräknas* och den *enstämmighet i alla åtgärder* iakttagas, som är ett *nödvändigt* villkor för fördelaktiga resultater af det hela». Man ville sålunda skapa en fast ordning för den kommunala förvaltningen. Som en av de viktigaste angelägenheter — och det var inte minst häri bristerna visade sig —, som ålåg menigheterna, framhävde kommitterade »fattigvården i sin större utsträckning eller så väl de fattigas försörjning som bemödandet att inskränka tungan därav, eller åtminstone motverka dess ökande». Detta var ett av skälen, bortsett från remissen av det sandelhjemska förslaget, och säkerligen det viktigaste för kommittén att syssla med den kommunala självstyrelsen. Av detta yttrande torde framgå, att den, redan innan Sandelhjelm's förslag inkommit, haft sin uppmärksamhet riktad på behovet av en nyreglering av sockenstyrelsen, och detta var den stora betydelse fattigvårdsproblemet haft för utvecklingen av den lokala självstyrelsen. Detta sociala problem torde sålunda hava varit av primär betydelse för kommitténs utarbetande av förslag till en ny kom-

munalförordning. Detta framgår också ganska tydligt av kommitténs yttrande, att fattigvården oskiljaktigt hörde samman med den av kommittén föreslagna kommunala »institution och endast i samstämmighet med den vidsträcktare kommunalförvaltningen kunna fullkomligt ändamålsenligt handhas». Slutresultatet av den nu anförda utvecklingen blev 1843 års förordning.

För att få en klarare bild av den nu berörda utvecklingen är det tacknämligt att kasta en blick på vårt västra broderlands sociala och ekonomiska tillstånd vid tiden för tillkomsten av 1837 års formannskapslagar. Som tidigare anmärkts, hade man även här att notera en folkökning, som inverkade på utvecklingen där. När det i Sverige blev jordbruket och följaktligen landsbygden, som drog befolkningsöverskottet till sig, under det att stadsbefolkningens antal inte nämnvärt ökades, så var det i Norge städerna, som fingo den starkaste känningen av folkökningen, naturligtvis beroende på den ovan påpekade situationen inom näringslivet. Men liksom i Sverige var det inte folkökningen i och för sig, som var det viktigaste, utan ännu betydelsefullare var den folkökningen följande förändringen i levnadsvillkor. Som en norsk historiker³⁶ framhåller, fanns det rika och fattiga även i mitten av 1700-talet, men nu blevo de rika rikare och de fattiga fattigare. Detsamma torde kunna sägas om Sverige, och liksom här föll folkökningen på de sämst lottade folkskikten. I Sverige visade den självägande bondestammen en kraftig ekonomisk uppryckning och därmed följde ett ökat självmedvetande, under det att det i Norge var köpmännen, som framför allt tillväxte i ekonomisk styrka. Borgerskapet steg materiellt men även kulturellt. I samma mån växte dess självkänsla, och borgarna krävde respekt och makt. Häri ligger tydligtvis till en del förklaringen till det norska borgerskapets tidigt visade intresse för omläggningen av den kommunala styrelsen, ett intresse, som för städernas del i Sverige slumrade ganska länge. Med stadsnäringarnas uppblomstring följde också, att arbetarstammen inom industri, sjöfart, handel och fiske växte. Det är alltså samma företeelse, som gjorde sig märkbar inom Sveriges huvudnäring, jordbruket. Följdverkningarna blevo också desamma i båda länderna. Både jordbruksarbetarna i Sverige och de nämnda arbetaregrupperna i Norge hade intet annat att leva av än sin arbetskraft. Då tiderna voro goda, hade de sin knappa bärgning, men i dåliga tider föllo de samhället till last. Vi

³⁶ Det norske folks liv og historie VII, s. 250.

möta alltså »pauperismen» också i Norge, och där som i Sverige hade de fattigas antal ökats i samband med folkökningen.

Även om borgerskapet var det mera inflytelserika samhällselementet i Norge, får man därför icke underskatta det norska bondeståndet. Inom detta liksom inom det svenska förefunnos samma motsatser som nu behandlats i fråga om borgarståndet. De självägande bönderna intogo ungefär samma ställning som borgarna i städerna. De utnyttjade andras arbetskraft, och dessa andra voro som i Sverige landsbygdens underklass »husmenn» och tjänare, vilkas ställning dock var något bättre än arbetarnas i städerna. Även de norska bönderna, här som i Sverige delvis under inverkan av fysiokratismen, visste sitt värde, och även bland dem var intresset för lokal självstyrelse ganska allmänt. Som synes var både i Sverige och Norge, de båda länder, där den kommunala självstyrelsen växte fram ungefär samtidigt, den sociala och ekonomiska utvecklingen tämligen likartad, även om det fanns en del olikheter i detaljer.

De följer, den ovan anförda utvecklingen i Sverige drog med sig, visade sig ej endast i största allmänhet, utan även i de specialfrågor, vilka hängde samman med en allmän reform av den kommunala självstyrelsen, märkas spåren av den genomgripande samhällsomvälvningen. Här nedan skall som exempel framdragas ett par områden, där detta synnerligen tydligt visade sig.

När det gällde ledningen av sockenstämma och sockennämnd eller med andra ord pastors självskrivenerhet som ordförande i dessa båda institutioner, visade det sig, att den nya tiden ej hade plats för gångna tiders synpunkter på den prästerliga ledningen. Anmärkas må också, att vid debatterna om folkskoleväsendet under förra hälften av 1800-talet från vissa håll framställdes krav på att ordförandeposten i skolråden skulle tillsättas genom val. Pastor i församlingen hade av ålder lett sockenstämmas förhandlingar, och detta var ganska naturligt. De ämnen, som handlagts på stämmorna, voro ju i första hand av rent kyrklig karaktär, men detta förhållande hade under tidernas lopp förändrats. Prästerskapet hade vidare representerat den bokliga bildningen ute i socknarna, och för pastor hyste sockenborna ett allmänt förtroende. På 1800-talet blev det annorlunda. Ända sedan det nya statsskicket genomförande 1809 hade ett stegrad intresse för folkundervisningen förmärkts. Om man ser på det antal barn, som undervisades i växelundervisningsskolorna i landet, finner man en ständig ökning. År 1835 funnos t. ex. 338 skolor med 20 930 barn och 1848 956

skolor med 61 284 barn.³⁷ J. Waern framhöll också i sin motion vid riksdagen 1834—35, hurusom ett väl ordnat municipalsystem var ett slags medborgerlig uppfostringsanstalt, som måste följa av folkbildningens intellektuella framskridande. Pastor var icke längre ensam representant för den bokliga bildningen. Läskunnigheten hade ökats liksom bildningen i allmänhet. Lägges härtill, att pastor, i den mån gränserna för den kommunala verksamheten vidgades och grep över vidsträcktare områden, i praktiska värv fick svåra medtävlare i såväl ståndspersoner och bruksägare som i representanter för bönderna, är det förklarligt, att krav på pastors skiljande från självskrivenheten till ordförandeskapet reses gång på gång och ju längre tiden led allt kraftigare, i all synnerhet i fråga om handläggandet av rent världsliga angelägenheter. I detta sammanhang kan det vara värt att påminna om, att K. U. vid riksdagen 1817—1818 föreslog upphävandet av biskoparnas — undantagandes ärkebiskopen — självskrivenhet till deltagande i riksdagen. Man motiverade detta med samma skäl som då det gällde upphävandet av självskrivenheten som ordförande i sockenstämma och sockennämnd, ålderdom och sjuklighet, oduglighet av en eller annan anledning. Motståndarna till detta krav hänvisade till det patriarkaliska tillstånd, som utvecklats i församlingarna. Patriarkalismen var emellertid stadd på avskrivning inom andra områden i samhället. Så var t. ex. fallet inom den jordbruksidkande klassen, där arbetsgivaren ej längre kunde hysa samma personliga intresse för den framväxande lätt-rörigare jordbruksarbetareklassen. Alf Kjellén³⁸ uttrycker saken så, att man märker »en glidning från den patriarkaliska arbetsformen till ett mer rent ekonomiskt förhållande mellan husbonde och underhavande». Samma var förhållandet i städerna i umgänget mellan mästare och gesäller och lärlingar. Perioden 1815—1866 var den sista i det patriarkaliska systemet i Sveriges näringsliv. Varför skulle då det patriarkaliska förhållandet mellan pastor och sockenbor bestå i alla socknens angelägenheter? Detta framför allt om man tager i betraktande den förut omtalade utvecklingen på jordbrukets område, vilket för de självägande bönderna medförde en höjning av den ekonomiska standarden. Under åren 1822—1834 hade allmogen ökat sin förmögenhet genom egendomsköp med icke mindre än 3 318 710 rdr. b:o. Detta kom naturligtvis att medföra en känsla av ökad vikt och betydelse och ett starkt självmedvetande.

³⁷ Svenska folkskolans historia II, s. 194.

³⁸ A. Kjellén, Sociala idéer, s. 21.

Ett typiskt exempel härpå är Anders Danielssons ofta citerade yttrande vid 1817—18 års riksdag: »Vi hava vuxit ur det omyndighetstillstånd, varuti kanhända ännu mången enfaldig och kortsynt man tror, att vi befinna oss.» Yttrandet i och för sig innebar nog en viss överdrift vid denna tidpunkt, då det fälldes, men utvecklingen gick likväl i den riktningen. Till detta kom emellertid också tidens allmänna inställning till prästerskapet. När det var fråga om prästerskapets andel i folkrepresentationen, frågade Anckarsvärd i sin »Politisk trosbekännelse»: »Jag har aldrig kunnat göra mig begripligt, vad prästeståndet egentligen representerar.» Vidare hade kyrkan inte längre samma fasta grepp om folket som tidigare. Många människor hade vänt kyrkan ryggen och i stället anslutit sig till den frikyrkliga rörelsen, som under 1800-talet växte sig allt starkare. Här kan en parallell uppdragas med förhållandena i Norge. Där grep haugianismen kraftigt omkring sig bland bönderna och kom att bliva en av de krafter, som medverkade till att göra självstyrelsetanken levande. Den religiösa väckelsen i Norge får dock tillskrivas större betydelse för utvecklingen i det hela än den frireligiösa rörelsen i Sverige.

Den sociala och ekonomiska utvecklingen gjorde sig märkbar också — och helt naturligt — då det gällde utformandet av rösträttsbestämmelserna för deltagandet i sockenstämma. Enligt 1817 års sockenstämmoförordning § 4 tillkom rösträtt endast dem som inom församlingen ägde fastighet och som hade rösträtt vid prästval med undantag för arrendatorer. Med tanke på den riktning samhällsutvecklingen tog, är det tydligt — även om man bortser från den av liberalismen omhuldade personlighetsprincipen vid bestämmandet av rösträttighet — att en sådan bestämmelse ej kunde vara tillfredsställande i längden. Av den föregående redogörelsen för befolkningsutvecklingen torde framgå, att de icke-röstägandes antal var stätt i ständigt stigande. Då det fanns bestämmelser om att skyldighet att bidra till de fattigas försörjning ålåg var och en, som ej själv vore i behov av andras hjälp, och att alla i socknen boende voro skyldiga att underhålla skola och kyrka, måste frågan om förhållandet mellan skyldigheter och rättigheter förr eller senare resas. Denna fråga hade f. ö. likväl i annat sammanhang varit uppe vid 1815 års riksdag, men rent principiellt var frågan likartad. I bondeståndet hade framförts en motion, vari yrkades, att frälsehemmansägare skulle delta i utgifterna för ståndets riksdagsmän. K. U. föreslog då, att ägare av frälsehemman eller säterier också

skulle vara valbara till bondeståndet och motiverade detta med att skyldighet att bidra till riksdagsmannaunderhållet måste motsvaras av rättighet att välja och väljas till riksdagsman. Den ovan berörda motsättningen mellan själva sockenstämmoförordningen och »de författningar, som röra varje särskilt ärende», är ur principiell synpunkt likartad med den principfråga, som drogs fram av 1815 års K. U. Rösträttigheten vid sockenstämma och bidragsskyldigheten till socknens angelägenheter blev också ända fram till 1862 ett av de ivrigaste diskuterade problemen i fråga om den kommunala självstyrelsen. Frågan hörde till de mera svårlösta, och många förslag sågo dagens ljus. Man hade svårt att släppa uppfattningen av rösträttigheten som en realrätt bunden vid fast egendom, antingen jordegendom eller fastighet, men bakom obenägenheten att släppa gamla företräden stod möjligen pauperismens hotande spöke och en ganska kraftig misstänksamhet mot de nya elementen i befolkningen. I alla de förslag, som falla inom tiden före den verkliga reformen 1862, märker man, huru saken än vrides, att uppfattningen av jordegendomen och ägandet av fastighet som det enda säkra och stabila framträder. Så är det i fattigvårdskommitténs förslag, som visserligen lade bevillningen för lön, egendom och rörelse till grund för rösträtten, men gjorde en inskränkning genom bestämmelsen, att den röstägande antingen skulle vara fastighetsägare eller också hava stadigvarande bostad inom församlingen. Kyrkolagskommittén ville inte rubba på 1817 års bestämmelser, såvida det ej gällde personliga bördor, ty då föreslogs, att alla församlingens ledamöter skulle få rösta var och en lika. Enda undantaget utgjorde de som voro i annans tjänst skatteskrivna. Även i de fall då bevillningen för lön, egendom och rörelse eller bevillning efter 2:dra art. bevillningsförordn. godtogs, sökte man giva ett något större inflytande åt fast egendom, antingen så att rösträtten skulle beräknas högre än för lön och rörelse, eller då det var fråga om en viss census, så att denna skulle gälla endast för innehavare av rörelse men ej för hemmansägare. Vid det ovan omtalade förslaget från riksdagen 1815 om frälsehemmansägare och riksdagsmannauppdraget mötte motståndarna med den motiveringen, att det kunde vara vådligt att medgiva valrättighet åt dessa jordägare, vilka ej ansågos kunna hava intresse överensstämmande med den rena allmogens. Samma motivering fast från annan utgångspunkt framfördes mot rösträttförslagen i fråga om sockenstämma. Då hette det, att man kunde frukta »ett obehörigt och skadligt inflytande på sockens angelägenheter»

från personer, som ej kunde anses äga särskilt intresse för socknens allmänna angelägenheter och bästa, som t. ex. lumpsamlare, spelmän o. s. v., eller att hemmantalet som grund för rösträtt vid sockenstämma skulle vara räddningen, om inte besluten »skulle dikteras av sådana personer, som med socknarnas egentliga angelägenheter icke hava något att skaffa, såsom hästhandlare, lumpsamlare och dylika». Inom bondeståndet höll man strängt på ståndets renhet. Man fruktade, att de obesuttna, som starkt ökat i antal, skulle genom en utvidgning av rösträtten få för stort inflytande. Man ansåg därför, att rösträtt skulle givas endast åt dem, som hade verkligt intresse för de kommunala angelägenheterna eller med andra ord åt dem som besutto fast egendom.

Städerna hade i det stora hela stått utanför diskussionen om den lokala självstyrelsen. De hade också intagit en helt annan ställning i landet än landsbygden och landsbygdsbefolkningen. Städerna utgjorde ett slutet element i ståndssamhället och voro, som Herlitz³⁹ anger det, hemvist för en sluten borgarklass. Detta medförde, att den allmänna uppfattningen och lagstiftningen togo som given utgångspunkt, att städerna voro borgerskapets. Av stadsbefolkningen var följaktligen borgerskapet den härskande delen, även om den ej utgjorde mer än 22 % av städernas invånaretal. Personer av annan samhällsklass, som slagit sig ned i en stad, ansågos som främlingar, vilka egentligen ej hörde dit. Detta förhållande var emellertid ett stycke in på 1800-talet ställt på avskrivning. Herlitz anför i sitt arbete »Svensk stadsförvaltning på 1830-talet», hurusom det blev allt vanligare, att personer tillhörande icke-borgerskapet slog sig ned i städerna, och citerar ett meddelande från Jönköping, vari det hette, att »flera adliga och andra familjer, som funnit lokalen behaglig och sällskapslivet angenämt, här valt sin bostad antingen för hela året eller ock för vintermånaderna».

Emellertid höll sig stadsbefolkningens antal i stort sett stabilt under förra hälften av 1800-talet, vid omkr. 10 % av den totala folkmängden, för att under senare hälften av århundradet öka, vilket redan sagts ovan (s. 338 f.).

Även om stadsbefolkningen sålunda höll sig tämligen konstant i jämförelse med landets totala folkmängd, skedde likväl förändringar inom stadsbefolkningen. Ett allmänt drag var, att adelns och ståndspersonernas antal i städerna befann sig i tillväxt och detta

³⁹ För det följande har Herlitz, Svensk stadsförvaltning på 1830-talet huvudsakligen legat till grund.

betydligt kraftigare än borgarståndet. Detta ökades åren 1820—1840 från 61 200 till 63 000 individer, således med ej fullt 3 %, under det att övriga befolkningskategorier under samma tid ökades från 200 000 till 240 000 eller med 20 %, den starkaste ökningen kom på ståndspersonerna med ej mindre än 40 %. Härtill kom en social utjämning, som måste ha haft stor betydelse, när fråga är om den kommunala självstyrelsen i städerna. Mellan de förmögnare av borgarståndet och ståndspersonerna knötos förbindelser, som mer eller mindre bidrogo att sudda ut de gamla ståndslinjerna. Man bör i detta sammanhang också erinra sig, att i riksdagens borgarstånd en ny samhällsgrupp blivit representerad. Vid riksdagen 1828—30 fingo bruksägarna representationsrätt i ståndet, visserligen med endast fem representanter, men, som E. Fahlbeck karakteriserar dem, de ägde »rik erfarenhet av faran att slå sig till ro med föråldrade förhållanden, tekniska såväl som administrativa, och av nödvändigheten att djärvt pröva nya vägar».⁴⁰ Det var tydligen ett gott tillskott borgarståndet härmed fick. Ytterligare betydde det emellertid, att en bräsch sköts i ståndets slutenhet, en händelse, som ej torde ha kunnat vara utan betydelse för kommunalstyrelsens utveckling. Vid den parlamentariska diskussionen härom voro män som Waern och Petré ivriga förespråkare för en utvidgning och omläggning av den kommunala självstyrelsen. Detta måste hava varit av en viss vikt, då man nog kan anse dem som representanter ej endast för bruksägarna utan även för den stora grupp av medborgare, som stod de förra nära både på landsbygden och i städerna.

Tidigare hade man kunnat sätta likhetstecken mellan stadsmenigheten och det yrkesbestämda borgerskapet, men även i detta fall hade under 1800-talet en förändring inträtt. När det gällde de statsuppgifter, som ålåg städernas invånare, voro dessa uppdelade på olika grupper. Avsikten var, att varje uppgift skulle lösas av dem, som hade ett personligt intresse därav eller som voro särskilt lämpliga därför. Man försökte på så sätt få en viss jämvikt i de offentliga bördorna och materiell rättvisa. Detta lyckades dock ej, och en diskussion om en förändring började. Samtidigt med att de bestyr, som ålåg städerna, ökades, utvidgades kraven på deltagande i skyldigheter och bördor att gälla icke endast borgerskapet utan även den övriga stadsbefolkningen. På sådana personer, som erhållit »invånarrätt», började man ställa krav liknande dem, som ställdes på de burskapsägande. Principen, att det yrkesbestämda borgerskapet

⁴⁰ E. Fahlbeck, a. a., s. 458.

utgjorde grunden för städernas förvaltning, var sålunda på väg att brytas ned av nyare idéer. Orsakerna härtill voro utom det som ligger i det ovan sagda av olika ursprung. Jämlikhetsidéerna från 1700-talet levde kvar och närdes av den härskande liberalismen. Den radikala tidningspressen, speciellt Aftonbladet, som väl hade sin största läsekrets bland städernas invånare, har säkerligen spelat en icke obetydlig roll i detta sammanhang.⁴¹ Herlitz påpekar också inflytande från kyrkan, för vilken ståndsuppdelningen ej hade någon principiell betydelse. Då det gällde beslut angående kyrkliga angelägenheter togs sålunda ingen hänsyn därtill, utan då samarbetade borgerskap och icke-borgerskap. Utvecklingen gick i riktning mot de strikta ståndsgrensarnas utsuddande. Det fulla genombrottet kom med näringsfrihetsförordningarna 1846, vilka hade en icke ringa andel i stadsbefolkningens om än ringa så dock märkbara tillväxt vid denna tid, men de nya folkelementen ställdes utanför borgerskapet. Stad och borgerskap voro ej längre adekvata uttryck. Hur stadsmenigheten skulle bestämmas till sin omfattning var ganska ovisst. I olika städer fattades menighetsbegreppet på olika sätt, och dessutom framträdde »staden» än i en form än i en annan. Ibland var »staden» borgerskapet, ibland husägarna eller en på annat sätt avgränsad menighet.

Som synes höll stadsbegreppet i äldre mening på att vittra sönder. Att det i trots härav dröjde så länge, innan behovet av stadsförvaltningens reformerande klart och tydligt trädde i förgrunden; berodde väl till en del på förhållandet mellan stat och stad. I den mån stadsförvaltningen reglerades genom lagstiftning försvunno motsättningarna mellan staten och staden. I denna lagstiftning deltog städerna i egenskap av lokala förvaltningskorporationer, och valbara till folkrepresentationen voro endast medlemmar av dessa korporationer, d. v. s. magistratspersoner och borgare. Under dessa omständigheter är det självklart, att kravet på en nyreglering av den kommunala självstyrelsen till slut obönhörligt trängde sig fram också för städernas del. Det förklarar också den av ABE^U vid 1856—58 års riksdag företrädde meningen, att vid en omläggning av städernas självstyrelse den grundläggande principen borde vara alla stadsinnevänares likställighet i kommunala rättigheter och skyldigheter, vilket också blev den slutgiltiga lösningen 1862. Ett steg i denna riktning togs också vid 1856—58 års riksdag, då rätten att välja riks-

⁴¹ Om Aftonbladets opinionsbildande betydelse se Göransson, Aftonbladet som politisk tidning 1830—1835, s. 299.

dagsmän utvidgades till att omfatta utom de »burskapsägande» även övriga utövare av borgerliga yrken, hus- och tomtägare i allmänhet med några få undantag samt stadens tjänstemän, en anordning, som visade sambandet mellan representationsfrågan och den vardande kommunalstyrelsereformen. Borgarståndet upphörde därmed att vara en representation för en stadskorporation, det blev, uttryckt med Fahlbecks ord, »en verklig städernas riksrepresentation», eller som F. F. Carlson och J. J. Nordström menade, det blev en återgång till de före 1600- och 1700-talen rådande förhållandena,⁴² då städernas borgerskap representerade stadssamhället, kommunen, och ej de reglementerade yrkena. Därmed var det emellertid också omöjligt att i längden hålla fast vid de gamla formerna för städernas kommunala styrelse.

⁴² E. Fahlbeck, a. a., s. 399 f.

KNUT WICKSELL OCH DAVID DAVIDSON

EN RETROSPEKTIV STUDIE

Av Fil. lic. O. BJURLING, Lund

Under en lång följd av år var den av Knut Wicksell och David Davidson förda penningteoretiska diskussionen i *Ekonomisk Tidskrift* det nära nog intressantaste i denna publikation. Diskussionen började i första årgången och den tog egentligen inte slut vid Wicksells frånfälle. Davidson återkom nämligen även senare flera gånger till det diskuterade problemet. Men när nu även Davidson avlidit — och debatten alltså definitivt upphört — må det vara befogat att komma med några sammanfattande synpunkter.

Den som igångsatte diskussionen var Davidson. Men det som gav impulsen härtill, var Wicksells »Geldzins und Güterpreise» (1898) och »Föreläsningar II» (1906), d. v. s. Wicksells penningteoretiska huvudarbeten. Den egentliga anledningen till att Wicksell riktat sin uppmärksamhet på penningvärdets natur och stabilisering, var i sin tur otvivelaktigt den under hans Englandsresa på 1880-talet aktuella frågan om den stora nedgången i den allmänna prisnivån. Den dåvarande guld- och silverkommissionen sysselsatte sig med det brännande spörsmålet, huruvida och på vad sätt en eventuell ökning av penningmängden kunde påverka prisnivån. Härigenom väcktes Wicksells intresse för kvantitetsteorien, vilken han efter ett grundligt studium av den s. k. Tookska skolans i detta hänseende kritiskt inriktade skrifter fann vara oundgänglig, ehuru den krävde en konsekvent fortsättning i anslutning till Böhm-Bawerks kapitalränteteori. Med dessa utgångspunkter lyckades också Wicksell utarbeta sin berömda teori om penningrätans inverkan på varupriserna. Visserligen var ett av densammans huvudmoment tidigare antytt av Ricardo och — som Davidson påpekat — före denne av Thornton, men Wicksells förtjänst är, att han icke blott återupptäckt teorien utan med framgång både bevisat och vidarefört den.

Grundtanken i Wicksells penningteori hade Davidson emellertid svårt att förlika sig med. Men innan vi gå närmare in på denna hans inställning, är det nödvändigt att angiva huvuddragen i Wicksells penninglära.

Målet för i främsta rummet den inhemska penningpolitiken ansåg Wicksell vara att upprätthålla »ett såvitt möjligt oförändrat penningvärde», »att åstadkomma ett *bytesmedel*, som på samma gång utgör en såvitt möjligt oföränderlig värdemätare».¹ Då detta penningvärde är liktydigt med penningens köpkraft ifråga om varor (och tjänster), ger det i teorien exakta, ehuru praktiskt endast approximativt uppskattningsbara *mättet på den allmänna varuprisnivån* det synliga, eller om man så vill, aritmetiska uttrycket (i det allmänna indextalet).

För att nå målet, ett stabilt penningvärde, krävas emellertid icke blott vissa penningpolitiska åtgärder utan även — och för att dessa skola överhuvudtaget användas rätt — en ingående analys av orsakerna till den allmänna prisnivåns, d. v. s. varuprisernas, förändringar. Med utgångspunkt i kvantitetsteorien (att en ökning eller minskning av penningmängden medför en proportionerlig minskning eller ökning av penningens köpkraft) konstaterar Wicksell, att varuprisernas fluktuationer måste orsakas av rubbningar på penning- eller varusidan. Antingen har produktiviteten av något skäl förändrats eller också har en ny situation inträffat i penningens mängd eller, via krediten, i dess omloppshastighet.

Mest diskuterad var ju på sin tid penning- och kreditväsendets inverkan på varupriserna. Den bekanta striden mellan currency- och banking-skolorna rörde sig sålunda kring problemet, huruvida penningmängden ägde ett självständigt inflytande på prisnivån eller tvärtom var en verkan av densammars variationer. Detta segslitna spörsmål löste Wicksell genom att framhäva räntefotens utslagsgivande betydelse. Icke utan vidare influerar penningmängden vid given omloppshastighet priserna, men om låneräntan (på grund av bankernas passivitet) hålles högre eller lägre, än den reala kapitalräntan samtidigt kan motivera, måste priserna sjunka eller stiga.

Orsakerna till nyssnämnda differens mellan låneräntan och den reala kapitalräntan kunna följaktligen — och som redan antytts — ligga antingen på »varusidan», d. v. s. däri att själva den reala kapitalräntan rubbats, utan att låneräntan anpassat sig därefter,

¹ Wicksell: Föreläsningar II, ss. 24 och 120.

eller på penningsidan, i det att vidhållandet av en för låg eller för hög bankränta blir det penningpolitiska misstag, som föranleder ändring i prisnivå och penningvärde. Det penningpolitiska problemet blir då att reglera låneräntan *normalt* efter den reala kapitalräntan (eller, om det vore mer än teoretiskt tänkbart, att i vissa fall återställa den senare vid dess ursprungliga nivå). Sker ej detta, måste prisnivån, ifall låneräntan är *lägre* än den reala kapitalräntan eller dess motsvarighet, *den normala låneräntan*, stiga och därtill stiga kumulativt, så länge denna differens icke upphävts. Ty sedan en högre, ny prisnivå uppkommit, blir denna i sin tur utgångspunkten för de ekonomiska kalkylerna varigenom en andra stegring framkallas, som sedan blir bas för en tredje o. s. v. Ehuru företagarna nödgas betala högre pris för sina produktionsförnödenheter, bli de generellt taget skyddade mot förluster, på grund av såväl den låga låneräntan som att deras egna produkter även nåtts av prisstegringen. Kvarstår räntedifferensen, finns därför också i fortsättningen det incitament, som ursprungligen drog ut den ökade kvantiteten betalningsmedel i marknaden, d. v. s. företagarnas på det (för ögonblicket) bestående prisläget och den samtidigt rådande billiga låneräntan baserade vinstberäkningar. På så vis uppkommer åter en ny prisnivå, vilken ånyo blir kalkyleringsbas, o. s. v. i det oändliga. Prisstegringen blir med andra ord *kumulativ* och avstannar icke, förrän räntekorrektivet vidtagits. Likartad, fast i omvänd riktning, blir följden, om låneräntan *överstiger* den reala kapitalräntan.

Begreppet den normala låneräntan, vilken tillsammans med det därmed förknippade jämviktsbegreppet spelar en stor roll i Wicksells analys, bestämmes som »ett omedelbart uttryck för den reala kapitalräntan». ² Denna definition fordrar emellertid även ett klart angivande av kapitalbildningens beskaffenhet. Med kapitalbildning avser Wicksell »spararnas *beslut* att för den närmaste framtiden icke konsumera en del av sina inkomster», ³ varigenom den för dessa potentiella konsumtionsvarors förfärdigande behövlige arbets- och jordkraften, via spararnas penningar, blir tillgänglig som integrerande element i det vardande, för framtiden avsedda kapitalet. Eggande eller nivellerande på denna kapitalbildnings fart och omfång verkar dock den räntabilitet, som utmärker det förut i produktionen insatta realkapitalet. Den normala räntan, vilken *mer* eller

² A. a., s. 179.

³ Förf:s kursivering.

mindre motsvarar den *väntade* avkastningen på det nybildade realkapitalet, karakteriseras alltså även av att efterfrågan på lånekapital och tillgången (utbudet) av sparmedel jämnt täcka varandra. Till sin natur är denna normala låneränta, väl att märka, föränderlig. Skulle kapitalanvändningen tendera att bli mer givande än tidigare, ökas efterfrågan på lånekapital utöver tillgången. Men därigenom bringas låneräntan att stiga, vilket stimulerar sparsamheten och något dämpar företagarnas kapitalefterfrågan. Resultatet av processen blir, att jämvikt ånyo inträder på lånemarknaden, ehuru vid en något högre räntefot. Analogt, men ledande till en något lägre räntefot, blir förloppet, om företagarnas uppfattning av kapitalanvändningen av någon omständighet bragts att gå i pessimistisk riktning. Den normala låneräntan varierar alltså utefter realkapitalets (förefintliga och anteciperade framtida) räntabilitet, medan den samtidigt påverkar och påverkas av sparandet. »Och på samma gång måste då», sluter Wicksell, »*ipse facto* jämvikt — i stort sett, och *om den ej av andra orsaker störes*⁴ — härska på marknaden för varor och tjänster, så att arbetslöner och varupris förbli oförändrade.»⁵ Om jämvikt sålunda råder mellan den reala kapitalräntan och låneräntan, intaga följaktligen såväl *efterfrågan contra utbudet på lånekapital* som *penningmängden contra varumängden jämviktslägen*. —

Av grundläggande betydelse för Wicksells teori och därmed även för densammas tillämpning är föreställningen om en allmän prisnivå. Denna uppfattas, i god överensstämmelse med kvantitetsteoretiskt tänkande, som en penningsidans projicering på varusidan och kan enklast framställas som förhållandet mellan dessa i formeln $\frac{V \text{ (varumängden)}}{P \text{ (penningmängden)}} = A \text{ (prisinivån).}$ * Att hålla sagda prisnivå konstant, är det praktiska problemet.

Av det ovan framförda torde det därför framgå — som redan påpekats — att kvantitetsteorien måste tillmätas ganska stor vikt i Wicksells bevisföring. Hans egen uppfattning är, att den i sitt slag är »den enda, som kan göra anspråk på verkligt vetenskaplig betydelse».⁶ Dock fattas den huvudsakligen som en utsago, »att

* eller också tvärtom $\frac{P}{V} = A$; av lätt insedda skäl blir det likgiltigt, vilket som är nämnare och täljare.

⁴ Förf:s kursivering.

⁵ A. a., s. 180. — Wicksell avser här den *allmänna* prisnivån.

⁶ Se A. a., s. 132 och Geldzins und Güterpreise, s. 3.

en ökning eller minskning i den relativa penningmängden överhuvud komme att förorsaka en förskjutning i motsvarande riktning av penningvärdet»⁷ (d. v. s. den rena »proportionaliteten», vilken inneslöts i den äldsta formuleringen av kvantitetsteorien — att en ökning eller minskning i penningmängden medför en *proportionerlig* minskning eller ökning av penningens köpkraft gentemot varorna — frångicks av Wicksell med hänvisning till tidsavståndet mellan betalningsmedlens utlämnande som lån och dessas verkan — som betalningsmedel — på priserna). Detta förlopp möjliggöres å sin sida genom den berörda differensen mellan låneräntan och den naturliga räntan. Genom införandet av sistnämnda faktor har Wicksell onekligen i viss mån förändrat kvantitetsteorien, varför man till och med gjort gällande, att han borde ha tillspillogivit den,⁸ men en sådan komplettering som Wicksells var erforderlig, enär teorien på sätt och vis ursprungligen var knappast stort mer än en på iakttagelse grundad beskrivning, vilken presenterades utan någon teoretisk fördjupning och utan »kvantifiering» i Frischs mening. På vad sätt penningsidan kunde påverka varusidan, försummade man oftast att utreda, vilket emellertid var det avgörande. Det för Wicksell beaktansvärda i kvantitetsteorien blir däremot, att den väsentligen riktigt betonar den omständigheten, att *prisnivån kan retuscheras via penningväsendet*. Om icke så vore, skulle hans förslag till penningvärdets reglering omöjliggöras, vilket emellertid ej kunde rubba hans definition av penningvärdet som $A = \frac{V}{P}$.

Wicksells penningteori är icke blott »til lyst» utan skall tjäna ett praktiskt penningpolitiskt ändamål, nämligen att stabilisera ett på visst sätt definierat penningvärde. Denna definition har han därför försökt göra så, att penningvärdet icke skulle knytas till en obeständig faktor av exempelvis guldets art, ty *ett fixt värde i relationen varor-penningar kan ej finnas annorstädes än i själva relationen*. Hur detta sedan skall realiseras, blir en praktisk uppgift, för vars slutliga lösning den av Wicksell angivna linjen endast utgjorde den huvudsakliga riktlinjen.

Wicksells geniala uppslag rönste, som antytt, icke någon oreserverad uppskattning hos Davidson, när det framfördes för första gången i »Geldzins und Güterpreise». I främsta rummet vände sig

⁷ Föreläsningar II, s. 134.

⁸ Se Alfred Michaelis: Die Quantitätstheorie als Grundlage der Konjunkturforschung, 1929.

Davidson mot Wicksells förslag om fri pappersmyntfot och reglering av guldets, varvid han drog den för vår tid egendomliga slutsatsen, »att väl intet land med ett solidt näringslif skulle vilja åt centralbankens fria skön öfverlämna att bestämma värde­mätarens värde». ⁹ Ej heller Wicksells bestämning av penningvärdet kunde han ge sin anslutning utan appellerade till mera 'sociala' synpunkter, än dem Wicksell, enligt hans mening, företrädde. Denna passus är, med hänsyn till diskussionens vidare förlopp, av så stor betydelse, att den må anföras *in extenso*: »Förf. anser det vara ett önskemål, att varuprisernas medelnivå städse erhålla vederbörlig stabilitet. Denna gäller åtminstone icke i afseende å förhållandet mellan gäldenärer och borgenärer. Om t. ex. i ett land produktiviteten ökades med en fjärdedel, och i följd däraf totalprodukten af landets näringsflit ökades med en fjärdedel, samt alla varupriser sjönko med en fjärdedel skulle, om förmögenhetsfördelningen förblefve oberörd af dessa ändringar, följderna blifva, att alla penningelöner, räntor och affärsvinster (uttryckta i penningar) blefve oförändrade. Alla samhällsklasser komme under dessa förutsättningar att få lika del af den inträdda stegringen af näringsverksamhetens produktivitet. Ett penningekapital å visst belopp komme således att motsvara 25 procent mer i varor än förut. Om åter under för öfrigt samma förutsättningar varupriserna blefve oförändrade — i hvilket fall löner och affärsvinster uttryckta i penningar måste stiga med 25 proc. — skulle ett penningekapital å visst belopp ej motsvara i varor mer än före produktivitetens stegring. De, som utlånat penningar, skulle alltså ej komma i åtnjutande af den inträdda förbättringen. Tydligt är, att detta senare resultat skulle innebära en social orättvisa». ¹⁰ Som synes hade Davidson ej stannat vid det wicksellska penningvärdets definitions­mässiga karaktär. Den senares bemödanden hade — av rent teoretiska skäl och säkerligen utan etiska bihänsyn — gått ut på att konstruera ett penningvärdebegrepp, som var logiskt oanfäktbart och möjligt att bevara oföränderligt. Davidsons kritik föranledde honom därför ej heller till någon teoretisk reträtt, men han torde under densammans inflytande ha vidtagit sina kompletteringar beträffande den av honom förordade penningpolitikens rättvishet. ¹¹

⁹ Ekonomisk Tidskrift, 1899, ss. 233—240.

¹⁰ A. a., s. 240.

¹¹ Knut Wicksell: Framtidens myntproblem, Ekonomisk Tidskrift 1904, ss. 82—106.

Vid offentliggörandet av »Föreläsningar» (1906) förnyade Davidson sin kritik.¹² Han fann Wicksells uppfattning av penningvärdet och varuprisnivån såsom »synonyma eller rättare korrelativa begrepp» motsägelsefull och i grund och botten endast innebärande, att begreppet om ett oföränderligt penningvärde icke kunde teoretiskt fixeras. Han utgick ifrån, »att förändringar af varuprisernas nivå, som bero på förändringar i afseende å penningeväsendet, äro skadliga och böra undvikas, medan sådana förändringar i varuprisnivån, som sammanhånga med varorna, däremot icke äro skadliga, så att ett motverkande af dylika förändringar icke är behöfligt och för öfrigt icke heller nyttigt». »Vore detta riktigt så skulle det sålunda icke alltid vara nyttigt att reglera penningeväsendet så, att varuprisnivån alltid förblifver vid samma höjd. Om man samtidigt uppställer den satsen, att det är nyttigt och önskvärdt, att penningens värde förblir oförändradt, så kan man ej fasthålla vid Wicksells kriterium på ett oföränderligt penningvärde. Det rätta kriteriet beror i så fall på anledningen till ändringen i varuprisnivån. Är denna anledning en förändring i afseende å varorna, så skulle ändringen af varuprisnivån ej innebära någon ändring af penningens värde, utan blott en ändring af varornas genomsnittliga värde. Om anledningen till varuprisändringen är en förändring i afseende å penningeväsendet, skulle åter en ändring af penningens värde föreligga under det att varornas genomsnittliga värde skulle förblifva oförändradt.» Det penningvärde, som föresvävade Davidson var sålunda *det rättvisa, »i sig» oföränderliga penningvärdet*, medan Wicksell strävade att konstruera *det teoretiskt lämpligaste penningvärdet* med hänsyn till möjligheterna att hålla detta stabilt. För den sistnämnde måste tvisten om huruvida de ifrågasatta förändringarna lågo på varusidan eller penningsidan bli en debatt om äggets eller hönans prioritet, enär det grundväsentliga härvidlag var (som han betonat redan i »Geldzins und Güterpreise») skillnaden mellan den reala kapitalräntan och låneräntan.

Davidsons ståndpunkt blir förklarlig först, när man tar fasta på hans i förbigående gjorda omnämmande av Ricardos värdeteori. Det är dennes lära om arbetets reala värde, som stått modell till det davidsonska, med produktiviteten sammankopplade penningvärdet, vilket skulle vara mera 'realt' än Wicksells formella definition. »När produktiviteten ökas», skriver Davidson, »tillgodoses

¹² David Davidson: Något om begreppet »penningens värde»; Ekonomisk Tidskrift 1906, ss. 460—468.

fordran på ett oföränderligt penningvärde genom att prisernas medelnivå sjunker. Då varuproduktionen ökats utan produktivtetsstegring, följer af samma fordran, att varuprisernas medelnivå bör förbli oförändrad.» Följaktligen fanns det två ledmotiv i hans val av produktivtetsförskjutningen som anknytningspunkt för penningvärdet, nämligen dels tanken, att däri skulle penningens värde äga ett stycke av sin reala natur, och dels det ovan påpekade, av honom ofta upprepade hänsyntagandet till förhållandet mellan borgenärer och gäldenärer.

Generellt taget fann Davidson Wicksells stabiliseringsplan via räntekorrektivet vara »icke blott öfverflödig utan till verklig skada», enär densamma måste verka »skadligt hämmande eller osundt eggande på näringsverksamheten» och därigenom rubba den ekonomiska jämvikten. Davidsons motexempel lida emellertid av vissa brister, såsom att de bygga på godtyckligt valda förutsättningar, och därtill skiljer han icke på produktivtets- och räntabilitetsbegreppen.

Wicksell hade å sin sida vissa betänkligheter inför det davidsonska alternativet.¹³ Penningväsendets internationalitet måste omöjliggöra en anknytning till produktiviteten, vilken utvecklade sig olika i olika länder. »I stort sett», genmälde han vidare, »torde därför åtgärder af hvad slag som helst, som äro ägnade att medföra ett oförändradt penningvärde, på samma gång bli ett medel att stadga, icke att störa affärslivets jämna gång, och särskildt att till gagn för det allmänna ansenligt minska den riskpremie, som nu med nödvändighet måste ingå i alla affärsvinster just på grund af den allmänna prisställningens ovisshet. Att man härmed hade eliminerat all risk ur affärslivet, vore naturligtvis orimligt att föreställa sig — bl. a. därför, att de individuella varuprisen icke kunna hållas konstanta — och en utjämning af de sociala orättvisorna torde få sökas på helt andra vägar».¹⁴ Wicksell hade sålunda klart för sig, att Davidsons socialetik härvidlag måste ge vika.

Den fortsatta diskussionen mellan Davidson och Wicksell gav intet egentligt resultat, kanske delvis på grund av sin ibland skolas-tiska karaktär.¹⁵ Wicksells ståndpunkt var dock, som vi ha sökt

¹³ Knut Wicksell: Penningvärdets stadgande, ett medel att förebygga kriser; *Ekonomisk Tidskrift*, 1908, ss. 207—214.

¹⁴ A. a., s. 212.

¹⁵ David Davidson: Om stabiliseringen af penningens värde; *Ekonomisk Tidskrift* 1909, ss. 1—25. Knut Wicksell: Penningränta och varupris; *ibid.*, ss. 61—66. Davidson: Replik; *ibid.*, ss. 67—68.

visa, otvivelaktigt den rationella. Davidsons från de engelska klassikerna emanerande värdeuppfattning skulle snart bli oförståelig i en tid, som ej var sinnad att tolerera någon mystik i penningläran. Icke desto mindre har den sistnämnde upprepade gånger återkommit till ämnet¹⁶ ehuru utan att verkställa en sammanfattning av sina åsikter. Här skall likväl ytterligare en kort kritik riktas mot det positiva inslaget i hans ståndpunkt, sådant det föreligger i en av hans senaste uppsatser.¹⁷

Davidson är utan tvivel fullt ense med Wicksell däri, att ett stabilt penningvärde måste åstadkommas. Meningsskiljaktigheten rör sig om, hur detta stabila penningvärde skall vara beskaffat för att vara ett 'sant' penningvärde. Liksom Ricardo eftersträvar ju Davidson att fastslå varornas *real*a eller — frestas man säga — transcendentala värde, ehuru han nu låter sin mästares teser mynna ut i bestämdare slutsatser av korrigerande natur. Den klassiska åskådningen, att ett varuförråds värde konstitueras av den mängd arbete, som är erforderlig för producerandet av detta förråd, avböjes sålunda i sin extremaste form.

Davidsons tankegång för bestämmandet av varuvärdet 'i sig' och dess synonym, det rätta penningvärdet, företer stundom en viss likhet i själva betraktelsesättet med gränsnytteteorien. »Om man vet», säger han, »att man för en tillgång kan förvärva en viss kvotdel av ett lands varuförråd, så har man en verklig kunskap om den ifrågavarande tillgångens verkliga värde. Men om man blott känner det pris i penningar, för vilket tillgången ifråga kan köpas, vet man mycket litet om denna tillgångs värde; detta värde kan vara mycket litet eller mycket stort, men först genom relationen till värdet av landets varuförråd skingras denna ovisshet.»¹⁸ I förbigående må dock påpekas, att när man som Davidson talar om »en viss kvotdel», d. v. s. begagnar sig av ett matematiskt talförhållande för att mäta en varas värde, resonerar man faktiskt i penningstermer, eftersom det centrala i penningens karaktär är dess egenskap av värdemätare (och omsättningsmedel). Kvintessensen i Davidsons teori är emellertid — som förut antytts — att då varukvantiteten ökas, prisnivån måste sänkas i motsvarande grad, ty »ett fixt värde å penningen motsvaras av en sänkning av den all-

¹⁶ Ekonomisk Tidskrift, årgg. 1917, 1918, 1920, 1922, 1923, 1925, 1926, 1931 och 1933.

¹⁷ A. a., årg. 1933: Spridda studier angående stagnationens nationalekonomi, ss. 127—142.

¹⁸ A. a., ss. 127—128.

männa prisnivån, medan redan en oförändrad prisnivå är bevis på att penningens värde är i sjunkande». ¹⁹ Genom att reglera penningvärdet i omvänd proportion till varukvantiteten sänkas följaktligen varuprisen ej blott reellt utan även nominellt. Därvidlag lämnas dock ur räkningen konsumtionens växlingar beträffande såväl storlek som riktning. Davidson ser m. a. o. endast problemets tillgångssida. Men att låta en varuenhets värde (»varuvärdet») bero av hur det totala förrådet enheter växlar, utan att ta hänsyn till huruvida det finnes en eller två 'efterfrågare' eller kanske ingen alls, torde vara föga praktiskt.

Att Davidson ej ens 15—20 år senare klart uppfattat Wicksells egentliga ärende inom penningteorien, visar ett av hans sista polemiska inlägg. ²⁰ Davidson vill försöka påvisa, att Wicksell ²¹ i princip anslutit sig till hans (och Ricardos) varuvärdeteori. Detta är emellertid oriktigt. För övrigt må beträffande detta Wicksells »avfall» hänvisas till ett uttalande av Emil Sommarin: »Enligt hans (Wicksells) egen uppgift, som bestyrkes i artikelns slutord, tillkom artikeln hastigare, än han eljest brukade arbeta för att utfylla tidsskriftshäftet, vilket torde böra beaktas, när andra forskare hänföra sig till däri gjorda uttalanden». ²² Men alldeles frånsatt detta sistnämnda specialfall kan Davidsons eget försök till penningvärdebestämning knappast anses vara något bättre substitut för Wicksells teori. Davidsons bidrag — liksom naturligtvis i ännu högre grad Wicksells — fick dock sin betydelse i den av yngre forskare fortsatta penningteoretiska diskussionen.

¹⁹ A. a., s. 134.

²⁰ Ekonomisk Tidskrift 1934: Knut Wicksell och varuvärdet.

²¹ Ekonomisk Tidskrift 1925: Valutaspörsmålet i de skandinaviska länderna.

²² Föreläsningar II, förord av E. Sommarin, s. XIV.

DE ÅRLIGA UPPGIFTERNA ÖVER BEFOLKNINGENS FÖRÄNDRINGAR

Av Professor CARL-ERIK QUENSEL, Lund

Uppgifter över den svenska befolkningens tillväxt och förändringar ingå i »Sveriges officiella statistik» såsom tre årliga serier, »Folkmängden inom administrativa områden», »Befolkningsrörelsen» och »Dödsorsaker», kompletterade med regelbundet utkommande tioårsöversikter. Förut har en fjärde serie, »In- och utvandring», förefunnits, vilken dock upphört som självständig publikation från och med år 1938, och motsvarande data skola i fortsättningen ingå i »Befolkningsrörelsen». Orsaken till inskränningen är den under senare år starkt minskade emigrationen och immigrationen och deras numera ringa betydelse för befolkningens förändringar och icke, som det påståtts i en ytterlighetstidning, avsikten att undandraga invandringen den offentliga belysningen.

I nuvarande form hava serierna bestått i närmare trettio år, alltsedan den officiella statistiken till det yttre efter 1910 omlades i enlighet med 1905 års statistiska kommittés betänkande. Förut hade de två första serierna samt den upphörda fjärde serien varit sammanslagna till en årlig publikation i »Bidrag till Sveriges officiella statistik» (Litt. A), medan den tredje, »Dödsorsaker», delvis är en nyskapelse inom den officiella statistiken i enlighet med ett av Medicinalstyrelsen och Statistiska Centralbyrån år 1909 avgivet utlåtande. Sedan dess har innehållet i dessa publikationer icke nämnvärt förändrats. Endast ett obetydligt antal nya sammanställningar och tabeller hava tillkommit, medan textredogörelserna undergått vissa förändringar. Några år, 1921—23 samt fr. o. m. 1938 hava till följd av tidsläget vissa ej obetydliga inskränkningar företagits.

En vid ett tillfälle fastställd och lämplig form för statistiken är dock icke att för all framtid anse såsom oföränderlig utan måste undergå förändringar alltefter tidsläget. En kritisk granskning av

uppgifter och tabeller i befolkningsstatistiken kan vara berättigad och härför är tidpunkten ur en synpunkt lämplig, då en omläggning av sammanställningar och tabeller lämpligast kan ske vid övergången från ett decennium till ett annat med hänsyn till de sedvanliga tioårsöversikterna.

Om än en kritisk granskning av befolkningsstatistiken här nedan framlägges, skall detta icke uppfattas såsom ett påstående att statistiken över befolkningsförändringar skulle vara bristfällig eller ofullständig. Den svenska statistiken uppfyller tvärtom stora anspråk, och i detaljrikedom och tillförlitlighet överträffas den icke av de andra skandinaviska ländernas, även om såväl Danmarks som Norges statistik uppvisa enstaka tabellsammanställningar, vilka icke förefinns i den svenska statistiken.

De befolkningsstatistiska data grunda sig som bekant antingen på de av pastorsämbetena i februari månad varje år insända summariska folkmängdsredogörelserna eller också på de numera kvartalsvis insända nominativa utdragen¹ ur de tre kyrkoböckerna: vigsel- och lysningsboken, födelse- och dopboken samt död- och begravningsboken. Härtill komma utdragen ur ut- och invandringsböckerna, avseende nominativa förteckningar över immigranter och emigranter samt överföringar till och från obefintlighetsboken.

De för statistiken tillgängliga data äro därför begränsade till vad som förefinns i dessa kyrkoböcker, och någon kraftigare utbyggnad, som i vissa punkter vore erforderlig eller önskvärd, vill jag icke, i detta sammanhang mera ingående diskutera.

Däremot kunna i de tryckta berättelserna andra kombinationer och tabeller än de nuvarande vara önskvärda. I detta sammanhang må påpekas, att de tryckta tabellerna äro utdrag ur de av Statistiska

¹ Nominativa utdrag kvartalsvis infördes efter förslag av den gamla befolkningskommissionen år 1937, för att befolkningens förändringar skulle snabbare kunna följas. Av praktiska skäl vore det måhända lämpligt att återgå till det gamla systemet med ett nominativutdrag för hela året att insändas som förut i februari eller mars månad nästa år. För många landsförsamlingar innebär nominativa kvartalsrapporter över vigda, födelser och dödsfall att på varje blad upptages endast ett å två fall, och Statistiska Centralbyråns arkivmaterial utökas härigenom avsevärt med krav på utökat erforderligt utrymme. Nominativa kvartalsrapporter kunna i stället utbytas mot summariska uppgifter kvartalsvis över antalet vigda, födda inom och utom äktenskapet och döda (specificerade efter kalendermånad) och kvartalssiffror över befolkningsrörelsen kunna på så sätt erhållas lika fort som nu. Dessa summariska kvartalsuppgifter skulle efter den fullständiga bearbetningen icke behöva arkiveras. För stadsförsamlingarna bör måhända det nuvarande systemet bibehållas bl. a. med hänsyn till att bearbetningen av materialet i så fall kan påbörjas tidigare än vad fallet är vid systemet med nominativa utdrag för helår.

Centralbyrån utarbetade s. k. råtabellerna. Önskvärt vore emellertid om med jämna mellanrum — vart femte eller vart tionde år — en förteckning över tillgängliga råtabeller bifogades årsberättelserna. Så har skett i redogörelserna för 1930 och 1935/1936 års folkräkningar, och det exemplet vore efterföljansvärt i de flesta statistiska publikationer. Om än utrymmesbrist och ekonomiska resurser icke medgiva en fullständig tryckning (vilket icke heller är nödvändigt i betraktande av det tämligen ringa fåtal personer, som äro verkligt intresserade av de mest detaljerade uppgifterna) borde dock förekomsten av arbetstabellerna och deras utseende och beskaffenhet omnämnas.

»Folkmängden i administrativa områden», som utkommer årligen i mitten av året, innehåller förutom folkmängdsuppgifter den $\frac{1}{1}$ för varje administrativ enhet (kommun, församling, kyrkobokföringsdistrikt, municipalsamhälle) även preliminära data om befolkningens förändringar. Några större ändringar i publikationen äro icke av nöden, men följande påpekande må kanske vara berättigat.

Den administrativa indelningen är underkastad dels en mängd oregelbundenheter av konstant natur, som kvarstå år efter år, dels även förändringar av mera tillfällig karaktär. Hela kommuner eller delar av en kommun sammanslås med eller överföras sålunda till andra vid varje årsskifte.

En redogörelse för oregelbundenheterna och förändringarna gives i en särskild förteckning. Det synes mig, som om en uppdelning av dessa anteckningar i två grupper med fördel kunde ske, så att de vid årsskiftet förekommande förändringarna och deras inverkan på folkmängden redovisas särskilt från de konstant återkommande administrativa oregelbundenheterna. En förteckning över de förra lämnas visserligen i textredogörelserna. Såvitt mig är bekant har en liknande reform vidtagits i redogörelsen för 1940 års folkräkning. I den nyss utkomna första delen av folkräkningsberättelsen, som behandlar folkmängden i administrativa områden, ha förändringarna i den administrativa indelningen under perioden 1931—1940 utbrutits från förteckningarna över den administrativa indelningens oregelbundenheter och givas särskilt i en överskådlig form:

En annan ändring i publikationen skulle vara följande.

Det framlägges såsom ett bihang preliminära data över antalet vigslar, födelser och dödsfall inom de skilda länen (med uppdelning inom länen jämväl efter stad och land). De definitiva siffrorna bekantgöras icke förrän efter omkring två år. Med hänsyn till den

tidsförlusten och med hänsyn till det stora intresse den äktenskapliga fruktsamheten erbjuder för tillfället synes det mig som om en uppdelning av antalet födda efter födda utom och inom äktenskapet i detta tabellbihang vore önskelig. Statistiska Centralbyrån verkställer också en preliminär sammanräkning av de utom äktenskapet födda och angiver detta antal för hela riket och för landsbygden och städerna särskilt i textredogörelsen. Då en sammanräkning företages, vilket till följd av sakens natur sker länsvis, finnas dessa siffror för varje läns landsbygd och städer särskilt och skulle utan svårighet kunna publiceras i den preliminära översikten. I så fall skulle man ett halvår efter årsskiftet hava preliminära data tillgängliga över födelser inom och utom äktenskapet för varje läns landsbygd och städer.

I textredogörelsen till »Folkmängden inom administrativa områden» förefinnas även relativa tal uträknade för varje län. De officiella statistiska publikationernas syfte är icke endast att giva de primära data i lämpliga tabeller utan även att giva beräkningar och siffror, som belysa utveckling och förändringar. Även om man härvidlag kan hava delade meningar, hur vidlyftiga sådana beräkningar böra vara, äro åtminstone de allmänna födelsetalen, såväl inom- som utomäktenskapliga, giftermålstalen och dödstalen och folkökningstalen allmänt erkända jämförelsetal, även om deras värde i många fall är tämligen begränsat. Med hänsyn till den olikhet, som förefinnes mellan landsbygd och städer och till det varierande antalet stadsinnevägnare i länen, borde eventuellt tabellen upptagande dessa tal utvidgas, så att de relativa talen över befolkningsrörelsen kunde publiceras för såväl landsbygd som städer i de skilda länen. Visserligen medgiver materialet i berättelsen att varje intresserad person lätt kan uträkna dessa relativtal, men ändock må en utvidgning i här anförd riktning hava sitt berättigande.²

Siffror över antalet giftermål, födelser, dödsfall samt in- och utvandrade för de skilda mindre administrativa områdesenheter publiceras numera icke i de årliga berättelserna, evad det gäller landsbygden. I »Befolkningsrörelsens» tioårsöversikt för decenniet 1901—1910 givas sammanställningar över antalet vigda, födda, döda, in- och utvandrade för varje landsförsamling, men senare hava

² Samma anmärkning kan riktas mot motsvarande tabell i »Befolkningsrörelsen». Även där gives med utgångspunkt från de definitiva av Statistiska Centralbyrån granskade siffrorna de allmänna relativtalen länsvis i textredogörelsen. En uppdelning av länen i landsbygd och städer i texttabell A »Befolkningsrörelsen i ‰/‰ länsvis» vore lämplig.

dylika tabeller icke publicerats, och i de årliga berättelserna över »Befolkningsrörelsen» givas endast siffrorna för varje enskild stad. För de över 2000 landsförsamlingarna finnas uppgifter över antalet vigda, födda och döda (med uppdelning efter vissa enkla grunder) endast i Statistiska Centralbyråns arkivtabeller (de s. k. länssammandragen).

En viss reformering av arkivtabellerna skulle vara önskvärd, ehuru åtgärden är förbunden med en ändring av primäruppgifterna. Den dualism, som fortfarande förefinnes mellan den kyrkliga indelningen och den kommunala indelningen i ett icke alltför obetydligt antal fall, har tidigare haft den ur befolkningsstatistisk synpunkt beklagliga följden att väl hava folkmängdsuppgifter förefunnits för varje kommun men däremot icke uppgifter om befolkningens förändringar kommunvis utan endast för varje församling. Till följd härav saknas för tidigare år uppgifter om befolkningens förändringar för de av Sveriges köpingar, vilka icke bilda egna församlingar. Sedan några år redovisas dock också födelser, dödsfall och giftermål för varje kommun. 1936 års uppbörds- och folkbokföringskommitté föreslog också i sitt år 1939 avgivna betänkande (Stat. Off. Utr. 1939: 41) bland andra reformer även den att varje kommun eller fristående kommundel (t. ex. municipalsamhälle) skulle bilda ett eget folkbokföringsområde med egen folkbokföring. Utan att avvakta sådan genomgripande förändring skulle mycket kunna vinnas om i församling, varav municipalsamhälle utgör en del, pastor instruerades att i de nominativa utdragen tydligt angiva de födelser, dödsfall och vigslar, som skola räknas till municipalsamhället. Även om några skulle ställa sig avvisande häremot, kunde ett försök att under hand intressera kyrkobokförarna härför kanske löna mödan.

De i Statistiska Centralbyråns arkiv befintliga tabellerna församlingsvis angiva endast det absoluta antalet, vigda, födda och döda i kombination med vissa enkla naturliga indelningsgrunder.

Mera detaljerade sammanställningar över befolkningens förändringar efter skilda indelningsgrunder återgivas i serien »Befolkningsrörelsen», varvid länet (med uppdelning efter landsbygd och stad) är den minsta använda områdesenheten. De större städerna med mer än 30.000 invånare behandlas dock särskilt.

De i »Befolkningsrörelsen» ingående tabellerna kunna indelas i fem grupper:

a) Översiktstabeller över befolkningsförändringarna i länen även som i de större städerna och i de mindre städerna (tabell 2—5). (Anförda tabellnummer hänföra sig till årgång 1937 av »Befolkningsrörelsen».)³

b) Giftermålsstatistik (tabell 7—16).

c) Skilsmässostatistik (tabell 17).

d) Födelsestatistik (tabell 18—27).

e) Dödsstatistik (tabell 28—32).

a) Översiktstabellerna äro:

»Folkmängden länsvis» (tabell 2).

»Folkökningen och dess särskilda faktorer länsvis» (tabell 3).

»Folkmängden och dess förändringar i var och en av rikets större städer» (tabell 4).

»Folkmängden och dess förändringar i var och en av rikets mindre städer» (tabell 5).

Översiktstabellerna över befolkningens förändringar fylla sitt ändamål tillräckligt. Dock skulle man till den tredje tabellen över »Folkökningen och dess särskilda faktorer länsvis» (liksom i tabellerna 4 och 5 för de större och mindre städerna) vilja rikta den anmärkningen, att nu angivna siffror om folkökning eller folkminskning inom de skilda länen inkludera även den ökning eller minskning, som förorsakats av ändringen i den administrativa indelningen. När t. ex. folkökningen i Blekinge läns städer anges för år 1937 till + 1561, medan siffran för år 1936 är — 136 och 1938 + 86, innebär detta icke att år 1937 varit ett särskilt abnormt år, utan förklaringen härtill är den, att en del av en landskommun (Asarum) med 1747 invånare inkorporerats med Karlshamn stad. Frånräknas detta antal, blir folkökningen — 186, vilket ej så markant avviker från angränsande år. Sådana förändringar äro av den art och beskaffenhet, att de näppeligen böra sammanläggas med den ökning eller vinst, som emanerar från nativitetsöverskott och omflyttningar. Ändringar i den administrativa indelningen äro inga regelbundna företeelser utan ske tillfälligt, mången gång med stora belopp och förrycka därför de årliga jämförelserna avsevärt.

En redovisning över de administrativa förändringarnas inverkan på folkmängdens storlek finnes dessutom på annat håll i textredo-

³ 1938 års redogörelse, den senast utkomna, är som förut omnämnts, något reducerad till innehåll och tabeller.

görelserna liksom även i den första serien »Folkmängden inom administrativa områden».

b) Giftermålsstatistiken.

De i vigselboksutdragen förefintliga data äro, förutom kontrahenternas namn, deras resp. hemortsförsamlingar, födelsedata, vigselfdag, förutvarande civilstånd och äktenskapets ordningsnummer, yrke samt trosbekännelse och uppgift om borgerlig eller kyrklig vigsel.

Sålunda givas följande tabeller:

- »Giftermål länsvis» (tabell 7).
- »Vigda fördelade efter kön, ålder samt första giftet och omgifte länsvis och i utlandet, efter kyrkoskrivningsort» (tabell 8).
- »I äktenskapet inträdda, fördelade efter kön, ålder och civilstånd» (tabell 9).
- »Vigda par, fördelade efter båda makarnas ålder» (tabell 10).
- »Vigda par, fördelade efter båda makarnas ålder och civilstånd» (tabell 11).
- »I äktenskap inträdda män, fördelade efter kyrkoskrivningsort länsvis och i utlandet samt efter större yrkesgrupper» (tabell 12).
- »I äktenskap inträdda män fördelade efter yrke samt efter gifte och ålder» (tabell 13).
- »I äktenskap inträdda kvinnor efter yrke» (tabell 14).
- »Antal ingångna äktenskap i varje månad» (tabell 15).
- »Giftermål fördelade efter makarnas konfessionella förhållanden» (tabell 16).

I tabell 7, »Giftermål länsvis», redovisas giftermålen länsvis⁴ efter kvinnans kyrkoskrivningsort vid lysningens uttagande samt båda makarnas förutvarande civilstånd i kombination. (Motsvarande data för varje församling gives i arkivtabellerna). Härvid är att märka att giftermålen efter den manliga kontrahentens förutvarande civilstånd kombineras med den kvinnliga kontrahentens hemort.

Av tabellen för år 1937 finner man sålunda, att 6931 giftermål ingåtts av i Stockholm hemmahörande kvinnor, varav 6036 gift sig med ogift man, 298 med änklingar och 603 med frånskilda män. Var dessa män äro hemmahörande framgår dock icke av denna tabell.

⁴ Med ordet länsvis avses i fortsättningen jämväl uppdelning på landsbygd och städer inom varje län.

I tabell 8, »Vigda fördelade efter kön, ålder samt första giftet och ogifta länsvis», redovisas emellertid de vigda männen efter hemort med uppdelning på första gifte och omgifte. Av i Stockholm hemmahörande män hade 5855 gift sig för första gången samt 890 för andra eller tredje gången. Siffran 890 i Stockholm hemmahörande omgifta män stämmer något så när med siffrorna 298 änklingar och 603 frånskilda män, som gift sig med kvinna hemmahörande i Stockholm enligt tabell 7. Men det exakta antalet änklingar resp. antalet frånskilda hemmahörande i Stockholm eller i något annat län redovisas icke i den svenska befolkningsstatistiken. Det synes mig som om även de vigda männen länsvis indelade efter förutvarande civilstånd (änkling eller frånskild) på något sätt skulle angivas, särskilt när man tar i betraktande den sedan lång tid förekommande ökningen av antalet frånskilda män och den kraftiga regionala variationen i skilsmässofrekvensen och därmed säkerligen även i antalet omgifta frånskilda män. Någon tabell, där änklingar och frånskilda redovisas i kombination med åldern länsvis torde dock icke vara av nöden.

I tabell 9, »I äktenskap inträdda, fördelade efter kön, ålder och civilstånd», redovisas de vigda i ettårsklasser. Siffror givas för såväl landsbygd som städer särskilt. Här är emellertid att märka, att uppdelningen av antalet i äktenskap inträdda män på landsbygd och städer i denna tabell icke sker med utgångspunkt från männens egen hemort utan med utgångspunkt från den kvinnliga kontrahentens hemort, utan att det tydligt anges i tabellen. Divergenser mellan tabell 9 och närmast föregående, där åldern anges i femårsklasser och där männen äro fördelade efter sin egen hemort, konstateras därför lätt, och av nedanstående tabell A framgår differensernas storlek. Man ställer sig den frågan, huruvida indelningen av de vigda männen i ettårsåldersklasser för landsbygden särskilt och städerna särskilt i sin nuvarande form därför har något större berättigande.

I tabell 10 och 11 redovisas båda makarnas ålder i kombination, så att bland annat åldersdifferenserna kunna avläsas. I tabell 11 äro dessa tvådimensionella fördelningar kombinerade med makarnas förutvarande civilstånd och den ömsesidiga åldersrelationen givas för de fyra kombinationerna: 1) äktenskap mellan ogift man och ogift kvinna, 2) ogift man och förut gift kvinna, 3) förut gift man och ogift kvinna, 4) förut gift man och förut gift kvinna.

TABELL A.

Jämförelse mellan de i äktenskap inträdda männen, efter ålder, enligt tabellerna 8 och 9 i »Befolkningsrörelsen år 1937».

Ålder	Män, som inträtt i sitt första gifte, efter ålder		Män, som inträtt i omgifte, efter ålder	
	Enligt tabell 8 Mannens hemort = landskommun	Enligt tabell 9 Hustruns hemort = landskommun	Enligt tabell 8 Mannens hemort = landskommun	Enligt tabell 9 Hustruns hemort = landskommun
15—20	58	61		
20—25	6254	6293	2	2
25—30	11810	11741	68	77
30—35	6754	6601	213	209
35—40	2816	2744	276	279
40—45	1094	1067	238	236
45—50	423	413	232	220
50—55	205	202	210	202
55—60	74	77	168	164
60—65	29	30	99	94
65—	18	18	73	73
Summa	29535	29247	1579	1556

Till följd av det ökade antalet frånskilda män, som numera ingå äktenskap, borde måhända dessa tabeller indelas i nio grupper allt efter makarnas förutvarande civilstånd: (Siffrorna inom parentes = antalet giftermål år 1937).

- 1) ogift man och ogift kvinna (50.615)
- 2) ogift man och änka (450)
- 3) ogift man och frånskild kvinna (729)
- 4) änkling och ogift kvinna (1716)
- 5) änkling och änka (271)
- 6) änkling och frånskild kvinna (164)
- 7) frånskild man och ogift kvinna (1.340)
- 8) frånskild man och änka (102)
- 9) frånskild man och frånskild kvinna (219)

Åldersdifferenserna mellan makarna äro troligen icke desamma, när t. ex. en änkling gifter om sig eller en frånskild man. Tvärtom, många skäl kunna tala för att frånskilda män gifta sig med kvinnor, som äro betydligt yngre än vad fallet är, då änklingar ingå nytt äktenskap.

Saken synes vara värd viss uppmärksamhet. Även om sådana sammanställningar icke äro nödvändiga varje år, torde de hava sitt berättigande under något enstaka år med periodiska mellanrum.

I tabell 13, »I äktenskap inträdda män fördelade efter yrke samt efter gifte och ålder» redovisas de vigda männen efter yrke kombinerat med ålder och första gifte eller omgifte.

För varje yrkesgrupp angives här antalet män, som inträtt i sitt första gifte och som inträtt i omgifte med fördelning jämväl efter ålder. En uppdelning av de män, som inträtt i omgifte, efter förutvarande civilstånd (änkling resp. frånskild) synes befogad. Särskilt när skilsmässostatistiken redovisar de skilda männen efter yrke, borde giftermålsstatistiken likaledes redovisa de frånskilda, som ingå nytt giftermål, efter yrke (dock icke nödvändigtvis i kombination med åldern).

I detta sammanhang må påpekas att den danska giftermålsstatistiken framlägger en tabell över hustruns ålder efter mannens yrke: Om maskinell bearbetning av vigselstatistiken vore införd, skulle eventuellt ett studium av de ömsesidiga åldersrelationerna makarna emellan vara av intresse för olika yrkesgrupper, bl. a. t. ex. för jordbruksbefolkningen, enär den gruppen uppvisar en lägre giftermålsfrekvens än övriga yrkesgrupper och åldersdifferensen måhända är annorlunda.

Bland sammanställningar, som kanhända icke årligen men med periodiska mellanrum skulle hava ett visst berättigande i giftermålsstatistiken, må följande kombinationer antydast. Den diskussion, som för något år sedan fördes om frånskilds rätt till kyrklig vigsel, aktualiserar en sammanställning mellan å ena sidan makarnas förutvarande civilstånd och å andra sidan kyrklig eller borgerlig (obligatorisk eller valfri) vigsel.

En annan kombination skulle vara äktenskapets nummer i ordningen för endera kontrahenten sammanställt med civilståndet (änkling, änka eller frånskild). År 1937 ingingo 106 män och 41 kvinnor sitt tredje äktenskap och 8 män sitt fjärde äktenskap, och det skulle vara av värde att konstatera, huruvida huvudparten av dessa voro frånskilda eller änklingar och änkor.

Som önskvärda kompletterande uppgifter till nuvarande giftermålsstatistik kunna bland andra följande data nämnas:

- 1) uppgift om eventuella föräktenskapliga barn till någon eller båda av kontrahenterna samt i så fall barnens födelsedata,

- 2) för omgifta uppgift om år för föregående äktenskaps upplösning och antal barn i föregående giftermål och deras födelsedata.

Fullständiga svar på sådana spørsmål skulle visserligen icke kunna erhållas annat än genom förfrågningar hos makarna, vilka säkerligen skulle känna sig pinsamt berörda därav, men de här angivna frågorna kunna i stället besvaras av kyrkobokförarna med anlitan av uppgifterna i församlingsboken, om man nöjer sig med uppgift om antal hemmavarande barn hos någondera kontrahenten vid lysningen.

Om den kvinnliga kontrahenten i församlingsboken är skriven samman med ett eller flera barn, skulle uppgift därom och om barnens födelseår kunna antecknas på lämpligt sätt i vigselboksutdragen och förutom uppgifternas värde i och för sig skulle man på så sätt kunna tillnärmelsevis beräkna, hur stor del av de i Sverige utom äktenskapet födda barnen, som legitimeras genom föräldrarnas äktenskap.

För förut gifta personer finnas i församlingsboken datum för äktenskapets upplösning, och det skulle därför icke heller möta oöverstigliga svårigheter att anteckning därom infördes i vigselboksutdraget, varjämte även antalet hemmavarande barn från föregående giftermål med deras respektive födelseår kunde antecknas.

Undersökningar av här ifrågavarande art synas mig önskvärda, men det skulle troligen föra för långt om de upptogos i giftermålsstatistikens ordinarie program och behandlades varje år utan få betraktas som engångsundersökningar eller återkomma med lämpligt tidsavstånd, t. ex. vart femte år.

c) Skilsmässostatistiken.

För nuvarande statistik tillgängliga data äro dag för skilsmässans beviljande, vigseldata, kontrahenternas födelsedata, hemort, yrke, antal hemmavarande barn samt paragraf enligt vilken skilsmässan upplösts och eventuell dag för hemskillnads beviljande.

Mot de i »Befolkningsrörelsen» återgivna tabellerna kunna inga i stort sett befogade anmärkningar riktas. Möjligen vore det önskligt att erhålla antalet skilsmässor i de större städerna särskilt, t. ex. Göteborg och Malmö, och icke blott länsvis, enär skilsmässorna än så länge övervägande må betraktas som en storstadsföreteelse.

Tabellen över antalet levande barn i äktenskapet kunde emellertid med fördel kombineras med tiden mellan vigsel och äktenskaps-

skillnad (än bättre tid mellan vigsel och hemskillnad), då barnantalet varierar med äktenskapsdurationen. Eventuellt borde med beaktande av familjernas varierande storlek i landsbygd och städer fördelningen efter barnantal även kombineras med de skildas hemort.

En utökning av uppgifterna i så måtto att upplysning erhöles om det upplösta äktenskapets ordningsnummer för vardera maken och, om det icke är det första, uppgift om föregående äktenskap även upplösts genom skilsmässa, skulle kanhända vara av värde.

d) Födelsestatistiken.

De vid födelsestatistiken använda uppgifterna äro födelseort (moderns kyrkobokskrivningsort vid nedkomsten), barnets kön och födelsedatum, föräldrarnas födelsedata, civilstånd och giftermålsdatum, ensamfödda eller tvillingar (trillingar, fyringar) levande födda eller dödfödda.

De förefintliga tabellerna kunna uppdelas i tvenne grupper, tabeller avseende föräldrarnas data och tabeller avseende antalet ensamfödda och flerfödslar och levande födda eller dödfödda.

Sålunda finnas följande tabeller:

- »Barnaföderskor länsvis» (tabell 18).
- »Barnaföderskor fördelade efter ålder i ettårsgrupper» (tabell 19).
- »Barnaföderskor med barn i äktenskap fördelade efter tiden mellan äktenskapets ingående och nedkomster, länsvis» (tabell 20).
- »Barnaföderskor med barn i äktenskap fördelade efter tiden mellan äktenskapets ingående och nedkomster samt ålder» (tabell 21).
- »Fäder till i äktenskap födda barn med fördelning efter ålder» (tabell 22).
- »Föräldrarna till i äktenskap födda barn med fördelning efter bådaderas ålder» (tabell 23).
- »Fäder till i äktenskap födda barn, fördelade efter yrke» (tabell 24).
- »Födda barn, fördelade efter börd, liv, kön och civilstånd, länsvis» (tabell 25).
- »Födda barn i varje månad fördelade efter liv, länsvis» (tabell 26).
- »Födda barn i varje månad fördelade efter liv, kön och börd i och utom äktenskap» (tabell 27).

I Statistiska Centralbyråns arkivtabeller återgivs församlingsvis tabeller motsvarande de här nämnda tabellerna 18 och 25.

Följande anmärkningar må kanske vara berättigade.

Antalet barnaföderskor år 1937 uppgick till 91.756 och fördelar sig på 79.796 med barn i äktenskap och 11.960 med barn utom äktenskap. De sista fördela sig på de olika civilståndsgrupperna: gifta 34, änkor och frånskilda 306, trolovade 3.546 och övriga ogifta 8.074. I tabell 18, »Barnaföderskor länsvis», gives åldersfördelningen av barnaföderskorna inom varje län efter ålder i kombination med äktenskaplig eller utomäktenskaplig börd i femårsklasser. Häröver torde icke vara något att anföra, men när Statistiska Centralbyrån i närmast följande tabell 19, »Barnaföderskor, fördelade efter ålder i ettårsgrupper», giver åldersfördelningen med uppdelning på barnaföderskor med barn inom och utom äktenskapet, undrar man, om det icke kunde vara berättigat att angiva åldersfördelningen för barnaföderskorna med barn utom äktenskapet i kombination med civilståndet, så att åldersfördelningen för änkor gives för sig, för frånskilda för sig samt för den stora gruppen trolovade för sig och för övriga ogifta för sig. Det rör sig härvidlag om olika sociala företeelser, och åldersfördelningen för trolovade barnaföderskor särskilt skulle vara av värde, då dessa troligen snart ingå äktenskap, och en jämförelse med vigselåldersfördelningen kanhända vore av värde.

I tabell 20 och 21 givas barnaföderskorna med barn inom äktenskapet fördelade efter tiden mellan vigsel och nedkomst. I den första av dessa tabeller, »Barnaföderskor med barn i äktenskap, fördelade efter tiden mellan äktenskapets ingående och nedkomsten, länsvis», skulle man vilja efterlysa en något annorlunda tidsindelning.

Tidsavståndet mellan vigsel och nedkomst gives enligt följande indelning: »Under tre månader», »3—6 månader», »6—9 månader», »9—12 månader», varefter ettårsklasser användas och senare femårsklasser. Tabellen medgiver, att man med användande av gränsen 9 månader kan urskilja de föräktenskapligt koncipierade barnen från de övriga, men gränsen nio månader synes mig dock böra förändras. Den normala havandeskapstiden är visserligen 9 månader, och samtliga de barn, som fötts nio månader eller senare efter äktenskapets ingående, äro koncipierade i äktenskapet, men även en del av de i intervallet sex till nio månader efter vigseln födda måste räknas till samma kategori. Jämför man den i tabell 21 för hela riket givna exaktare indelningen av tidsavståndet mellan vigsel och nedkomst i enmånadsklasser, observeras att antalet nedkomster når ett tydligt minimum i intervallet 7—8 månader efter vigseln.

Siffrorna för 6, 7, 8 och 9 månaden äro för år 1937 1.002, 635 och 825 samt 1.381. Då här två skiljaktiga företeelser, föräktenskapliga konceptioner och äktenskapliga konceptioner, skola särskiljas, synes det mig som om gränsen hellre bör sättas till 8 månader efter vigseln, där frekvensfördelningen har sitt minimivärde och troligen den exaktaste gränsen går. Sålunda borde den naturliga indelningen av födelserna inom första året efter vigseln bliva i de två grupperna »0—8 månader», »8—12 månader» (eventuellt med någon finare indelning för den första gruppen).

Beträffande yrket giver yrkesfördelningen för fäder till barn inom äktenskapet totalantalet fäder i en viss yrkesgrupp inom landsbygd och i städer särskilt. I beaktande av det stora intresse den äktenskapliga fruktsamheten inom skilda yrkes- eller socialklasser erbjuder, kunde tabellen med avgjord fördel utbyggas, så att för varje yrkesgrupp även fördelning efter tiden mellan vigsel och nedkomst angavs. Ju längre tiden är, desto större är utsikten att det rör sig om barn med högt ordningsnummer. Det bästa hade varit, om fädernas yrkesgrupper kunde sammanställas med barnens ordningsnummer, men barnets ordningsnummer står fortfarande på den svenska befolkningsstatistikens önskelista. Tiden mellan vigsel och nedkomst får dock betraktas såsom ett något så när lämpligt substitut härför.

I giftermålsstatistiken gives en tabell över de vigda männen länsvis efter yrke. Någon liknande tabell över fäderna till barn inom äktenskapet fördelade efter yrke länsvis finnes icke i födelsestatistiken, och man står något undrande över denna inkonsekvens.

Någon statistik över fäder till barn utom äktenskapet förefinnes icke. Självklart är att i många fall födelseboksutdragen icke innehålla upplysningar om fäderna. Men åtminstone för trolovningsbarn borde sådana uppgifter väl nästan fullständigt förefinnas. En bearbetning av de förefintliga uppgifterna under något år torde vara av intresse, även om resultaten icke kunna anses bliva representativa för det icke obetydliga antal fäder till barn utom äktenskapet, som förbliva okända.

Hittills har endast talats om utökningar eller förslag, som i något avseende innebära utökning av tabeller. I födelsestatistiken finnes dock en tabell, som saklöst kan inskränkas avsevärt, nämligen tabell 26, »Födda barn i varje månad, fördelade efter liv, länsvis».

I tabellen gives för varje län antalet levande födda resp. antalet dödfödda under var och en av årets tolv månader. Men proportio-

TABELL B.

Dödfödelsprocentens variationer år 1937, jämförd med dess medelfel.

Månad	Totalantalet födda = levande födda och dödfödda	Antalet dödfödda	»Beräknat antal dödfödda» om proportionen varit konstant under varje månad	Differens mellan observerat och beräknat antal dödfödda	Differensens medelfel = kvadratroten ur det beräknade
Januari	7198	209	207	+ 2	14
Februari	7208	223	207	+ 16	14
Mars	8633	264	248	+ 16	16
April	8287	238	238	0	15
Maj	8573	231	246	- 15	16
Juni	8075	219	232	- 13	15
Juli	7860	221	226	- 5	15
Augusti	7811	238	224	+ 14	15
September	8024	223	231	- 8	15
Oktober	7152	202	205	- 3	14
November	6781	187	195	- 8	14
December	7444	218	214	+ 4	15
Summa	93046	2673	2673	0	

nen mellan dödfödda och levandefödda under de olika månaderna ter sig konstant. Åtminstone kan man, som framgår av tabell B, för år 1937 icke påvisa andra än tillfälliga fluktuationer i relationen mellan antalet dödfödda och totalantalet födda för hela riket. För enskilda län bli fluktuationerna genom slumpen till följd av de än mindre talen än större. I annan tabell (n:r 27) redovisas de dödfödda ändock månadsvis för landsbygd och städer särskilt, varför här angivna tabell 26 bör nedskäras att omfatta endast antingen totalantalet födelser eller endast antalet levandefödda inom varje län och varje månad. En indelning, här efter levande födda och dödfödda under varje månad, som endast visar en konstant relation, kan väl företagas under den statistiska bearbetningen men knappast vara värd att publiceras år efter år. Om råtabeller i enlighet med den nuvarande publicerade tabellen fortfarande uppställas, är måhända en översikt däröver i en tioårsöversikt berättigad, då ett tioårsmaterial erbjuder större möjligheter till att konstatera eventuella för handen varande olikheter i dödfödelsprocenten under skilda kalendermånader och skilda län.

Som önskvärd komplettering till nuvarande födelsestatistik må

främst nämnas den ovan angivna uppgiften om föregående antal barn i äktenskapet (eller före äktenskapet) eller nedkomstens ordningsnummer, eventuellt utökad med födelseår för tidigare barn.

Som ytterligare önskvärd uppgift kan framhållas äktenskapets ordningsnummer för endera eller bägge av makarna, eftersom fruktbarheten troligen icke är densamma i äktenskap med olika ordningsnummer, även om levnadsålder och äktenskapets duration äro desamma. Särskilt nu, då antalet omgifna, vilkas föregående äktenskap upplösts genom skilsmässa, har stigit avsevärt, blir en sådan uppgift av visst värde. De vigslar, där mannen var frånskild, utgjorde sålunda år 1937 1.661 mot 535 år 1920, och antalet där hustrun var frånskild utgjorde 1.112 mot 397 år 1920, i runt tal en tredubbling.

Den första frågan är mest önskvärd men kan med nuvarande kyrkobokföring icke erhållas annat än medelst direkt utfrågning av föräldrarna vid anmälningen av barnets födelse. I stället kan som substitut härför användas den från social och ekonomisk synpunkt minst lika betydelsefulla uppgiften om totalantalet hemmavarande barn hos föräldrarna och eventuellt de hemmavarande barnens födelseår. Med nuvarande låga spädbarnsdödlighet är skillnaden mellan totalantalet i äktenskapet födda barn och antalet kvarlevande barn icke alltför stort åtminstone i de äktenskap, som bestått mindre än 15 år. Först i äktenskap med en duration om mer än femton år blir antalet barn, som redan lämnat föräldrahemmet, av betydelse och influerar på uppgifterna.

e) Dödlighetsstatistiken.

De data, som ingå i den svenska statistiken över avlidna, äro: den avlidnes kyrkobokföringsort, dödsdag och födelsedag, civilstånd samt efterlevande makes födelseår, samt yrke och dödsorsak samt för de i späd ålder (under 2 år) avlidna uppgift om inom- eller utomäktenskaplig börd.

I »Befolkningsrörelsen» sammanställas tabeller, varest uppgifter om yrke och dödsorsak icke ingå. I stället behandlas dessa data i publikationen »Dödsorsaker».

De tabeller, som givas i »Befolkningsrörelsen», äro benämnda »Döda, fördelade efter kön och civilstånd länsvis» (tabell 28); »Döda fördelade efter ålder länsvis ävensom i första och andra levnadsåret döda fördelade efter kön, ålder och börd i eller utom äktenskap» (tabell 29),

- »Döda fördelade efter kön, ålder och civilstånd» (tabell 30),
- »Döda i varje månad länsvis» (tabell 31),
- »Döda fördelade efter födelseår, kön och civilstånd i hela riket» (tabell 32).

I arkivtabeller finnas de i tabell 28 angivna data för varje enskild församling.

Beträffande tabellerna 29 och 31 kan det diskuteras, huruvida den lämpligaste utformningen har erhållits.

I tabell 29 givas sålunda för varje län antalet döda efter ålder i femårsklasser, men uppdelningen efter ålder sker ej i kombination med könet. Värdet av tabellen förringas härav, och möjligheten att bestämma dödstal efter ålder för länen omöjliggöres. Det förefinnes en bestämd skillnad mellan könets dödlighet i nästan varje åldersklass, och samtidigt varierar proportionen mellan män och kvinnor i skilda åldersklasser avsevärt mellan länen. En ingående jämförelse mellan de regionala olikheterna i dödlighet omöjliggöres därför genom den icke förefintliga uppdelningen efter kön. Ej heller har i senaste tioårsöversikt 1921—1930 en uppdelning efter kön verkställts i motsvarande tioårssammandrag och de i tioårsöversiktens textredogörelse beräknade dödskvoterna länsvis efter ålder avse båda könen sammanlagt, vilket förefaller mig mindre vällyckat.

I tabell 31 kan den inskränkningen företagas, att antalet döda män och kvinnor, som angivas för varje kalendermånad länsvis, adderas till en siffra oavsett kön, ty åtminstone av 1937 års siffror framgå endast tillfälliga skillnader i relationen mellan könen bland de avlidna varje månad och detta för hela riket. När någon skillnad mellan könets dödlighet under årets olika månader icke kan ske med antalet döda i hela riket som utgångspunkt, är det knappast av intresse att i de enskilda årens berättelser angiva såväl antalet avlidna män som antalet avlidna kvinnor i varje kalendermånad länsvis utan summan för båda könen torde vara tillräcklig. I tioårsöversikterna ställer sig förhållandet annorlunda, och det är enligt min åsikt naturligt, om i tioårsöversikterna tabellerna bliva mera detaljerade än i de enskilda årens berättelser, åtminstone i sådana detaljer där enstaka års siffror icke kunna angiva bestämda relationer till följd av talens litenhet och de därav följande procentuellt sett större tillfälliga variationerna.

Som ett önskemål har långt tidigare framhållits önskvärdheten av att erhålla upplysning om barnantalet i de genom döden upplösta

äktenskapen. Efterlevande makes eller makas födelseår ingår redan i statistiken och användes till framskrivningen av befolkningen efter civilstånd. Saken synes vara värd att framhävas ånyo, även om man av praktiska skäl bör begränsa en sådan uppgiftsinsamling till antalet hemmavarande barn enligt församlingsboken med jämväl angivandet av födelseår för barnen. Det behöver som förut nämnts beträffande andra data icke bliva sådana undersökningar annat än med periodiska mellanrum vart femte eller vart tionde år.

I serien »Dödsorsaker» behandlas antalet dödsfall med utgångspunkt från dödsorsakerna i kombination framförallt med ålder och yrke.

De i publikationen (årgång 1937) förefintliga tabellerna äro:

- »De avlidna, fördelade efter dödsorsak (bevislig och sannolik) och döds månad» (tabell 1),
- »Dödsorsaker länsvis» (tabell 2),
- »De avlidna fördelade efter dödsorsaker, kön och ålder» (tabell 3),
- »Avlidna barn (under 5 år) fördelade efter dödsorsaker, kön och ålder» (tabell 4),
- »Antal avlidna män (femton år och därutöver) fördelade efter yrke samt ålder och dödsorsak» (tabell 5),
- »Döda efter ålder i varje månad» (tabell 6),
- »Antal självmördare jämte deras civilstånd, ålder, dödssätt och döds månad» (tabell 7),
- »Våldsamma dödsorsaker (utom självmord)» (tabell 8).

Någon kritik av den använda dödsorsaksnomenkulturen kan icke jag utöva, utan det är här fråga om medicinska spörsmål, vilka måste granskas av fackmän på det området. Det må endast framhållas, att den nu använda dödsorsaksindelningen daterar sig tillbaka från och med år 1931. Men dödsorsakerna kunna ses icke endast ur medicinsk synvinkel utan även från andra synpunkter, och i det avseendet kunna vissa detaljer framhållas, vilka förtjäna att närmare analyseras, som något senare skall visas i ett par begränsade fall.

I tabell 3 givas de avlidna efter dödsorsak i kombination med kön och ålder. Den åldersindelning, som kommit till användning är femårsklasser till och med sextio år, därefter en åldersgrupp 60—70 år och en grupp 70 år och därutöver. Det synes mig som om den senare åldersklassen med fördel borde uppdelas. Enligt 1937 års siffror finnas i åldrarna över 70 år 45 % av de avlidna männen och 52 % av de avlidna kvinnorna. Befolkningens förgubbing och den

minskade dödligheten i yngre åldersklasser ha resulterat i en sådan åldersfördelning hos de under senare kalenderår avlidna. Det kan därför ifrågasättas om det icke vore lämpligt att införa en ny åldersindelning i de högre åldrarna. Åldersgruppen 70 år och därutöver borde klyvas i de två grupperna »70—80 år» och »80 år och därutöver», eftersom en klassindelning, varest 50 procent av fördelningen faller i den yttersta icke slutna klassen, ur många synpunkter är mindre lämplig.

Yrket anges helt naturligt endast för manliga personer över 15 år. Tyvärr låter det sig troligen icke ske att för personer under 15 år införskaffa data om faderns yrke eller socialklass, varigenom bland annat spädbarnsdödligheten i olika yrkesgrupper efter faderns ställning skulle kunna siffermässigt belysas.

En enkel utväg vore kanhända att kyrkobokförarna ålades att vid dödsfalls anmälning för barn, dött under samma kalenderår som födelseåret, omedelbart införa anteckning härom icke endast i dödboken utan även i födelseboken och därefter i födelseboksutdraget. Förutsättning härför är emellertid att nuvarande system med nominativa kvartalsuppgifter avskaffas och en återgång till det gamla systemet med helårsuppgifter sker, som tidigare framhållits. I så fall bleve det tämligen lätt att studera dödligheten i det allra första levnadsåret i relation till faderns yrke och andra demografiska faktorer.

Att icke alla dödsfall i första levnadsåret medtagas, kan näppe- ligen spela någon större roll. Mer än $\frac{3}{4}$ av samtliga dödsfall i första levnadsåret inträffa under samma kalenderår som födelsen, och någon större procent av barnen torde icke under första levnadsåret växla kyrkoskrivningsort mellan födelse och dödsfall.

Beträffande dödsorsakerna kunna andra än rent medicinska synpunkter läggas. Här må endast följande exempel nämnas. Bland avlidna efter dödsorsaker angivas sålunda antalet kvinnor, som avlidit i de specifikt kvinnliga dödsorsakerna efter ålder. Det anges i 1937 års publikation, att 52 kvinnor dött i barnsängsfeber efter missfall. Här synes det åtminstone för mig såsom självklart att även civilståndet borde angivas. Kanhända talen te sig väl små för en ytterligare uppdelning, men givna i femårs- eller tioårssamman- drag torde en ytterligare uppdelning vara av stort intresse.

För våldsamma dödsorsaker skulle ur många synpunkter en ytterligare uppdelning vara önskvärd och berättigad.

Man finner t. ex. att år 1937 482 personer, varav 409 män, om-

kommit genom drunkning. Dödsorsaken drunkning må ur medicinsk synpunkt vara aldrig så enhetlig; det döljer sig härvidlag en mängd skilda företeelser under denna gemensamma rubrik. Hit föras personer, som drunknat under utövande av sitt yrke och varest eventuell förefintlig simkunnighet icke betytt något, och personer, som omkommit under sådana omständigheter, att simkunnighet skulle kunnat innebära räddning. Kombinationstabellen mellan yrke och dödsorsak giver något så när upplysning om antalet, som drunknat under utövande av yrket (t. ex. 12 fiskare, 11 flottningsarbetare, 40 sjömän), men fullt besked kan icke givas från tillgängliga data.

Detsamma gäller i någon mån om dödsfall till följd av järnvägs- och motorfordonsolyckor. Järnvägsolyckor ha krävt 79 dödsoffer. Här uppgives att 15 voro järnvägstjänstemän. De återstående 64 kunna emellertid antingen hava blivit överkörda av tåg utan att hava varit trafikanter eller också varit resenärer, som omkommit under järnvägsresa. I än högre grad kan en liknande anmärkning fogas till siffrorna över dödsfall till följd av motorfordonsolyckor. 468 personer omkommo på så sätt i Sverige år 1937. Hur många av dessa voro yrkesutövare, som drabbats härav i sitt yrke, t. ex. chaufförer, hur många voro passagerare och huru många voro personer, som blivit överkörda utan att hava varit yrkesmän eller passagerare?

Uppgifter av liknande slag borde visserligen kunna erhållas från rättsstatistiken (Publikationen: »Olyckor vid trafik med motorfordon» eller »Vägtrafikolyckor»). 443 personer (342 män, 101 kvinnor) omkommo år 1937 enligt uppgift däri genom motortrafikolyckor, vilken siffra icke exakt stämmer med siffran i »Dödsorsaker». Samma divergens finnes även för 1938, där siffrorna äro 584 mot 547. Först från och med år 1939 finner man i »Vägtrafikolyckor» uppgift om, huruvida det varit chaufförer, passagerare eller övriga vägtrafikanter (gående, cyklister), som avlidit till följd av motortrafikolyckor.

I det föregående har omnämnts, att yrkesuppgifter ingå i statistiken över vigda män, i statistiken över fäder till barn inom äktenskapet och statistiken över avlidna män över 15 år. Själva yrkesindelningen har knappast berörts. Fråga är om det icke vore skäl att underkasta den av Statistiska Centralbyrån använda yrkesindelningen i statistiken över befolkningsrörelsen en omprövning. Den är i stort sett en uppdelning efter näringsgren och icke alltför tydligt

jämväl efter socialklass inom näringsgrenarna. Särskilt vid de senaste folkräkningarna har indelningen efter näringsgren kombinerats med en uppdelning efter socialklass (självständiga företagare, funktionärer och anställda samt arbetare). Den vid 1940 års folkräkning använda yrkesindelningen skiljer sig i någon mån från yrkesindelningarna vid tidigare folkräkningar. Det vore säkerligen lämpligt, om den nu förefintliga yrkesindelningen i statistiken över befolkningens förändringar underkastades en granskning och i lämpliga delar anpassades till den vid 1940 års folkräkning använda yrkesindelningen. Huruvida primärmaterialet till de i kyrkobokutdragen givna yrkesuppgifterna kunna användas för sådan indelning är dock måhända diskutabelt.

Flera av de här uppställda önskemålen om statistiken över befolkningens förändringar skulle kunna besvaras genom undersökningar med utgångspunkt från materialet till de olika folkräkningarna. Sålunda kunde uppgifter om antalet föräktenskapliga barn erhållas om i folkräkningsmaterialet ingår uppgift om vigseldata, och familje- och hushållssammansättning granskas för alla de makar, som ingått äktenskap kalenderåret närmast innan folkräkningstidpunkten.

På samma sätt skulle även uppgift om antalet hemmavarande barn till nyblivna änklings och änkor kunna besvaras från folkräkningsmaterialet om år för äktenskapets upplösning inginge i folkräkningsmaterialet och man till bearbetning uttogs de änklings och änkor, vars make eller maka avlidit året innan folkräkningdagen.

En viss ansats härtill kan man finna i planen för 1940 års folkräkning. Medan i tidigare folkräkningar samtliga barn i åldern 0—15 år redovisats i en summa efter faderns (målsmannens) yrkesgrupp har nu en utförlig åldersindelning av barnen i femårsgrupper och även i ettårsklasser verkställts i samband med yrkesindelningen, så att bland annat barnen födda 1940 redovisas efter faderns (målsmannens) yrke. Tyvärr skiljes dock icke på sådana barn, som leva hos endera av föräldrarna (fader eller moder) eller bådadera, men det synes ändock som om den nu till användning komna uppdelningen kan belysa fruktsamheten efter yrke.

Svårigheten med sådana extra undersökningar i anslutning till en folkräkning ligger närmast däri, att en folkräkning i avseende på bearbetningen är en synnerligen vidlyftig och tidskrävande apparat att varje utökning av programmet, hur önskvärd den än ter sig,

innebär en allvarlig tidsförlust vid bearbetningen och statistiken måste arbeta snabbt.

De här anförda önskemålen om den svenska befolkningsstatistiken kunna säkerligen i flera avseenden icke förverkligas. Flera av de uppställda programpunkterna kunna till följd av deras vidlyftighet icke bliva föremål för årligt studium. Men egentligen är det inget skäl mot införandet av sådana sammanställningar. Det är icke föreskrivet att den årliga statistiken nödvändigtvis skall vara exakt densamma år efter år, utan den må vissa år vara schematisk, medan den under andra år kan avsevärt utvidgas. Som exempel från annat område av den offentliga statistiken på sådan utformning kan följande nämnas. Den svenska statistiken över sparbankerna upptager för varje år antalet insättare vid årets slut samt deras sammanlagda behållning. Medelbeloppet per insättare kan erhållas härigenom. Vart femte år gives däremot av de enskilda sparbankerna en fördelning av insättarna efter storlek. Medelvärdet erhålles sålunda varje år och även de årliga fluktuationerna däri. Fördelningen erhålles däremot endast vart femte år, men detta torde vara tillräckligt eftersom endast under extraordinära förhållanden fördelningen undergår alltför markanta hastiga förändringar.

På samma sätt med all statistik. En årlig redogörelse med vissa tabeller av oföränderlig beskaffenhet bör med intermittenta mellanrum kombineras med något utförligare tabeller, som belysa olika detaljer av intresse. Vissa sammanställningar, som för enskilda år torde vara av mindre värde, må väl sammanställas och förefinnas i arkivtabeller men icke publiceras annat än i form av fem- eller tioårssammandrag. När den svenska befolkningsstatistiken sedan gammalt i publikationsavseende är indelad i årliga berättelser och tioårsöversikter är det naturligt, om de i tioårsöversikten givna tabellerna icke blott äro en ren summation av de enskilda årens tabeller utan att de bliva verkliga utökningar. Mycket beror härvidlag på den använda bearbetningsmetoden. Användes avprickningsmetoden, måste av praktiska skäl för varje enskilt år alla de sammanställningar göras (i manuskripttabeller), som ingå i tioårsöversikterna. Användes däremot den moderna hålkortsmetoden för bearbetningen, föreligger intet hinder för en arkivering av hålkorten och en förnyad mera detaljerad bearbetning för tidsperioder av fem eller tio år.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

1942 års val till de församlingar, Till dess Statistiska centralbyrån publicerat sin officiella redogörelse måste varje undersökning av 1942 års val utgå från det material, som tidningspressen lämnat, och detta är bristfälligt i avseende på flera intressanta detaljer. Det kan dock begagnas till siffersammanställningar, som äro tillräckligt noggranna för att belysa huvuddragen. De data, som här skola lämnas, överensstämma i det hela med de av T. T. distribuerade; vissa små avvikelser bero på olika värdering av enstaka primäruppgifter.

Valdeltagandet. Propagandan och partiarbetet under valrörelsen 1942 företedde större likhet med de »normala» förhållandena på 1930-talet än vad fallet var 1940. Då förenade sig de demokratiska riktningarnas talesmän i altruistiska maningar att rösta och rösta svenskt — nu hade detta motiv skjutits i bakgrunden för en öppen partikonkurrens i hävdvunnen om också något dämpad stil. Att de inrikespolitiska motsättningarna åter fördes fram med en viss skärpa borde rimligtvis stimulera väljarnas intresse, men denna stimulans gavs dock i avgjort mindre doser än exempelvis 1938. Möjligheterna att delta i röstningen voro också — liksom 1940 — betydligt sämre än tidigare till följd av inskränkningarna i biltrafiken och inkallelserna till militär tjänstgöring. Även rösträttsålderns sänkning bör sannolikt ha verkat något nedsättande på deltagarfrekvensen. Trots all specialpropaganda för de yngsta väljarårgångarna kunna dessa nämligen icke väntas begagna sin rätt i lika stor utsträckning som de mognare generationerna med deras djupare förankring i samhällsarbetet. Att skillnaden kan bli betydande framgår av Stockholms Statistiska Kontors specialundersökning för huvudstadens vidkommande.

Enligt hittills föreliggande redovisning blev resultatet, att nära 2.887.000 giltiga röster avlämnades vid valen till landsting och till stadsfullmäktige i landstingsfria städer. Om man uppskattar de ogiltiga sedlarna samt de oredovisade giltiga till sammanlagt 8 å 10.000, blir hela antalet deltagande omkring 2.895.000, vilket gör 66,7 % av de 4.340.000 röstberättigade. Det märkliga är, att ej blott de absoluta siffrorna utan även frekvenstalet överträffar vad som tidigare förekommit vid val av samma slag. Det näst högsta relativa valdeltagandet nåddes 1938 med 66,0 %, och denna siffra framstod då som toppen på en sedan 1922 stadigt stigande serie. De hämmande omständigheter, som ovan berörts, förmådde alltså icke bryta tendensen till ökat valdeltagande bland första kammarens urväljare.

Däremot var röstfrekvensen 1942 lägre än vid andrakammarvalet 1940, då procenttalet utgjorde 70,3, för att icke tala om 1936, då talet nådde upp

till 74,5. Det bör emellertid framhåvas att skillnaden mellan relativa deltagandet 1940 och 1942, som blir 3,6 %, är avgjort liten i jämförelse med motsvarande skillnader tidigare. För perioden 1920—38 utgör den genomsnittliga differensen mellan valdeltagandet bland andra kammarens valmän resp. första kammarens urväljare c:a 8 %, varvid de större differenserna tillhöra 20-talet och de mindre 30-talet. Den hittills obrutna ökningen i röstfrekvens vid val till landsting och stadsfullmäktige (före 1938: elektorer) i större städer bör därför till stor del fattas som ett uttryck för ökad likhet mellan väljarnas reaktion inför dessa val och deras reaktion inför andrakammarvalen. Fenomenet brukar kallas »landstingsvalens politisering» och sammanhänger rimligtvis med dessa vals successiva demokratisering samt med partiapparaternas effektivisering och propagandans centralisering.

Med utgångspunkt från dessa iakttagelser kan det löna sig att något närmare jämföra valdeltagandet 1940 och 1942. Såsom i en tidigare artikel visats¹, kan nedgången i valdeltagandet från 1936 till 1940, som utgjorde 4,2 %, nästan helt förklaras ur de av kriget och avspärrningen framkallade tekniska svårigheterna vid det senare tillfället. Ungefär samma svårigheter framträdde 1942 och borde då, ceteris paribus, ha framkallat en ungefär lika stor nedgång i jämförelse med 1938. När nu ingen sådan nedgång inträdde utan tvärtom en liten höjning ägde rum, bör detta tydligen tolkas som ett kraftigt steg mot fullständig politisering av första kammarens urväljare. Ett studium av valdeltagandet i de 25 landstingsområdena och 6 »storstäderna» var för sig² bekräftar denna tolkning; stegringen för hela rikets vidkommande kan nämligen huvudsakligen föras tillbaka på stegringar i de områden, där differensen mellan röstfrekvenserna vid de två olika typerna av allmänna val tidigare varit större än normalt. Som ett ytterligare tecken på de rikspolitiska synpunkternas seger må anföras, att valdeltagandet synes ha varit ganska oberoende av utsikterna att påverka majoritetsläget inom vederbörande landsting eller stadsfullmäktige.

Rösternas fördelning. I ett avseende var utgångsläget för 1942 års val alldeles detsamma som 1940; de fyra demokratiska partierna samverkade i en regeringskoalition och måste alltså tillsammans bära ansvaret för landets yttre och inre politik. Nu hade de tre krigs- och avspärrningsåren hunnit framkalla misstämningar i ganska vida kretsar, och flertalet bedömare ansågo sig därför böra räkna med en försvagning i regeringsblockets totala röstunderlag. Rimligtvis borde denna särskilt drabba socialdemokraterna, vilka innehaft ledningen och sålunda buru huvudansvaret samt dessutom hämtade flertalet av sina röster från folkskikt, som kände försörjningssvårigheterna tungt. Kort före den egentliga valrörelsen hade också en socialiseringsdebatt blossat upp, och denna kunde väntas stimulera till »borgerlig» röstning på »arbetarsidans» bekostnad. Emellertid hade inget av de tre borgerliga partierna anledning till större förhoppningar utom möjligen bondeförbundet, som kunde åberopa högst materiella meriter

¹ Statsv. Tidskr. 1940, sid. 404 ff.

² Detaljuppgifter rörande antalet röstberättigade ha välvilligt ställts till mitt förfogande av Statistiska centralbyrån.

inför sina väljare. De bästa utsikterna tillerkändes allmänt kommunisterna, vilkas ställning tillät dem att ohämrat utnyttja missnöjet både med livsmedelsbristen och med eftergifter för tyska önskemål; partiets beroende av ryska uppdragsgivare verkade också mindre fränstötande nu än 1940. Bland återstående riktningar voro de verkliga socialisterna tydligen ur spelet, medan »nationella» eller nationalsocialistiska grupper på sin höjd kunde tillmätas lokalt inflytande.

Utgången framgår av nedanstående tabell. Där meddelas för varje större

Parti m. m.		1932	1934	1936	1938	1940	1942
Högern	röstsumma	576.803	508.751	512.781	465.834	518.346	510.030
	% i riket	23,1	24,2	17,6	17,8	18,0	17,7
	% i lt/st	21,4/30,2	22,5/31,3	15,8/24,6	16,6/22,8	16,2/24,8	15,8/24,7
Bondeförb.	röstsumma	351.215	279.174	418.840	328.834	344.345	381.089
	% i riket	14,1	13,3	14,3	12,6	12,0	13,2
	% i lt/st	17,5/0,0	16,6/—	17,7/0,0	15,9/—	15,2/0,0	16,7/0,0
Folkpartiet	röstsumma	301.744	262.930	376.161	318.563	344.113	358.369
	% i riket	12,1	12,5	12,9	12,2	12,0	12,4
	% i lt/st	13,0/8,3	12,7/11,9	13,1/12,1	12,3/12,0	12,2/11,3	12,3/12,8
Socialdemokr.	röstsumma	1.040.689	883.907	1.338.120	1.313.755	1.546.804	1.455.366
	% i riket	41,7	42,1	45,9	50,4	53,8	50,3
	% i lt/st	40,0/48,4	41,5/44,8	45,4/47,6	49,5/53,8	53,2/56,2	50,2/50,8
Kommunister	röstsumma	74.245	58.377	96.519	98.769	101.424	169.835
	% i riket	3,0	2,8	3,3	3,8	3,5	5,9
	% i lt/st	2,9/3,3	2,5/3,9	3,0/4,8	3,2/6,1	2,8/6,3	4,7/10,3
Övriga	röstsumma	150.410	105.166	175.332	82.760	19.385	c:a 15.000
	% i riket	6,0	5,1	6,0	3,2	0,7	0,5
	% i lt/st	5,1/9,8	4,2/8,1	5,0/10,0	2,5/5,3	0,4/1,4	0,3/1,4
Samtliga	röstsumma	2.495.106	2.098.305	2.917.753	2.608.515	2.874.417	2.890.000

parti först röstsumman inom hela riket, sedan procenttalet för denna summa i förhållande till alla giltiga röster och sist motsvarande procenttal inom de 25 landstingsområdena (»lt») resp. de sex städerna (»st»). Jämförelsesiffror ha medtagits för samtliga allmänna val under det senaste årtiondet. Beträffande dessa äldre uppgifter bör anmärkas, att »valmansföreningen» i Jönköpings län, som 1934 övergick från högern till folkpartiet, även för 1932 bokförts under sistnämnda rubrik, samt att endast Moskvatrogna riktningar räknats såsom kommunister.

En jämförelse mellan de två kolumnerna längst till höger i tabellen visar, att regeringspartiernas sammanlagda röstsumma i hela riket fallit från 1940

till 1942 med nära 50.000. Tillbakagången drabbade i första rummet socialdemokraterna, vilkas siffra blivit mer än 90.000 lägre än vid föregående val. Även högern fick notera en mindre sänkning i röstetalet på c:a 8.000, medan folkpartiet uppvisade en ökning på drygt 14.000 och bondeförbundet på nära 37.000 röster. Det kan sägas, att socialdemokratins förluster ungefär motsvarade spådomarna; möjligen blevo de något mindre än man förmodat. Däremot voro bondeförbundets vinster överraskande stora och folkpartiets icke alls eller knappast väntade. Vad regeringsblocket förlorade och mer därtill återfinnes i tabellen såsom en ökning för kommunisterna på närmare 70.000 röster. Siffran är stor men ligger snarare under än över förhandskalkylernas.

Dessa förändringar i röstfördelningen, som i stort kunna sägas ha bekräftat spådomarna, komma i klarare belysning om man också jämför årets siffror med dem för 1938. Samtliga de fem i tabellen särhållna partierna kunna vid denna jämförelse uppvisa en kraftig ökning i sina rikssummor. Beräknar man röstskillnaden i procent av 1942 års summor blir den för de demokratiska partiernas del mellan 9 och 14 % och för kommunisterna nära 42 %; gör man emellertid det ganska rimliga antagandet, att de 49.000 socialisterna av 1938 blivit kommunisterna av 1942, stannar dessas verkliga ökning vid 13 %. Då den totala röstökningen från 1938 till 1942 är omkring 10 %, kan således ingen av de fem huvudriktningarna i svensk politik sägas ha vare sig ryckt förbi konkurrenterna eller sackat efter dem under de sista fyra åren.

Det relativa valdeltagandet nådde, som tidigare nämnts, ungefär samma procenttal vid de båda här senast jämförda valen. 1942 tillhörde emellertid var sjätte röstberättigad någon av de unga årgångar, som saknade rösträtt 1938. Den ungefär jämnstora röstökningen för de fem politiska huvudriktningarna bör då närmast tolkas så, att alla fem rörelserna visat likartad förmåga att vinna nya generationer för sina strävanden och alltså hävdat sin »livsduglighet». Man kan också säga att de 22- och 23-åringar, som nu fått förtroendet att delta i allmänna val, väl motsvarat de beslutandes förväntan att ändringen skulle i huvudsak befästa det bestående systemet. I denna bild av stabilitet erbjuda emellertid siffrorna från det mellanliggande valet 1940 ett par anmärkningsvärda avbrott. Vid detta valtillfälle var nämligen socialdemokraternas ställning avsevärt starkare och ytterlighetsriktningarnas mycket svagare, medan högern låg något bättre till och mellanpartierna något sämre. För de extrema vänster- och högerelementens del låter sig avvikelserna helt förklara ur allmänhetens reaktion för de kommunistiska och maxistiska stormakternas överfall mot nordiska grannländer i december 1939 och april 1940. Vad åter de fyra demokratiska partierna och särskilt socialdemokraterna beträffar, behöva variationerna 1938—40—42 ses i belysning av den äldre utvecklingen. För detta ändamål är det tjänligast att följa tabellens procentsiffror.

Det stora draget i 1930-talets partihistoria är *socialdemokratins* stadiga frammarsch. Den börjar direkt efter nederlaget 1928 och fortgår sedan i accelererat tempo t. o. m. 1938; även 1940 uppvisar en betydande stegring i den relativa siffran, men ökningen är nu något mindre än vid de närmast föregående valen; 1942 minskar däremot partiets andel i totala röstsiffran

för första gången under perioden och återvänder då till 1938 års nivå. Vid ett tidigare tillfälle har framhållits¹, att socialdemokratins landvinningar 1932—40 gått parallellt med en eliminering av socialisterna och delvis kunnat förklaras genom denna process; här har också uttalats en förmodan, att de som röstade socialistiskt ännu 1938 röstat kommunistiskt 1942. Man kan emellertid icke föra tillbaka socialdemokraternas förluster 1942 enbart på svängningar inom arbetarsidans vänstra flygel. Återgången har nämligen varit avsevärt större än vad en sådan förklaring medgiver och den har framträtt ej blott i trakter, där kommunisterna gått kraftigt fram, utan även på de håll, där vänsterradikala riktningar saknat och sakna betydelse. Det är sålunda ofrånkomligt, att landets ledande parti mött ett verkligt bakslag 1942, och med tanke på läget vid dess flyglar kan det icke heller väntas komma upp till lika betryggande majoritetsställning som 1940 inom överblickbar framtid. En sådan bedömning får dock icke undanskylla det politiskt väsentliga faktum, att socialdemokratien trots mångahanda svårigheter lyckats bevara absolut majoritet bland de röstande i hela riket, ej heller sannolikheten för att de skola tills vidare behålla denna utomordentligt starka position.

Ett mycket märkligt drag hos de socialdemokratiska röstsiffrorna — som f. ö. stundom förbisetts eller rentav förnekats i pressen — är likheten i utveckling olika landsändar emellan. Beträffande landstingsområdena kan man tala om fullständig parallellism, därest hänsyn toges till den för ett framåtgående parti ofördelaktigt höga rösträttsåldern vid valet 1934 (det sista då 28-årskravet gällde för väljare till landsting och förstakammar-elektorer). För de landstingsfria städernas del föreligga visserligen några smärre kastningar, men även där noterade partiet på det hela taget en stegring under 30-talet, som undantagslöst kulminerade 1940 och sedan följts av en återgång till lägre nivå 1942. Skillnaden mot landstingsområdena består väsentligen däri, att fallet i de relativa siffrorna från 1940 till 1942 blivit mer accentuerat inom »storstäderna» än på andra håll. — Likheten i *utveckling* innebär samtidigt att olikheter i *nivå* blivit bestående. Socialdemokratien har hela tiden haft sin maximala styrka i Norrlands södra halva, Svealand utom Stockholm, i Östergötland och i Malmöhus län. Hit höra tolv landstingsområden och fyra landstingsfria städer, och i alla dessa besitter partiet en betryggande absolut majoritet bland väljarna. Städerna Stockholm och Göteborg samt Blekinge, Kristianstads och Norrbottens län utgöra gränsfall, där socialdemokraterna mönstrat absolut majoritet 1940 (i Stockholm och Blekinge även 1938) men 1942 förlorat övermakten eller nätt och jämnt lyckats hålla den (Blekinge). Endast Västerbottens län samt landskapen Bohuslän, Halland, Dalsland, Västergötland, Småland och Gotland äro klart »borgerliga».

Högerns utveckling under det sista decenniet är också någorlunda enhetlig. Som tabellen mycket tydligt visar drabbades partiet 1936 av ett svårt bakslag, men det har sedan dess behållit en nära nog konstant andel av röstetalet såväl i hela riket som i landstingsområdena resp. de landstingsfria städerna tagna för sig. Den obetydliga »återhämtningen» 1938 och

¹ Statsv. Tidskr. 1940, sid. 408.

1940 likaväl som det lilla fallet 1942 kunna till stor del förklaras genom olika uppträdande på den »nationella» flygeln. Skillnaden i partiets styrka inom de två typer av valkretsar, som tabellen redovisar, är kraftig, och den motsvaras av en ännu något större skillnad mellan procentsiffrorna för samtliga städer resp. landsbygden.¹ Högern kan därför med större skäl än konkurrenterna kallas ett »stadsparti», men det bör understrykas att utvecklingen efter 1936 icke gjort detta drag mer markerat än tidigare. Regionalt sett äro högerrösterna talrikast där socialdemokratien är svag eller medelstark. Man kan spåra en för partiet gynnsam utveckling i Stockholm med omgivning samt i Kalmar och Malmöhus län, en ogynnsam på Västkusten och i Jämtland. Förändringarna äro emellertid här likaväl som på övriga håll så små, att de blott bekräfta det allmänna intrycket av en sedan 1936 hävdad ställning.

Bondeförbundet och *folkpartiet* uppvisa för hela riket räknat skäligen parallella förändringar under den period tabellen omfattar. Båda notera ett — visserligen blygsamt — maximum år 1936, en bottennivå 1940 och en stegring 1942. Det skulle dock vara förhastat att tillskriva den allmänna likheten i utveckling någon gemensam orsak. Redan siffrorna för landstingsområdena resp. »storstäderna» antyda nämligen väsentliga skiljaktigheter: i den senare valkretstypen har folkpartiet kunnat glädja sig åt en ganska jämn frammarsch, som av naturliga skäl saknat varje motsvarighet för bondeförbundets del. Granskar man städer och landsbygd helt för sig framträda olikheterna ännu klarare. Bondeförbundets växlingar upp och ned bero nästan enbart på landsbygdsrösterna, medan folkpartiets totalutveckling sammansatts av ganska stadiga förluster på landet och ganska stadiga vinster i städerna.² Man kan också konstatera att bältet Halland—Kronoberg—Kalmar, där bondeförbundet är mycket starkt, är det ur folkpartiets synpunkt allra svagaste, samt att de två partierna visat rakt motsatt utvecklingstendens i exempelvis Bohuslän och Jämtland. För såväl bondeförbundet som folkpartiet gäller emellertid, att klara tendenser bli svårare att finna, ju mer i detalj undersökningen går. Man kan på sin höjd säga, att bondeförbundet under hela tioårsperioden haft en gynnsam utveckling i Norrland, stått stilla i Svealand men gått bakåt i Götaland, särskilt i »kärnländerna» Malmöhus och Västergötland. Folkpartiet har samtidigt förstärkts i Stockholm och Göteborg med kringliggande landskap men sackat efter i sina »högborgar»: Jönköpings, Örebro, Kopparbergs, Jämtlands och Västerbottens län. Förändringarna äro tydligare än de som karakteriserat

¹ För 1942 års val kunna dessa siffror icke tillfredsställande bestämmas, när denna översikt skrives. En preliminär kalkyl gav emellertid vid handen, att partiets andel av landsbygdsrösterna torde ha varit omkr. 13,5 % och av stadsrösterna drygt 23,5 %, vilka siffror föga avvika från motsvarande för 1936, 38 och 40.

² Som i föregående not nämnts kunna tillfredsställande siffror för 1942 ännu icke lämnas. Det är dock tydligt, att folkpartiet detta år fått större andel av stadsrösterna än vid något tidigare val under perioden, nämligen c:a 13,5 %. Samtidigt torde andelen i landsbygdsrösterna, c:a 11,5 %, visa sig utgöra bottenrekord. Tonvikten på stadsbefolkningen, som i modern tid daterar sig från 1936, är dock, relativt sett, obetydlig i jämförelse med högerns tonvikt på samma folkgrupp men något större än socialdemokraternas.

högern efter 1936 och kunna med viss säkerhet tolkas som tecken på förskjutningar i underlaget, men de äro mycket svagare än socialdemokratin.

Det bör slutligen konstateras, att röstsiffrornas förändringar icke rubbat högerns ställning som största borgerliga parti för hela riket räknat. Övervikten beror på stadsrösternas starka högerfärg. På landsbygden tagen för sig har nämligen bondeförbundet varit starkare under hela tioårsperioden, och sedan 1936 är det ungefär jämbördigt med högern även i landstingsområdena. Gentemot folkpartiet har däremot högern ett betryggande försprång både i städerna och på landsbygden. Dessa konstateranden gälla naturligtvis genomsnittet — lokala undantag äro många. Hur kraftig lokal förankring något borgerligt parti än må uppvisa, är dock socialdemokratien sedan 1938 det största partiet i samtliga 25 landstingsområden och samtliga sex landstingsfria städer.

Poströsterna. Den utvidgade rätt att rösta utanför eget valdistrikt, som infördes för andrakammarval 1940, hade till 1942 gjorts tillämplig även på kommunala val. Tekniken hade emellertid ändrats, så att valkuverten nu skulle inlämnas å postanstalt i st. f. vallokal, och detta gav anledning till det ur alla synpunkter lyckade namnet »poströster». Ehuru det nya systemet vid sin debut företedde påtagliga tekniska brister — olämpliga tider, svår köbildning, brist på innerkuvert och dåligt skydd för valhemligheten — synes rättigheten att rösta å annan ort ha begagnats i ungefär samma utsträckning som 1940. Fördelningen på partiet blev också likartad med vad som tidigare förekommit. Högern erhöi alltså dubbelt så stor andel av poströsterna som av hela röstmassan, medan övriga partier, och särskilt bondeförbundet, blevo underrepresenterade.¹ Då första kammarens urväljare år 1942 hade att besätta c:a fem gånger så många representantplatser som andrakammarväljarna 1940, voro de av poströster framkallade förskjutningarna i röstsiffror nu tillräckligt stora för att vålla åtskilliga ändringar i den preliminärt beräknade mandatfördelningen. För samtliga landstingsområden räddade försändelserna sju platser åt högern på bekostnad av bondeförbundet och socialdemokraterna, medan de senare och kommunisterna i »storstäderna» fingo avstå fem preliminära mandat till högern och folkpartiet. All sannolikhet talar för, att dessa påtagliga resultat skola sporra partiorganisationerna till ytterligare mobilisering vid kommande val av den värdefulla taktiska reserv, som bortflyttade eller resande väljare sålunda visat sig utgöra.

Mandatfördelningen. Såsom tidigare i denna översikt framhållits avviker röstfördelningen 1942 endast föga från samma fördelning 1938. Mandatfördelningen kom att förete något större förändringar, huvudsakligen beroende på två orsaker: att bondeförbundet 1942 i motsats till föregående

¹ Hela antalet poströster uppgives för 1942 till c:a 35.000, medan motsvarande röster 1940 voro drygt 40.000, varav c:a 38.000 godkända. Detaljfördelningen av årets poströster har publicerats i så ringa utsträckning, att ett försök till siffersammanställning vore meningslöst. De kvalitativa omdömena i texten, som närmast grunda sig på de publicerade uppgifterna, ha dock kunnat fällas på grund av överensstämmelsen mellan tillgängliga data om poströsterna och skillnaderna mellan partiernas preliminära och definitiva röstetal.

gång deltog i borgerlig kartell, samt att kommunisterna nu ensamma stodo för den röstmassa, som 1938 delades på dem och socialisterna. Företager man en enkel addition av samtliga platser i första kammarens valkorporationer, finner man att 1942 års val medförde 34 nettovinster för bondeförbundet, 15 för kommunisterna och 6 för folkpartiet, medan socialdemokraterna fingo vidkännas 39 förluster, högern 6 samt socialister och nationella sammanlagt också 6. Skillnaden mellan hela antalet vinster och hela antalet förluster beror givetvis på ändringar i landstingens resp. ifrågavarande stadsfullmäktiges ledamotsantal.

Socialdemokraternas förluster äro obetydliga mot dess vinster 1938, och partiets representanter ha fortfarande absolut majoritet i tretton landsting samt jämnt hälften av rösterna i två. Endast en majoritetsposition har gått helt förlorad sedan 1938 (i Bohuslän) men i stället har en annan erövrats (Norrbotten). I de sex städernas stadsfullmäktige ha socialdemokraterna hållit sin kvalitativa position med undantag för Stockholm, där de mist majoriteten. Ur kommunal synpunkt äro således ändringarna ganska betydelselösa.

Jämför man mandat- och röstfördelningen med avseende på majoritetsläget befinnes det, att motsvarigheten är god. Endast i Kristianstads och Norrbottens län samt Göteborgs stad har det ledande partiet kommit upp till hälften eller mera av mandatet utan att ha absolut majoritet hos väljarna. Även en mera detaljerad undersökning ger vid handen, att det proportionalistiska idealet på det hela taget blivit väl tillgodosett 1942. Räkna man ut mandatfördelningen under den förutsättningen, att varje landstingsområde resp. landstingsfri stad skulle utgjort en enda valkrets,¹ finner man att den faktiska indelningen gynnat socialdemokraterna med sammanlagt 20 mandat (av 825), bondeförbundet med 17 (av 193) och högern med 7 (av 268), medan folkpartiet förlorat 6 (på 175), kommunisterna 36 (på 41) och övriga 2 (på 3). Saken kan uttryckas så, att socialdemokraterna och den borgerliga kartellen tack vare sin överlägsna styrka profilerat mot kommunisterna och övriga, medan inom den borgerliga kartellen bondeförbundet förtjänat på sin koncentration till landsbygden och högern på sin till städerna. Förtjänsterna hålla sig inom det rimligas gränser, och endast den kommunistiska förlusten kan betecknas som stor. Inom enstaka landstingsområden kan man dock konstatera en överdriven verkan av valkretsindelningen även för andra riktningar än kommunismen. Detta gäller särskilt Östergötlands och Malmöhus' län, där folkpartiet betalat väldiga »överpris» för sina mandat, och Örebro län, där högern och bondeförbundet blivit kraftigt missgynnade.

Mandatfördelningen i landstingen och de landstingsfria städernas fullmäktige belyses ytterligare i den omedelbart följande översikten över förstakammarvalen med därtill hörande tabell, som dock endast upptager rikssiffror och s. k. reducerade mandat.

J. L. H.

¹ Detta är det enda rimliga alternativet till nuvarande ordning. Vid ett andra kammarval kan man tänka sig hela landet fungera som en valkrets, exempelvis genom tilläggsmandat, men en motsvarande överflyttning av röster från ett område till ett annat synes otänkbart beträffande landsting och stadsfullmäktige.

1942 års val av ledamö- De ordinarie partiella valen till första kam-
ter i första kammaren. maren under september 1942 omfattade tre
 grupper: Kronobergs och Hallands landsting tillsammans, Göteborgs stads-
 fullmäktige och Örebro landsting var för sig. Den enda överraskande parti-
 kombinationen förekom i Göteborg där högern — efter att förgäves ha på-
 yrkat demokratisk kartell för att utestänga kommunisterna — genom upp-
 delning av sina egna överskottsroster åstadkom samma effekt som den till-
 tänkta kartellen skulle haft. Eftersom de platser i kammaren, vilka skulle
 förnyas, senast besatts på grundval av landstings- och elektorsvalen 1930
 och socialdemokraterna sedan dess haft en kraftig frammarsch, blev för-
 nyelsens resultat åtskilliga vinster för dem. Partiet erövrade fyra mandat
 på bekostnad av högern, som förlorade tre, och bondeförbundet, som fick
 avstå ett. Den majoritetsställning i första kammaren, som socialdemokra-
 terna uppnått genom 1941 års partiella val, blev sålunda ytterligare befäst.¹
 Partiställningen i kammaren fr. o. m. den 1 jan. 1943 är följande:

Högern	32
Bondeförbundet	21
Folkpartiet	15
Socialdemokraterna	81
Kommunister	1
	Summa 150

Det är alltid givande att jämföra partifördelningen i första kammaren med samma fördelning i valkorporationerna och bland urväljarna. För att få någorlunda rättvisande jämförelsesiffror måste man därvid taga hänsyn till den reduktion av medlemsantalet, som verkställes inom Gotlands landsting samt Norrköpings, Malmös, Helsinborgs och Gävle stadsfullmäktige innan dessa taga del i förstakammarval. I nedanstående tabell är sådan reduktion iakttagen.² En särskild kolumn lämnar också uppgift om partifördelningen bland de landstingsmän (elektorer) och stadsfullmäktige, som under den aktuella åttaårsperioden verkligen tjänstgjort, som valmän till första kammaren och därigenom direkt bestämt dess sammansättning.

Tabellen åskådliggör såväl verkningarna av de dubbla urvalen som betydelsen av den successiva förnyelsen. Vid primärvalen gynnas, såsom redan framhävts i föregående översikt (sid. 397), de större och geografiskt mera samlade partierna på de övrigas bekostnad. När man jämför procentsiffrorna i första och andra kolumnen under vardera valåret ser man också tydligt effekten av bondeförbundets kartellfria ställning 1938 — partiet fick självt avsevärt mindre »utdelning» på sina röster detta år än 1934 eller

¹ En närmare analys av socialdemokratins frammarsch till absolut majoritet i kammaren har givits i Statsv. Tidskr. 1941, sid. 423 ff.

² Däremot har ingen uppräknning företagits av antalet stadsfullmäktige i Stockholm och Göteborg, ehuru dessa ha något större befolkningssiffror bakom sig än övriga förstakammarväljare — en sådan uppräknning är ju okänd för lagstiftningen. Skiljaktigheten påverkar naturligtvis procentsiffrornas jämförbarhet men förskjutningen är icke väsentlig.

Parti m. m.		Valresultaten 1934/35				Valmän till FK 1927—1934	Valresultaten 1938			Valmän till FK 1931—1938	Valresultaten 1942			Valmän till FK 1935—1942
		1000-tal urväljare	representanter i val-korp. 1935		FK		1000-tal urväljare	representanter i val-korp. 1939	FK		1000-tal urväljare	representanter i val-korp. 1943	FK	
Högern	ant.	509	347	48	411	466	247	41	373	510	240	32	290	
	%	24,2	25,6	32,0	30,8	17,8	18,1	27,3	27,6	17,7	17,5	21,3	21,3	
Bondeförb.	ant.	279	209	20	170	329	173	24	196	381	206	21	195	
	%	13,3	15,5	13,3	12,7	12,6	12,7	16,0	14,5	13,2	15,1	14,0	14,4	
Folkpartiet	ant.	263	143	19	180	319	150	15	151	358	157	15	145	
	%	12,5	10,6	12,7	13,5	12,2	11,0	10,0	11,2	12,4	11,5	10,0	10,7	
Socialdemokr.	ant.	884	617	62	556	1.314	766	69	605	1.455	728	81	694	
	%	42,1	45,6	41,3	41,5	50,4	56,0	46,0	44,9	50,3	53,2	54,0	51,0	
Kommunister	ant.	58	15	—	6	99	26	1	11	170	37	1	22	
	%	2,8	1,1	—	0,4	3,8	1,9	0,7	0,8	5,9	2,7	0,7	1,6	
Övriga	ant.	105	22	1	15	83	5	—	14	15	—	—	14	
	%	5,1	1,6	0,7	1,1	3,2	0,3	—	1,0	0,5	—	—	1,0	

1942, medan i stället socialdemokraternas överrepresentation i valkorporationerna blev ovanligt kraftig. Hur proportionalismen fungerar vid det slutliga valet av förstakammarledamöter framgår ur procenttalet i tredje kolumnen för vardera valåret, jämfört med procenttalet för valmännen under åttaårsperioden i den följande, särskilda kolumnen. Efter 1935 har socialdemokraternas styrka i valmansgrupperna varit tillräcklig för att tillförsäkra dem en avsevärd premie i kammaren. Samma läge rådde tidigare för högern och bondeförbundet men upphörde för det förra partiets del mellan 1935 och 39 och för det senares mellan 1939 och 42. Folkpartiet, kommunisterna och övriga ha däremot under den tidrymd, tabellen återger, alltid noterat en relativ tillbakagång vid urvalet av senatorer utöver den underrepresentation, som drabbat dessa partier redan vid primärvalen. De dubbla valen kunna sägas mer än fördubbla effekten av »vals-systemets orättvisor», men tabellen visar också att effekten likväl stannar inom måttliga gränser för alla partier utom de extrema. — Vad den successiva förnyelsen innebär illustreras av siffrorna för de nyvalda valkorporationerna, jämförda med siffrorna för de valmansgrupper, som vid samma tidpunkt realiter bestämt kammarens sammansättning. Högerns regress bromsas ännu av det relativt goda valresultatet 1934/35, medan folkpartiet sedan 1938 icke längre gynnas av föregångarnas starkare ställning. För bondeförbundets del ha de successiva valen närmast medfört en utjämning. Socialdemokraterna ha steg för steg inhämtat sina framgångar vid primärvalen, men det dröjer ännu åtskilliga år innan valmännen till första kammaren spegla partiets styrka i de 194 utsedda valkorporationerna. Efter-

släpningen är dock nu mindre än den var 1939, vilket naturligtvis beror på att socialdemokratins frammarsch bland urväljarna avbröts 1942.

Den socialdemokratiska majoriteten i första kammaren är redan med ingången av 1943 något kraftigare än den är bland urväljarna och bland de senast utsedda valkorporationerna. Tack vare den premie, som tillkommer största partiet, kommer emellertid övervikten sannolikt att tilltaga under de närmast följande åren. Alla förhandskalkyler i detta hänseende lida av stor osäkerhet, men det kan betecknas som troligast att förstakammarvalen 1943—46 skola stärka majoriteten med ytterligare minst fem mandat på bekostnad av högerens och eventuellt folkpartiets representation.

J. L. H.

Statens industri- Redan föregående världskrig visade, att de omvälvningar **kommission.** som ett modernt krig medför, nödvändiggöra statliga ingripanden i näringslivet av en helt annan art och omfattning än under fredstid. Dessa nya statsuppgifter ha på grund av sin karaktär icke kunnat inordnas under den ordinarie statsförvaltningen utan krävt inrättandet av särskilda organ, utrustade med speciell sakkunskap och vidsträckt befogenheter samt karakteriserade av stor rörlighet i organisation och arbetsformer. Såsom ett av de viktigaste leden i den sålunda behövliga krisförvaltningen inrättades redan hösten 1939 statens industrikommission. I enlighet med vad som förutsatts i de planer, som utarbetats av rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap, hänfördes till industrikommissionen jämväl regleringen av bränsleförsörjningen. Denna visade sig emellertid, liksom under föregående krig, bliva en mycket omfattande uppgift, varjämte dualismen mellan kommissionen och till denna knutna verkställighetsorgan, kolnämnd, vednämnd etc., medförde påtagliga olägenheter. Till följd därav inrättades som bekant en särskild bränslekommission, som trädde i verksamhet den 1 juli 1940. De uppgifter, som därefter återstodo, voro förvisso omfattande.

Industrikommissionens arbetsuppgifter, organisation och verksamhetsformer angivas i stora drag i dess *instruktion* av den 27 oktober 1939, vars innehåll och utformning nära ansluter sig till de övriga försörjningskommissionernas. Enligt § 1 åligger det sålunda kommissionen att under Kungl. Maj:t handhåva ledningen av den erforderliga regleringen av dels råvaruförsörjningen och produktionen på det industriella området, med undantag för livsmedels- och fodermedelsindustrierna, dels ock försörjningen med smörjmedel. Dessa arbetsuppgifter utvecklas närmare i följande §. Dennas innehåll må dock förbigås såsom numera av mindre intresse än verksamhetens faktiska utveckling, vilken längre fram skall skildras.

Industrikommissionen i egentlig mening består av en ordförande och chef samt ledamöter till ett antal, som successivt ökats, allt eftersom nya uppgifter anmält sig, och som f. n. utgör 8.

Vid kommissionens sida är ställt ett rådgivande organ, industrikommissionens *råd*, vars medlemmar — ursprungligen 18 — skola vara personer med erfarenhet inom olika verksamhetsområden, som äro av betydelse för

kommissionens arbete. Rådet sammanträder på kallelse av kommissionens ordförande. Så har emellertid skett endast två gånger, senast i maj 1940. Arten av kommissionens arbetsuppgifter har medfört, att överläggningar med en så talrik församling av personer, som icke fortlöpande deltaga i kommissionsarbetet och ej heller utvalts för ett visst föreliggande problem, icke ha beräknats ge resultat, som motsvara den betydande apparat, som ett rådsmöte innebär. Ej heller har behov av återförsäkring hos olika intressegrupper gjort sig gällande. I några fall har man emellertid anlitat enskilda rådsmedlemmar, vilkas sakkunskap kompletterat kommissionens egen; så t. ex. dryftades under slutförberedelserna till textilransoneringen ransonernas avvägning m. m. med några rådsmedlemmar med insikt i olika konsumentgruppers — kvinnornas, industriarbetarnas och lantbefolkningens — förhållanden.

Kommissionens personal fördelas enligt instruktionen på dels ett gemensamt kansli, dels avdelningar till det antal och med de huvudsakliga verksamhetsområden, som Kungl. Maj:t bestämmer, dels fristående byråer, som kommissionen själv äger inrätta. Dessa föreskrifter ha tillämpats så, att den egentliga regleringen av råvaruförsörjning och produktion ombesörjes av *avdelningarna*. Kompetensfördelningen mellan avdelningarna följer en annan princip än inom de båda övriga varuförsörjningskommissionerna. Livsmedelskommissionens organisation tar sikte på krisåtgärdernas art och skiljer mellan konsumtions-, produktions- och distributionsreglering. Bränslekommissionens organisation åter intar en mellanställning och skiljer i första hand mellan planerande och verkställande funktioner men fördelar verkställighetsfunktionerna på olika avdelningar enligt IK:s princip, som är den att varje avdelning handhar regleringen överhuvud inom ett visst varuumråde. Ett undantag utgör krigsindustriavdelningen, som kan sägas vara en »militär» motsvarighet till de »civila» avdelningarna inom den tunga industriens område, särskilt verkstadsavdelningen. (Den militära försörjningen med beklädnadsartiklar handlägges däremot på vederbörande »civila» avdelningar).¹ Avdelningarna äro för närvarande nio: järn-, metall-, verkstads-, byggnads-, textil-, läder-, skogsindustri-, kemiska samt krigsindustriavdelningarna. Den kemiska avdelningen är uppdelad på byråer, av vilka särskilt gummi- och smörjöljebyråerna fungera mycket självständigt. Ansatser till byråbildning inom en avdelning förekomma även på annat håll.

Om sålunda avdelningarnas verksamhet är varumässigt bestämd, fullgöra däremot *kansliet* och de *fristående byråerna* vissa slag av gemensamma arbetsuppgifter utan hänsyn till varuumråde. Kansliet, med en högre jurist som chef, ombesörjer sålunda kommissionens inre administration, handlägger större remisser och administrativa ärenden i övrigt samt biträder vid uppsättandet av viktigare skrivelser etc. Juridiska byrån utarbetar tillsammans med vederbörande fackmän förslag till beslagsförfattningar och andra regleringsbestämmelser, kontrakt om ersättningsproduktion etc. Prisbyråns verksamhet skall nedan behandlas.

¹ Två andra undantag från huvudprincipen äro textilransoneringens handläggning av en fristående delegation samt hänförandet av ransoneringen av ledningskoppar till en särskild elektrisk byrå.

Insamling och bearbetning av kommissionens omfattande statistiska material, delvis enligt maskinella metoder, diverse ekonomiska utredningar samt utrikeshandelsfrågor ha tidigare handlagts av utredningsbyrån. Deras huvudsakliga arbetsuppgifter ha emellertid nyligen övertagits av dels en statistisk byrå, dels en utrikeshandelsbyrå, vars inrättande i sin mån är ett uttryck för de tilltagande svårigheterna för utrikeshandeln.

Instruktionen förutsätter att utöver den fast anställda personalen även sakkunniga, särskilt s. k. *tekniska sakkunniga*, skola anlitas. Så har också i hög grad skett, vilket är karakteristiskt för kommissionens behov av mångsidig sakkunskap och elastiska organisationsformer. På detta sätt har en rad framstående industrimän och teknici kunnat utnyttjas intermittent eller för ett tillfälligt uppdrag.

Ärendena handläggas, alltefter sin beskaffenhet, av kommissionen in pleno eller av ordförande eller ledamot eller av tjänsteman.

Av kommissionen in pleno skola handläggas vissa i instruktionen angivna ärenden, såsom besvärsmål och viktigare yttranden till Kungl. Maj:t eller departementschef; i övrigt ankommer det på ordföranden att avgöra vad som skall behandlas in pleno. Praxis härutinnan varierar inom olika avdelningars och byråers verksamhetsområden. Dock torde kunna sägas, att de icke obligatoriska pleniärenena oftast bestå av försörjningsplaner o. dyl. allmänna frågor, medan även mycket viktiga konkreta ärenden vanligen handläggas i annan ordning. Plenum sammanträder normalt en gång i veckan, varvid 6 å 8 ärenden pläga behandlas. Det förtjänar framhållas, att under de gångna 2½ åren, då väl 1.000 ärenden behandlats, reservation antecknats till protokollet endast tre gånger, varav blott ett fall (om statsstöd åt den inhemska ullproduktionen) företett en mera markerad menings-skiljaktighet.

Ledamöternas individuella avgöranden spela en stor roll. De »arbetande» ledamöterna ha mellan sig fördelat ämnesområdena så att var och en har överinseende över en eller flera avdelningar eller byråer.

På grund av det stora antalet ärenden — flera tusen sådana, de flesta licensärenden, inkomma dagligen till kommissionen — är det givet att den överväldigande delen ärenden avgöras av högre eller lägre tjänstemän.

Om man undersöker, vilka de *personliga krafter*¹ äro, som uppbära kommissionens arbete, framträder genast — utom beträffande rutinpersonalen — den starka förankringen i industrien. Flertalet utgöres av chefer, ingenjörer och andra tjänstemän inom industrien, vilka på längre eller kortare tid utlånats till eller eljest anställts av kommissionen. Därjämte förekomma dock ämbetsmän och hovrättsjurister, som företråda den erforderliga juridiska, administrativa och statistiska sakkunskapen.

Vad först beträffar själva kommissionen var dess ordförande vid utnämningen chef för Svenska Arbetsgivareföreningen och en av ledamöterna är 2:dre ordförande i LO. Fyra ledamöter äro företagschefer, två äro högre ämbetsmän, båda inom de affärsdrivande verken och en kommunal före-

¹ En förteckning över ledamöter och högre tjänstemän finnes å sid. 409 ff.

tagschef. Det är att märka att flertalet ledamöter till skillnad från exempelvis ledamöterna av en bolagsstyrelse ägnar huvudparten av sin tid åt kommissionen.

Av avdelningscheferna är en högre ämbetsman samt de övriga sju¹ chefer eller chefstjänstemän i industriella branschföreningar och företag. Det sistnämnda är fallet även med flertalet övriga högre tjänstemän inom kommissionen.

Av det sagda framgår, att industrikommissionen ej utgör en paritetisk representation för olika berörda intressegrupper. Såväl ledamöter som tjänstemän ha utsetts enbart med hänsyn till deras personliga fackkunskap eller lämplighet i övrigt för vissa uppgifter.

Detta hindrar emellertid ej, att *det korporativa inslaget* i kommissionens verksamhet är betydande. Jag syftar därvid mindre på den nyss anmärkta nära förbindelsen mellan två av ledamöterna och arbetsmarknadens huvudorganisationer eller på tjänstemännens rekrytering från näringslivet än på den i många fall intima samverkan mellan de olika avdelningarna och motsvarande industriella branschorganisationer. I ett par fall — textil- och läderavdelningarna — har denna tagit sig uttryck däri att såsom avdelningschefer fungera branschföreningarnas chefer. Även eljest anlitas ofta organisationerna, t. ex. Jernkontoret, i så hög grad av kommissionen, att de i viss mån bliva organ för denna. Detta överensstämmer med en direkt anvisning i instruktionen.² Det är ju över huvud ett ofta observerat och kommenterat förhållande, som skiljer krispolitiken nu mot förra världskrigets, att den kunnat draga nytta av det under mellankrigstiden uppbyggda nät av ekonomiska organisationer, som omspanner näringslivets olika delar. Både sakligt och psykologiskt har det varit av stor betydelse att kunna använda de erfarenheter, kontakter och statistiska uppgifter om ekonomiska förhållanden, som samlats inom dessa korporationer.

A andra sidan är det klart, att på de områden, där de organiserade intressena på detta sätt mer eller mindre »flyttat in» i administrationen, olägenheter kunna uppkomma för andra enskilda intressen eller samhällsintresset, i den mån detta ej sammanfaller med gruppintresset. Över huvud taget framträder givetvis, särskilt med ett statsvetenskapligt betraktelsesätt, problemet om *garantier mot missbruk* av den stora makt, som ofrånkomligen tillkommer ett krisorgan sådant som industrikommissionen. Bestämmandet av eller inflytandet på tillämpningen av statsbeslag, handelsregleringar, import- och exportförbud, på statsbeställningar och prissättningar m. m. medför ju ett avgörande inflytande på produktion, omsättning och räntabilitet inom stora delar av näringslivet samt i vissa fall även direkt på den enskilde medborgarens konsumtion. Dessa spörsmål ha ju nyligen uppmärksammats vid riksdagsbehandlingen av de föreslagna skärpta straffen för ransoneringsöverträdelser, varvid frågan närmast gällt i vad mån

¹ Krigsindustriavdelningen sorterar direkt under en ledamot.

² Industrikommissionen har även, liksom övriga försörjningskommissioner, aktivt medverkat vid tillkomsten av nya branschorganisationer, de s. k. *importföreningarna*, som användas såsom organ för den statliga importregleringen. Importföreningarna utgöra sammanslutningar av importörer inom en bransch med av vederbörande kommission godkända stadgar och utsedd ledning.

kommissionerna eller domstolarna skola tillämpa sanktionerna. Betydligt viktigare än denna specialfråga är emellertid den nyss berörda makt, som genom råvarutilldelningen etc. oavsett lagöverträdelser tillkommer kommissionerna gentemot den enskilde.

En garanti mot beslut, som dikteras av medvetet eller omedvetet hänsynstagande till vissa intressen eller som eljest äro olämpliga, utgör den dirigerande och övervakande verksamhet, som utövas av kommissionens centrala ledning jämte till dennas förfogande stående hjälporgan av icke-korporativ sammansättning såsom kansliet och vissa fristående byråer. Det må även vara tillåtet att framhålla den ovägbara men betydelsefulla faktor som består i en inom kommissionen utbredd känsla av ämbetsmannans ansvar. Industrikommissionens liksom varje annat svenskt statsorgans åtgöranden äro ju därjämte i princip underkastade offentlighetens kontroll och kritik. Erkännas måste dock, att detta korrektiv har relativt begränsad räckvidd på grund av den sekretess som tidsläget och ärendenas natur i mycket stor utsträckning nödvändiggör. Till stor del rör det sig också om tekniska och andra spörsmål, som den offentliga debatten icke kan anses kompetent att bedöma.

En betydelsefull garanti är givetvis Kungl. Maj:ts allmänna ledning av krispolitiken och möjligheten för den enskilde att genom besvär få sina klagomål prövade av Kungl. Maj:t. Överhuvud taget är — såsom betonades redan i en inledande översikt över krisförvaltningen i denna tidskrift — *förhållandet mellan Kungl. Maj:t och kommissionerna* av stort intresse. Den industriella krisregleringens stora betydelse för folkförsörjningen och försvarsberedskapen medför, att industrikommissionen måste stå i en mycket intim kontakt med Kungl. Maj:t, framförallt i folkhushållningsdepartementet men även i handels- och försvarsdepartementen. Den paragraf i industrikommissionens, liksom några andra krisorgans instruktion, enligt vilken det åligger kommissionen att efter Kungl. Maj:ts eller departementschefens bestämmande ombesörja föredragning av till kommissionens handläggning hörande ärenden, tillämpas visserligen icke i den förvaltningsrättsliga mening som ursprungligen torde ha avsetts, d. v. s. så att vederbörande kommissionstjänsteman in casu inträder som departementstjänsteman, på vars föredragning departementschefen fattar sitt beslut. Föredragning i mera allmän bemärkelse — sålunda en muntlig redogörelse inför ett eller flera statsråd, eventuellt allmän statsrådsberedning, för kommissionens uppfattning av en fråga före dennas avgörande av Kungl. Maj:t — sker däremot praktiskt taget dagligen, ja, ej sällan torde under samma dag flera sådana föredragningar ske enbart från industrikommissionen. Telefonöverläggningar mellan statsråd eller departementstjänstemän och representanter för kommissionen äro naturligt nog ännu vanligare. Relationerna mellan Kungl. Maj:t — eller snarare, med tanke på den alltmer utpräglade tendensen till ministerstyrelse, vederbörande departement — och kommissionen förete sålunda en bild, som ganska mycket avviker från den hävdvunna distans och förbundenhet, som anses känneteckna de centrala ämbetsverkens umgänge med Kungl. Maj:t.

Likväl intager otvivelaktigt industrikommissionen, liksom dess systerorgan inom krisförvaltningen, en stark ställning icke blott gentemot den

enskilde utan även gentemot statsmakterna. Detta är en naturlig följd av ärendenas mängd, nödvändigheten i många fall av snabba beslut samt framför allt uppgifternas från den normala statsverksamheten avvikande beskaffenhet. I det stora flertalet fall äro regering och riksdag hänvisade att följa det organ, som representerar den tekniska, industriella och praktiska sakkunskapen och förtroget med ärendena. Även formellt erhåller ofta kommissionen en mycket stor rörelsefrihet, så att den på egen hand äger fastställa även mycket viktiga tillämpningsföreskrifter till beslagsförfattningar m. m., vilka ju i realiteten snarast äro att betrakta såsom allmänna fullmakter, som få sitt sakliga innehåll just genom tillämpningsbestämmelserna¹ och den därpå grundade licensieringen.

*

Det nu sagda har avsett den så att säga institutionella ramen. Härtill må fogas en översikt över *verksamhetens sakliga innehåll*, alltså de arbetsuppgifter, som kommissionen haft att lösa. En sådan redogörelse anknyter lämpligen till instruktionens allmänna föreskrift, att kommissionen handhar regleringen av råvaruförsörjningen och produktionen på det industriella området. *Målet* för denna reglering kan sägas vara att ställa det industriella produktionslivets alla krafter i försvarets och folkhushållningens tjänst. I en liberal fredshushållning sådan som den svenska före kriget sker detta väsentligen utan statlig dirigering; med den knapphet på produktionsfaktorer och förändring av produktionsbehoven, som kriget fört med sig, är däremot en statlig reglering enligt all erfarenhet behöfvig. Industrikommissionen är organet härför.

Den centrala uppgiften har härvid råvaruhushållningen blivit, men även reglering av produktionskapaciteten, särskilt för militära ändamål, har på många avsnitt blivit en viktig uppgift. Förhållandena ha härutinnan ej varit likartade under hela den gångna tiden. Dels har verksamheten överhuvudtaget expanderat allt efter som läget skärpts, dels har tyngdpunkten inom den industriella krisregleringen småningom förskjutits.

Under tiden fram till *avspärrningen* i april 1940 intog sålunda naturligt nog råvaruregleringen en mindre framträdande plats än senare. Varuutbytet med utlandet kunde, om också med svårighet, i stort sett fortgå efter tidigare linjer. Kommissionen kunde därför i huvudsak avstå från regleringar och inskränka sig till en iakttagande och planerande verksamhet. Ett led i denna var uppbyggandet av en *statistik* över industriella råvaru- och produktionsförhållanden, baserad på ett omfattande rapportmaterial från industriföretagen, vilket sedermera alltmer utvidgats och som utgör den nödvändiga grundvalen för hela regleringsverksamheten.

Utrikeshandelns nyss antydda stora betydelse för försörjningsläget medförde vidare, att kommissionen redan från början kom att medverka vid *det handelspolitiska arbetet*. Omedelbart efter krigsutbrottet infördes som bekant exportförbud på de flesta viktiga varor i syfte att förhindra en okontrollerad utförsel av dessa. Även importen av åtskilliga varor har reglerats. Administrationen av dessa import- och exportförbud ombesörjes

¹ Dessa pläga dock i förväg företes för departementet.

primärt av handelskommissionen, men denna samverkar intimt med bl. a. industrikommissionen, vilken har att företräda försörjningssynpunkten. Detsamma gäller beträffande förberedelserna till handelsavtal och dispositionen av de s. k. lejdåttarnas tonnage. Då den värdeåttigt största delen av vår utrikeshandel faller på industriområdet ha kommissionens uppgifter härutinnan blivit omfattande.

Redan på ett tidigt stadium anmålde sig också *de krigsindustriella produktionsuppgifterna*. Jämtligt sin instruktion har industrikommissionen att samverka med vederbörande militära förvaltningsmyndigheter för tillgodosende av krigsmaktens behov. Kort efter det finska vinterkriget utbrott genomfördes en redan i instruktionen förutsedd överflyttning av industriavdelningen inom rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap. Den krigsindustriavdelning, som därvid organiserades, har så småningom nästan helt kommit att bestå av nya krafter, hämtade från det industriella produktionslivet. Även kommissionens »civila» avdelningar ha fått åtskillig befattning med upprustningen; särskilt gäller detta textil-, läder- och byggnadsavdelningarna.

Det är bekant att vår utrustning med krigsmateriel vid krigets utbrott var helt otillräcklig och att möjligheterna till import härav varit begränsade. Den nödvändiga stora materielanskaffningen blev sålunda främst en inhemska produktionsuppgift. Industrikommissionen fick därför tillsammans med de militära myndigheterna och industriföretagen planera och genomföra en *omställning* i stor skala av *industrien* från civil till militär tillverkning. Denna övergång till militär tillverkning fick — vilket kan verka överraskande — sin största omfattning inom beklädnadsindustrierna. Där kunde den också snabbast genomföras, beroende på att olikheten mellan civil och militär tillverkning helt naturligt här är minst.

Lika trängande men svårare att snabbt tillgodose voro ammunitionsbehoven. För lösandet av denna omfattande uppgift framstod det som behövt att centralisera den på de olika vapenslagens förvaltningsorgan splittrade anskaffningen, och att i samband härmed genomföra en rationalisering och standardisering. På förslag av industrikommissionen inrättades därför i mars 1940 en *statens ammunitionsnämnd*. Något senare föranledde kommissionen tillskapandet av *försvarsväsendets verkstadsnämnd* som koncernledning för flertalet av försvarsväsendets egna fabriker. Dessa *organisationsåtgärder* medförde, att kommissionen i huvudsak befriades från planeringsarbetet på hithörande områden. Kommissionen har vidare tagit initiativ till den centralisering och »industrialisering» av hela den militära förvaltningsverksamheten, som efter olika utredningar nu synes närma sig sitt förverkligande.

De krigsindustriella uppgifterna i övrigt ha ej fattats så, att kommissionen i detalj medverkat över hela fältet. I stället har man koncentrerat sig dels på sådana avsnitt av produktionen där det »låst» sig, och de militära myndigheterna begärt kommissionens medverkan, dels och framför allt på vissa stora och för vår försvarsberedskap avgörande produktionsproblem. Sålunda har kommissionen medverkat vid utvidgningen av den svenska *flyg- och pansarvapenproduktionen*, såväl vid den industriella planeringen som vid de ekonomiska uppgörelserna med företagen. Tillverkningen av denna

tunga materiel är givetvis mycket tidsödande och även planeringsarbetet pågår alltjämt.

I samband med den krigsindustriella verksamheten må även *prisbyråns arbete* beröras. Den väldiga materielanskaffningen för försvaret har i hög grad förändrat förutsättningarna för prisbildningen vid militärbeställningar. Vanlig anbuds konkurrens kan därför ej alltid användas; ofta få leveranserna prissättas på grundval av en kalkylering av tillverkningskostnaderna, antingen vid ett visst företag eller för en hel bransch. För att biträda försvarsförvaltningarna med dessa nya uppgifter inrättade industrikommissionen i februari 1940 en prisbyrå, bestående av industrimän, revisorer och ekonomer. Byrån sysslar såväl med löpande prisfrågor som med principerna för den militära prissättningen, t. ex. val av lämplig upphandlingsform, utformning av s. k. glidande prisskalor etc. Denna verksamhet avser endast den centrala militära upphandlingen, ej de lokala förbandens inköp.

Såsom redan tidigare antytts har efter avspärrningens inträde *råvaruhushållningen* alltmer blivit *kommissionens centrala uppgift*. Avspärrningen berörde ju direkt minst hälften av vår normala import, och alldeles särskilt råvaruimporten. Även införseln från kontinenten har i vissa fall försvårats. I detta läge har det gällt att få ett grepp på råvaruförsörjningens alla faktorer. En viktig sådan är just utrikeshandeln; denna bragtes, som redan nämnts, tidigt under kontroll. Svårare att snabbt påverka var den inhemska produktionen, till vilken jag återkommer. Omedelbara möjligheter till reglerande ingrepp erbjödo däremot råvarulagren och förbrukningen därav.

I sådana fall, då man haft att göra med ett fåtal producenter och lagerinnehavare, exempelvis statens reservförrådsnämnd, ha regleringar stundom kunnat ske på grundval av frivilliga överenskommelser utan begagnande av statlig tvångsmakt. Vid en mycket stor knapphet på en begärlig vara har man dock även i dessa fall så småningom nödgats tillgripa den utväg, som vanligen begagnats redan från början, nämligen att basera regleringsåtgärderna på *statsbeslag* jämlikt allmänna förfogandelagen. Fler-talet viktiga industriråvaror ha numera lagts under beslag. I anslutning härtill har oftast stadgats deklarationsskyldighet rörande innehav av varan ifråga samt en reglering av handeln därmed.

Ändamålet med dessa åtgärder har varit att förhindra en ojämn eller eljest olämplig distribution av tillgångarna, att bringa ned förbrukningen och därigenom trygga råvarutillgången för en rimlig tidsperiod samt att dirigera förbrukningen till särskilt angelägna ändamål. Allt efter som tiden gått har ransoneringsperspektivet fått förskjutas framåt och sålunda restriktionerna skärpas, i den mån ej under tiden nya resurser tillkommit. Vid ransoneringarnas utformande har man bl. a. tagit hänsyn till de olika användningsområdenas varierande möjligheter att ersätta den ransonerade råvaran med en annan rikligare förekommande.

En hastig *överblick över de olika varuområdena* må visa på vilka gebit industrikommissionen särskilt fått ingripa. *Textil- och läderindustrierna* förbruka nästan uteslutande importråvaror — bomull, ull, hudar etc. — och dessa lades tidigt under beslag. Med stöd härav genomfördes en ingående

produktionsreglering. Sålunda har användning av dessa råvaror helt förbjudits för vissa artiklar, som ansetts vara av mindre betydelse eller kunna tillverkas av andra råvaror, särskilt papper (t. ex. säckar och snören). Då handelsn lager av kläder och halvfabrikat voro mycket ojämna inriktades produktionen i särskild grad på vissa artiklar. Vidare har föreskrivits ökad inblandning av ersättningsämnen, såsom lump och cellulul m. m. På så sätt har försörjningsfronten kunnat väsentligt stärkas i jämförelse med vad som blivit fallet vid en oreglerad tillverkning.

Detta utgör, jämte den icke obetydliga importen på lejdåbåtarna, förklaringen till att man först vid årsskiftet 1941—42 behövde tillgripa en ransonering av färdigvarorna gentemot allmänheten. Ledningen av det löpande ransoneringsarbetet utövas härvid av livsmedelskommissionen, som är chefsmyndighet för de lokala ransoneringsorganen, kristidsstyrelser och kristidsnämnder. Planering samt koordinering av produktion, distribution och konsumtion tillkommer däremot industrikommissionen genom ovan nämnda textildelegation i vilken bl. a. textilhandeln är representerad.

Knapphet och ransoneringar äro vidare utmärkande för en rad varor, som falla inom *kemiska* avdelningens område, såsom gummi, smörjmedel, linolja, lösningsmedel m. m., där liknande metoder delvis kommit till användning. Beträffande tvättmedel samt bil- och cykelgummi har, liksom på textilområdet, även allmänhetens förbrukning av färdigvarorna ransonerats. Ifråga om flera tunga nyckelkemikalier har däremot importen förlöpt så tillfredsställande, att några restriktioner ej behövt ifrågakomma.

På *metallområdet* äro numera nästan samtliga viktigare råvaror beslagsransonerade och särskilt tilldelningen av koppar för elektrifieringsändamål har blivit en vidlyftig apparat. I stor utsträckning har man lyckats att ersätta knappa metaller med rikligare förekommande och att uppnå betydande besparingar genom användning av nytexperimenterade låghaltiga legeringar. Även försörjningen med järn och stål — den viktigaste metallen — har vållat och vållar stora svårigheter. Å ena sidan har importen av tackjärn, skrot, kol och koks samt färdigt handelsjärn minskat, varjämte den industriella kapaciteten på vissa punkter numera är knapp. Å andra sidan måste både kvalitetsstål och handelsjärn exporteras såsom bytesmedel. En viktig uppgift för kommissionen har därför blivit att i den s. k. järnbalansen avväga export och inhemsk förbrukning. För reglering av den sistnämnda kan av praktiska skäl beslag icke användas som instrument, men då större partier av knappa järnvaror svårligen kunna köpas utan prioritetsanvisningar från kommissionen till järnverken ernår man likväl en reglering, varigenom angelägna ändamål, särskilt de militära, kunna tillgodoses.

I detta sammanhang må nämnas, att kommissionen — närmast i samband med de stora rustningsbeställningarna i början av 1940 — genom ett kungl. brev den 17 maj 1940 erhöll befogenhet att i prioritetsreglerande och andra syften tillgripa tvångsföreläggande jämlikt förfogandelagen gentemot s. k. krigsindustriföretag. Denna befogenhet har praktiskt taget ej behövt utnyttjas men har måhända indirekt haft en viss betydelse.

Även flera slag av *byggnadsmaterial* ha vållat bekymmer. Nödvändigheten att spara kol föranledde sålunda våren 1941 regleringar beträffande cement, vars framställning normalt kräver mycket kol. Med stöd av beslag

omlades produktionen till att huvudsakligen avse ett mindre kolkrävande s. k. ersättningscement, som en tid ransonerades men nu får fritt inköpas, sedan cementindustrien lyckats att alltmer nedbringa kolförbrukningen. Cement av förkrigskvalitet förbehålles däremot ett fåtal särskilt kvalitetskrävande ändamål. Större bekymmer vålla numera andra materialslag, bl. a. byggnadsjärn och taktäckningsmaterial. Kommissionen har emellertid i sin järnplanering, i anslutning till det statliga byggnadsprogrammet, avdelat vissa kvantiteter järn för ifrågavarande ändamål. Knappheten på asfalt och stenkoltjära har bl. a. medfört brist på impregnerad papp för taktäckning m. m. och en ransoning härav har fått införas.

Läget inom *skogsindustrierna* karakteriserades som bekant länge mera av avsättningssvårigheter än råvaruknapphet. Småningom har emellertid läget förändrats genom knappheten på kol och det stora behovet av brännved. Samtidigt har framträtt en väldig efterfrågan på fodercellulosa, vars tillgodoseende krävt industrikommissionens ingripande, hittills dock utan användning av tvångsåtgärder.

Regleringarna äro den så att säga negativa sidan av råvaruhushållningen. En annan och positiv sida är arbetet på att driva fram en *ersättningsproduktion* i stället för utebliven import. I flera fall kunde härvid utnyttjas industriell kapacitet, som friställts genom exportsvårigheterna. Betydelsefulla exempel härpå äro produktionen av fodercellulosa, sulfitsprit och gengasaggregat. Oftast ha emellertid de nya uppgifterna fordrat nyanläggningar eller i varje fall väsentliga produktionsomställningar. I flera fall — t. ex. ofta på det kemiska området — ha företagen kunnat göra detta på egen risk. I andra fall — exempelvis den kapitalkrävande metallframställningen — har det emellertid syntts omöjligt eller i varje fall, med hänsyn till ovissheten om avspärrningens varaktighet, osäkert om nyinvesteringarna kunna avskrivas. Man har då nödgats avtala statligt stöd i form av garantier, skattelättnader etc., vilket för industrikommissionen medfört ingående förhandlingar med företagen. Ersättningsproduktion i rent statlig regi är däremot sällsynt.

Ordförande och chef för kommissionen sedan dess tillkomst är f. d. statssekreteraren, direktören G. Söderlund, vid utnämningen chef för Svenska Arbetsgivareföreningen, vilken befattning han sedan lämnat. Vice ordförande var till 1 april i år överdirektören i Domänstyrelsen E. Hedulff, vilken alltjämt kvarstår som ledamot. Han har främst ägnat sig åt textil-, läder- och skogsindustrifrågor. Ny vice ordförande är chefen för Stockholms Bryggerier, S. Schwartz, tidigare vice ordförande i Bränslekommissionen och dessförinnan ledamot av Industrikommissionen. Han ägnar sig främst åt allmänna planeringsfrågor. Ledamot från kommissionens början är chefen för Surahammars Jernverk H. Silverstolpe, som sysslar med den tunga industriens problem men avgår 1 juli och efterträdes av kommerserådet Carlborg (se nedan). Till den första ledamotuppsättningen hörde även chefen för Höganäsbolaget P. E. Gummeson, som arbetade med krigsindustrifrågor och småningom lämnade kommissionen för att ägna sig

åt ordförandeskapet i Statens Ammunitionsnämnd och Försvarsväsendets Verkstadsnämnd. Ledamot från 1 juli 1940 är 2:dre ordföranden i Landsorganisationen G. Andersson, som då efterträdde L. O:s 1:ste ordförande A. Lindberg. Ledamot från januari 1941 är nuvarande ordföranden för Priskontrollnämnden, chefen för Akerlund och Rausing, R. Rausing, tidigare chef för kommissionens prisbyrå. Ledamot för kemiska frågor är överingenjören för cellulosakoncernens Sundsvallsfabriker, B. Sundfeldt, Östrand, som efterträtt vice chefen för Svenska Tändsticksbolaget, S. Carlberg, vilken avled i juni 1941. Ledamot för krigsindustrifrågor är sedan september 1941 generaldirektören för Telegrafstyrelsen H. Ericson samt för metallfrågor sedan februari 1942 chefen för Stockholms Stads Gas- och Elverk C. Kleman.

Kanslichef är sedan november 1941 revisionssekreteraren S. Hammar-skiöld, som efterträtt hovrättsrådet, numera statssekreteraren E. Eckerberg. Avdelningschefer äro: för järnavdelningen kommerserådet H. Carlborg, som 1 juli efterträdes av bergsingenjör S. L. Wahlström, Hällefors, för verkstadsavdelningen f. d. chefen för STAL, Finspong, G. J. Leire, för textilavdelningen chefen för Sveriges Textilindustriförbund m. fl. textila branschorganisationer E. W. Paues, för läderavdelningen chefen för Läderföreningen m. fl. branschorganisationer E. Hallström, för kemiska avdelningen laboratoriechefen vid Kema, chefen för Kemiska Centralbolaget, docenten R. Winblad, samtliga sedan hösten 1939. Chefer sedan resp. avdelningsinrättande 1940 och 1941 ha varit: för byggnadsavdelningen chefen för Skånska Cementgjuteriet, major A. Sandberg samt för skogsindustriavdelningen chefen för Skutskärsverken H. Wellner. Chef för krigsindustriavdelningen var 1939—41 chefen för Liv-Thulekoncernen, R. Blomquist, som senare blivit ordförande för Statens Krisrevision. Avdelningen förestås nu direkt av ledamoten, generaldirektör Ericson. Chef för metallavdelningen var 1939—41 f. d. professorn, numera tekniske direktören i Bolidens Gruf A.-B. greve B. Kalling, som efterträts av bergsingenjör R. Jonson, Finspongs metallverk.

Chefer för fristående byråer äro: för juridiska byrån hovrättsrådet B. Lindskog, för prisbyrån chefen för Marabou, H. Throne-Holst, för elektriska byrån chefen för Djursholms Elektricitetsverk, S. Tennander, för statistiska byrån 1:ste aktuarien A. Eriksson samt för utrikeshandelsbyrån sekreteraren E. Huss. Chef för den numera upplösta utredningsbyrån var 1939—42 docenten, nuvarande chefen för Industrins utredningsinstitut I. Svenilsson.

Ytterligare må nämnas följande tjänstemän eller sakkunniga: på kemiska avdelningen överingenjören i Apotekarnas Mineralvattenfabrik R. Steenhoff (stf. chef), direktören i Vacuum Oil Co E. Bristedt (chef för smörjoljebyrån), tekniske direktören i Kooperativa Förbundet C. G. Gislow (chef för gummibyrån), disponenten i Wilhelm Beckers G. Palm (chef för fettbyrån), civilingenjören B. Löfström (kemikaliebyrån) och direktören A. Alfort; på järnavdelningen överingenjörerna G. Sterky, Fagersta, och H. Uhrus, förut i Uddeholm; på metallavdelningen överingenjören T. Hamberg, förut i Skultuna; på verkstadsavdelningen f. d. direktören i L. M. Ericsson, G. Klemming; på krigsindustriavdelningen f. d. chefen för Atlas Diesel G.

Jacobsson, chefen för de Lavals Ångturbin V. Nordström, professorn H. Sterky, översten S. Thorén; på skogsindustriavdelningen överingenjören K. Per-Jönsson, Munksjö A.-B.; på byggnadsavdelningen överingenjören N. von Matern, Statens Väginstitut och 1:e byråingenjören E. Nelander, Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen; på prisbyrån direktören i Nordiska Kompaniet R. Kalderén, bankdirektören G. Engfors, Stockholms Enskilda Bank, byråchefen E. Svensson, Telegrafstyrelsen och aukt. revisorn E. Larsson (bitr. chef) samt på kansliet bergsingenjören E. Hylander; därjämte vice chefen för Skånska Cement A.-B. N. Danielsen, Hällekis (undantagsfrågor). Inom textilavdelningen deltaga en hel rad företagschefer såsom sakkunniga fortlöpande i arbetet.

Antalet anställda vid kommissionen var i maj 1942 c:a 440. Personalens storlek varierar i hög grad mellan olika avdelningar och byråer. Sålunda hade 3 avdelningar och 2 fristående byråer endast 3 å 4 tjänstemän — däribland de avdelningar som svara för regleringen av två av våra största industrigrenar — medan däremot kemiska avdelningen, som sysslar med ett mycket stort antal varor, ofta ransonerade, hade över ett hundratal anställda.

Huvuddelen av kommissionen har sina lokaler belägna i nya Thulehuset, Sveavägen 44.

19. 5. 1942.

Erik Huss.

En tendens till lagprövningsrätt i Frankrike? I den tredje republiken erkändes som bekant ingen prövningsrätt av lagarnas grundlagsenlighet för domstolarna. 1875 års författning uttalade ingenting härom, och rättsvetenskapens målsmän negerade den. I den mån de gjorde positiva uttalanden, hade dessa enbart karaktären av rättspolitiska postulat. Domstolarna förklarade upprepade gånger, att de ansågo ett förbud mot lagprövningsrätt av år 1790 som alltjämt gällande rätt.¹

Genom ett utslag i Conseil d'état av den 14 januari 1938 tillerkändes en firma skadestånd, emedan dess fortsatta tillverkning av ett visst preparat måst inställas, efter åtal med hänvisning till en lag av den 29 juni 1934. Domens kläm i här berörda avseende löd: »La société est renvoyée devant le ministre de l'agriculture pour y être procédé à la liquidation de l'indemnité à laquelle elle a droit, en capital et intérêts.»²

Joseph Barthélemy, Frankrikes nuvarande justitieminister, har gjort gällande, att härmed en tendens till lagprövning kommit till uttryck.³ Han har påpekat, att utslaget grundade sig på principen om jämlikhet i fråga om offentliga pålagor, vilken grundsats gjorts gällande i hävdvunnen praxis utan att lagstiftaren uttryckligen formulerat den i lag. Deklarationen om

¹ Se t. ex. Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen (1941) s. 75.

² Recueil général des lois et des arrêts. Fondé par J.-B. Sirey. Journal du palais. Année 1938. Troisième partie (jurisprudence administrative) s. 27. För rättsfallet i dess helhet med utförlig kommentar se s. 25 ff.

³ Un tournant dans les conceptions françaises sur la loi (Revue d'histoire politique et constitutionnelle, Année 3: 1939 s. 161 ff.).

de mänskliga rättigheterna av år 1789 ansågos som bekant ej äga karaktär av bindande positiv rätt. Men den nyssnämnda grundsatsen har däremot upprepade gånger åberopats av domstolarna. Conseil d'état hävdade i förevarande fall, att förarbetena till lagen ej gåvo anledning att förmoda, att lagstiftaren förmenat, att skadestånd ej skulle kunna utkrävas av staten. Barthélemy hyste en annan uppfattning och påpekade, att domstolen tidigare avböjt anspråk i jämförbara fall med hänvisning till lagstiftarens tystnad. Barthélemy uttryckte sig dock med största försiktighet. Conseil d'état hade även enligt honom med detta utslag ingalunda gjort något anspråk på en rätt att åsidosätta lagar på grund av författningsstridighet eller på grund av oöverensstämmelse av allmänt erkända rättsgrundsatser. »Le Conseil d'Etat se considère comme irrévocablement lié par la volonté du législateur, expresse ou tacite.» Men han ansåg sig dock kunna i detta utslag utläsa en ny *tendens*: »Une brèche est faite au principe. C'est tout.»¹

Lars Frykholm.

Statliga och kommunala socialanslag I nästföregående häfte av denna i Sverige 1895—1935. Några erinringar. tidskrift har Gunnar Tillström publicerat en undersökning med ovanstående rubrik. I artikeln göres en intressant sammanställning av de sociala utgifternas stegring under de senaste årtiondena och deras fördelning på staten, landstingen och primärkommunerna. Man har all anledning att vara tacksam för detta initiativ och de resultat det medfört. Några av uppgifterna kan dock göras mera exakta.

Tillström meddelar några tabeller över de sociala utgifterna 1895—1935. Härvid räknar han med bruttoutgifter men påpekar att dessa på grund av statsbidragen till kommunerna är något vilseledande. Härtill kan läggas, dels att även landstingen får statsbidrag, dels att i utgifterna för primärkommuner och landsting åtskilliga poster ingår, som motsvaras av andra inkomster än skatter. Hit hör t. ex. patientavgifterna på sjukhusen (21 milj. kr. 1935), återbetalad fattigvård och övervägande delen av de pensionsavgifter, som kommunerna enligt 1913 års lag inlevererade till statsverket. Att ta med dessa utgifter måste medföra att tabellerna ger en missvisande bild av verkligheten.

Det torde inte vara omöjligt att få fram nettoutgifterna, åtminstone approximativt. I den av Tillström citerade »Sociallagstiftning och socialt arbete i Sverige» (1937 års uppl. sid. 329) finns nettoutgifterna för senare år angivna. För tiden efter 1918 kan nettosiffrorna lätt fås ur Årsbok för Sveriges kommuner, ur serien Kommunernas finanser i Sveriges officiella statistik och i viss utsträckning även ur Statistisk årsbok (1941 tab. 275). För tiden före 1918 finns däremot inga nettosiffror, och det är tydligen därför som Tillström nöjt sig med bruttosiffrorna. Före 1918 torde emellertid

¹ Rolland har i Dalloz, Recueil périodique et critique de jurisprudence (1938) T. 3 s. 41 kritiserat Barthélemys inlägg med hänvisning till att principen om skattebördornas likhet icke ägde någon giltighet gentemot lagstiftarens vilja, en sak, som Barthélemy ju ej bestritt.

skillnaden mellan brutto- och nettoutgifter ha varit relativt obetydlig, om man bortser från de kommunlevererade pensionsavgifterna, vilka under de av Tillström medtagna åren endast förekommer 1915. För att få ett approximativt värde på nettoutgifterna har i det följande antagits att skillnaden för primärkommunerna varit procentuellt densamma som 1918 (sedan pensionsavgifterna avräknats). För landstingen har patientavgifterna på sjukhusen avdragits. Det visar sig då att statens sociala utgifter numera betydligt överstiger kommunernas, vilket Tillström förmodar men inte kunnat visa, då statsutgifterna enligt hans tabeller ännu 1935 var något mindre än de kommunala. Därtill kommer att den del av statens utgifter för arbetslöshet och bostadspolitik, vilken samtidigt är kapitalinvestering, redovisas på kapitalbudgeten. Om siffrorna för dessa utgifter kunde skiljas ut, skulle övervikten för staten bli ännu tydligare.

Följande tabell visar skillnaden mellan bruttoutgifter (= Tillströms tabell) och nettoutgifter. Dessutom har Tillströms utgiftssiffror för staten korrikerats. Han har nämligen till de sociala utgifterna räknat samtliga utgifter för pensionsväsendet (= nuvarande tolfte huvudtiteln). Då dessa utgifter endast i mycket obetydlig utsträckning kan räknas som sociala (pensionerna kan ju sägas vara en del av lönerna), har större delen av dem frändragits. Endast pensioner åt personal i socialt arbete (huvudsakligen sjukvård) har medtagits, medan t. ex. pensioner åt lärare och officerare strukits. (Folkpensionerna kommer under femte huvudtiteln.) Vidare har uppgifter för år 1939 tillagts.

Sociala utgifter, miljoner kronor.

År	Staten		Kommunerna		Landstingen		Summa	
	(Enligt Tillström)		Brutto	Netto	Brutto	Netto	(Enligt Tillström)	Netto
1895	(7,5)	2,8	15,2	13,1	2,3	1,7	(25,0)	17,6
1900	(9,8)	4,8	19,3	16,5	4,3	3,5	(33,4)	24,8
1905	(12,5)	6,8	25,2	21,6	5,5	4,3	(43,2)	32,7
1910	(18,3)	10,8	34,6	29,3	8,7	6,9	(61,6)	47,0
1915	(28,6)	18,7	58,3	41,7	14,4	12,7	(101,3)	73,1
1920	(70,0)	50,7	147,3	102,9	54,3	43,3	(271,6)	196,9
1925	(105,9)	80,5	141,8	97,6	66,8	47,1	(314,5)	225,2
1930	(142,2)	107,7	180,4	118,8	76,1	49,3	(398,7)	275,8
1935	(211,1)	193,7	228,7	150,5	84,7	57,9	(524,5)	402,1
1939	.	259,9	258,5	173,6	126,9	90,8	.	524,3

Utöver de tabeller som Tillström meddelat (vilka alltså samtliga bör korrigeras på samma sätt som den ovan återgivna) kan även en sammanställning av de sociala utgifternas procentuella fördelning på staten, kommunerna och landstingen vara av intresse. Det visar sig då tydligt att Tillströms siffror ger en missvisande bild av fördelningen. 1939 års siffror visar dessutom att den av Tillström iakttagna tillbakagången i landstingens relativa betydelse på senare år förbytt i en relativ stegring.

De sociala utgifternas procentuella fördelning,
dels efter Tillströms siffror (a), dels med korrigerade statsutgifter och nettoutgifter för kommuner och landsting (b).

År	Staten		Kommunerna		Landstingen		Summa a. eller b.
	a	b	a	b	a	b	
1895	30	16	61	74	9	10	100
1900	30	19	57	67	13	14	100
1905	29	21	57	66	14	13	100
1910	29	23	57	62	14	15	100
1915	27	26	58	57	15	17	100
1920	26	26	54	52	20	22	100
1925	34	36	45	43	21	21	100
1930	35	39	45	43	20	18	100
1935	40	48	44	38	16	14	100
1939		50		33		17	100

Till slut må anföras att Tillströms framställning även på en annan punkt kan ge anledning till invändningar. Då sociala utgifter definieras så, att de kommer att beteckna utgifter som finansieras genom progressiv beskattning, är definitionen uppenbarligen för trång, eftersom varken kommunal-skatten eller landstingskatten är progressiv i egentlig mening. Det torde väl också vara tänkbart att finansiera sociala åtgärder genom indirekta konsumtionsskatter, vilket faktiskt i viss utsträckning sker. Riktigare är väl att säga att de sociala utgifterna åstadkommer en av samhället bekostad individuell konsumtion, oavsett sättet för finansieringen, men inte heller denna definition är oantastlig. Däremot synes Tillströms egen invändning mot sin definition, att exempelvis fattigunderstöd i mån av förmåga skall betalas tillbaka, icke vara riktig. I den mån fattigunderstöd betalas tillbaka, minskas ju de sociala utgifterna, om man nämligen räknar med *nettoutgifter*, vilket Tillström tyvärr inte gjort.

Åke Elmér.

Ansökningar om understöd från J. H. Palmes fond. Från bankdirektör J. H. Palmes fond för ekonomisk upplysning och ekonomisk forskning, vilken förvaltas av Nationalekonomiska föreningens styrelse, lämnas efter beslut av styrelsen anslag som bidrag för skrifter eller undersökningar av nationalekonomiskt innehåll, för anordnande av föredagsserier över sådant ämne eller ock för upplysningsverksamhet på det ekonomiska området i annan form. Ansökan om anslag, ställd till Nationalekonomiska föreningens styrelse, bör före den 15 nästkommande januari ingivas till föreningens sekreterare Bankrådet Klas Böök (adr. Riksbanken, Stockholm), vilken på begäran lämnar närmare upplysningar. Av skrift, som utarbetas med anslag från fonden, skola 10 ex. överlämnas till styrelsen.

LITTERATURGRANSKNINGAR

LARS FRYKHOLM: *Studier över artikel 48 i Weimarförfattningen*. Akademisk avhandling. Stockholm (tr. i Uppsala) 1942. 261 s.

Ämnet för dr. Frykholms avhandling ter sig vid första påseende skäligen speciellt. Den artikel i den gamla tyska riksförfattningen, som han behandlar, avsåg rikspresidentens och delstatsregeringarnas befogenheter under vissa undantagsförhållanden. Att han sålunda ägnat en akademisk avhandling åt en särskild paragraf i en faktiskt icke längre gällande författning har emellertid — det visar ett mera ingående studium av arbetet — haft fullgod motivering. Det brukar ibland sägas att artikel 48 är den enda artikel i Weimarförfattningen som fortfarande tillämpas, och även om detta i och för sig knappast är riktigt, ger likväl studiet av denna paragraf och dess tillämpning fram till den tyska republikens undergång en klar ehuru i många avseenden skrämmande bild av den tyska republikens upplösning och gradvisa förvandling till diktatur. Vad som från början varit avsett som undantag blev så småningom regel, och en bestämmelse, vars verkningssområde avsetts som mycket begränsat, blev en hörnpunkt i hela det tyska styrelsesystemet. Bakom denna författningsutveckling ligger också utvecklingen av det tyska samhällslivet i dess helhet under de våldsamma påfrestringar som kännetecknade åren 1919—1933. Kompletterar man blott på enstaka punkter dr. Frykholms något torra framställning med det material som innefattas exempelvis i riksdagstrycket, kan man utan svårighet bakom debattreferaten skönja de många element av missräkning, misstro, misslyckanden och olyckor, som gjorde slut på det republikanska statskicket i Tyskland.

Studiet av Weimarförfattningens artikel 48 vidgar sig därför till en studie över hela den tyska riksförfattningens undergång. Ämnet har tidigare behandlats i litteraturen i rätt betydande utsträckning och från flera olika synpunkter. Artikelns tolkning har diskuterats av Schmitt, Grau, Anschütz, Schultes m. fl.; beträffande tillämpningen finnas några uppsatser bl. a. av Lobe och Poetzsch, och för den allmänna bakgrunden kan man utom till Rosenbergs och Stampfers arbeten hänvisa till Arrhéns svenska avhandling, vilken ventilerades så tidigt som 1929 men fortfarande har ej ringa aktualitet i detta sammanhang. Det nu framlagda arbetet innehåller emellertid åtskilligt nytt. Skilda delar av ämnet ha behandlats av tidigare författare, men vi få här för första gången en sammanfattande framställning, som förenar de juridiska och doktrinhistoriska med de författningpolitiska synpunkterna på problemet.

I avhandlingens första kapitel lämnas först en allmän översikt av riksförfattningens tillkomst, därefter en redogörelse för de författningsgivande

organens diskussioner i presidentfrågan och slutligen en redogörelse för debatterna om själva artikel 48. Det vill förefalla, som om kapitlets tidigare delar i vissa avseenden hade kunnat förkortas, och ej heller i övrigt kommer författaren här till några mera betydelsefulla nya resultat. De viktigaste debattinläggen äro förut observerade och kommenterade; värdet av den nya framställningen ligger främst däri att debattreferaten äro någorlunda fullständiga. Det *andra* kapitlet behandlar till en början ingående formen för de förordningar som av riksregeringen utfärdades enligt artikel 48. I samband härmed diskuteras i flera fall även förordningarnas materiella innehåll. Någon sådan undersökning har tidigare icke gjorts, och författaren har således här kunnat komma med åtskilliga nyheter, låt vara knappast av allt för epokgörande betydelse. I övrigt behandlas i kapitlet även domstolskontrollen vid artikelns tillämpning. Redogörelsen härför är såvitt rec. kan bedöma fullt tillfredsställande, men man frågar sig om icke problemställningen hade bort vidgas till att omfatta Reichsgerichts rättstillämpning över huvud på detta område. Det finns i själva verket ganska många domar av betydelse i sammanhanget, och domstolen har ofta ingått på en ganska detaljerad diskussion av samma frågor som författaren i de doktrin-historiska och komparativa avsnitten av sitt arbete haft anledning att behandla. I själva verket torde ett sådant studium av den materiella rättstillämpningen ha kunnat ge betydligt mera än blott undersökningen av vad författaren kallar domstolskontrollen.

Det *tredje* kapitlet, som behandlar riksdagskontrollen, är avhandlingens största och utgör även sakligt i viss mån dess viktigaste del. Författaren har här behandlat ett ganska omfattande, förut i huvudsak obearbetat material, och i motsats mot vad som gäller hans studie över domstolskontrollen har han låtit framställningen omfatta riksdagsbehandlingen av hit-hörande frågor i dess helhet. Han visar först att artikel 48 under åren 1919—1922 huvudsakligen tillämpades med anledning av diverse oroligheter. Ett försök att göra gällande att man redan 1920 inom riksdagen godkänt dess tillämpning som ett slags provisorisk lagstiftningsmakt har han däremot — såsom senare skall visas — ej styrkt. Under krisåren 1923—1924, Ruhrökupationens, Cunos och Stresemanns tid, blev tillämpningen emellertid vidsträcktare, och man fann nu att undantagsbestämmelserna kunde användas även på den ekonomiska politikens område, när det var svårt att få riksdagens medverkan till sådana åtgärder, som regeringen ansåg nödvändiga. När krisen var över och Tyskland 1925—1929 fick uppleva en relativt kort men desto mera utpräglad period av återhämtning, blev också tillämpningen av diktaturparagrafen mindre omfattande, och det demokratiskt-konstitutionella styrelsesättet tycktes rentav på väg att slå rot. Med den ekonomiska krisen 1929 var det emellertid slut på dessa lugna förhållanden. Ytterlighetspartierna gingo starkt framåt och inriktade sig målmedvetet på att göra parlamentarismen arbetsoduglig. Regeringen svarade med att använda artikel 48 som permanent diktaturparagraf. Dess politik fick härvid stöd av praktiskt taget alla borgerliga partier, under det att socialdemokraterna i princip aldrig uppgåvo sitt motstånd mot den vidsträckta tillämpningen av undantagsbestämmelserna, ehuru de i rådande läge icke kunde erbjuda något alternativt styrelsesystem och därför passivt

funno sig i vad som förekom. Redan Brüning byggde i själva verket hela sin ställning på en tillämpning av artikel 48 som saknade varje motstycke i det föregående (även om förebilder i detaljer icke saknades); allt eftersom hans styrelse fortsatte och naturligtvis än mer under hans efterträdare blev det tydligt att författningen i övrigt höll på att träda ur kraft.

Avhandlingens fjärde kapitel behandlar frågan om tolkningen av artikel 48. Författaren ger här icke något försök till en egen tolkning — något som ur vissa synpunkter måste betecknas som en avgjord svaghet — utan begränsar sig till en rent doktrinhistorisk översikt. Hans uppläggning av problemställningen (sid. 147—151) är emellertid något av de bästa i hela arbetet, och även i övrigt visar detta kapitel att det sannerligen icke är brist på förtrogenhet med tolkningsproblemen som hindrar honom från att lägga fram ett eget förslag till deras lösning. I övrigt kunna emellertid vissa invändningar göras mot detta avsnitt, både så tillvida som dess disposition ger anledning till kritik — man får varken varje författare presenterad med alla sina inlägg i en följd eller någon direkt anknytning till den faktiska utvecklingen — och därför att åtskilliga oklarheter känneteckna förf:s framställningssätt. Den eleganta uppläggningsen i kapitlets början har knappast kunnat fullföljas i fortsättningen.

I slutkapitlet göres ett försök att ge artikel 48 en komparativ belysning. Författaren söker på olika håll exempel på en extendering av allmänt hållna bemyndiganden liknande dem som förekommit i detta fall. Han anknyter då först till de regler om belägringstillståndet, vilka varit gällande i Tyskland före 1919 och som han redan i avhandlingens början utpekade som förebilder för artikel 48. Han övergår sedan till att behandla belägringstillståndet sådant det tillämpats i Frankrike alltsedan franska revolutionen, i Belgien, i Schweiz m. fl. länder. Därefter kommer han in på vad han anser vara den anglosachsiska rättens motsvarighet till belägringstillståndet (ehuru knappast till artikel 48 i den tyska riksförfattningen): martial law, tillämpningen av krigslagarna under civila förhållanden. Därifrån övergår han till en nära tjugo sidor lång framställning av förordningsrätten *intra legem* och *praeter legem* i olika länder (ehuru anmärkningsvärt nog egentligen icke i Tyskland), vidare en motsvarande studie av vad som kallats nödförordningsrätt i olika länder, d. v. s. förordningsrätt *contra legem*, för att slutligen ägna några sidor åt det skäligen oklara begreppet »statens nödrätt». Rec. nödgas erkänna, att enligt hans mening detta kapitel lika väl hade kunnat uteslutas ur avhandlingen. Naturligtvis skulle ett komparativt studium i och för sig kunna ha stort intresse, och det skall även villigt medgivas, att författaren har gått till verket med obestridlig lärdom och beläsenhet. Men han har trots dessa egenskaper i själva verket icke lyckats ge artikel 48 någon komparativ belysning. Redogörelser för olika institut i olika länder lämnas utan att några jämförelser med den tyska riksförfattningen uppdragas; läsaren får själv söka dra upp analogierna och kan då ofta knappast undgå att finna dem skäligen långsökta. Beträffande urvalet av problem har författaren i huvudsak följt Carl Schmitt och blott i ringa utsträckning kommit med nya uppslag eller tankegångar. Slutligen saknas vad som förefaller att vara den utan gensägelse viktigaste parallellen. Förf. går in på martial law i England och Amerika

och belägringstillståndet i revolutionstidens Frankrike, men han ägnar ingen nämnvärd uppmärksamhet åt de med den tyska riksförfattningen samtida delstatsförfattningarna. Även om han i det föregående lyckats klargöra, att en principiell skillnad råder mellan befogenheterna enligt artikel 48 och gällande s. k. nödförordningsrätt, hade han dock kunnat och bort undersöka, vilken roll de äldre delstatsförfattningarna kunde ha spelat för utformningen och tillämpningen av artikel 48, huruvida tillkomsten av nödförordningsparagraferna i de senare delstatsförfattningarna skett under hänsynstagande till bestämmelserna i riksförfattningen, huruvida tillämpningen av delstaternas nödförordningsrätt kunnat påverka tillämpningen av artikel 48 i riket och framför allt i vad mån konkurrens och konflikt kunnat föreligga mellan artikel 48 i riksförfattningen och vissa bestämmelser i delstaternas författningar, särskilt art. 55 i Preussens och art. 64 i Bayerns. Material för sådana undersökningar torde icke saknas. Anmärkningsvärt är också att förf. ingenstädes i avhandlingen undersöker tillämpningen av artikel 48 i den del, som innefattade ett bemyndigande för delstaternas regeringar, utan hela tiden blott håller sig till riksregeringens befogenheter.

Särskilt med hänsyn till att kapitlen 1 och 3 — tillsammans nära hälften av avhandlingen — ha sitt huvudsakliga värde genom referaten av debatter o. s. v. är det av stor betydelse att detta material redovisas fullt korrekt. Tyvärr finnas rätt allvarliga brister i detta avseende. Det skulle föra långt att här gå i detalj, och rec. nödgas därför inskränka sig till att blott nämna några av de viktigaste oegentligheterna utan att närmare styrka sina invändningar. Referatet (sid. 18) av Hugo Preuss' yttrande i författningsutskottet är ofullständigt och missvisande. Referatet av Fischers yttrande (sid. 21) är delvis direkt felaktigt. Författaren underlåter dessutom att nämna, att Fischer, vilkens yttranden han flest gånger citerar såsom representativa för den socialdemokratiska uppfattningen, redan i författningsutskottet uttryckligen desavouerades av Keil på partiets vägnar. — Sid. 83 f. och 134 f. vill författaren såsom ovan antytts göra gällande, att riksdagen 1920 genom en votering om det av regeringen utfärdade strejkbudet principiellt gått med på att art. 48 tillämpades så att den gav befogenhet till provisorisk lagstiftning. I verkligheten hade man då riksdagsdebatten ägde rum i allmänhet den uppfattningen, att en akut fara förelåg. Det var således icke fråga om någon provisorisk lagstiftning för längre tid, och den av författaren nämnda voteringen gällde dessutom icke huruvida förordningen skulle godkännas, utan om riksdagen vid sitt godkännande skulle knyta en begäran om lagstiftning. — Sid. 90 nämner författaren en motion om en fullmaktslag, vilken skulle varit undertecknad av Hergt, Stresemann, Leicht, Herman Müller och »den framstående centumpolitikern Erkelenz». Vid framläggandet av förslaget skulle socialdemokraten Sollmann ha meddelat, att Müllers namn kommit med av misstag; varefter motionen emellertid remitterats till utskott. I verkligheten var emellertid Erkelenz icke centumpolitiker utan demokrat; jämte de nämnda undertecknarna hade även Marx skrivit under på centrums vägnar; den socialdemokrat som tog avstånd på partiets vägnar var icke Sollmann utan Dittmann; och förslaget blev aldrig utskottsremitterat, eftersom riksdagen icke var beslutför. — Sid.

94 talas om »debatterna vid fullmaktslagens antagande». Den nämnda debatten gällde icke fullmaktslagen utan — vilket för författaren bort vara av större intresse — förslag om upphävande av vissa förordningar enligt artikel 48. — Sid. 100 f. nämner förf. vissa debatter om förordningsverksamheten utan att observera det ganska enastående förhållandet att riksdagen på förslag av utskottet faktiskt beslöt upphävande av alla gällande partiförbud och sålunda begagnade sin befogenhet att kräva upphävande av åtgärder enligt artikel 48. — Detta är blott några exempel — visserligen de mest betydelsefulla — på onöjaktigheter i materialbehandlingen. Vid kontroll av 170—180 fall har rec. kunnat konstatera ett 30-tal liknande misstag. I samtliga fall gälla felen lättillgängligt material, som finnes i svenska bibliotek. Även om man slår fast att de i allmänhet icke varit av större betydelse, måste man dock konstatera, att bristen på noggrannhet är rätt graverande, särskilt i ett akademiskt specimen.

Författarens framställningssätt är tungt och ibland språkligt direkt otillfredsställande. Detta medför bl. a. också den olägenheten att hans redogörelser för invecklade resonemang och diskussioner ibland bli svåra att följa eller direkt ägnade att skapa missuppfattningar. Man kanske kan våga den förmodan att han härvidlag rönt en olycklig inverkan av skrivsättet hos de auktorer med vilka han haft att syssla.

Som vanligt i »opponentrecensioner» har rec. här huvudsakligen anfört några av de viktigaste anmärkningar, vilka under disputationen framkommit. Detta kan synas motiverat med hänsyn till att en sådan kritik, om den studeras tillsammans med det kritiserade arbetet, kan ha ett visst värde för framtida forskare. Naturligtvis har det å andra sidan den olägenheten att förtjänsterna i avhandlingen i någon mån ställas i skuggan vid en jämförelse med bristerna. Det bör därför till sist framhållas, att dr. Frykholm haft en synnerligen vansklighetsfull uppgift och dessutom av naturliga skäl fått arbeta under föga gynnsamma förhållanden, eftersom han icke på samma sätt som under fredstid kunnat ha tillgång till hela sitt material vid avhandlingsarbetets slutförande. Att han trots detta fullbordat en undersökning, som innehåller så mycket av värde och ger anledning till så pass många diskussioner av allmänt intresse, inger respekt för hans arbetsprestation. Läst med omsorg kan hans avhandling ge värdefulla bidrag till studiet av det demokratiska statsskickets problem över huvud, och den har därför sitt givna intresse, trots att den behandlar ett ämne med ytligt sett ringa aktualitet.

Gunnar Heckscher.

HERBERT TINGSTEN: Samtidens förbundsstater. Skrifter utgivna av Utrikespolitiska institutet. Stockholm 1942. 186 sid.

»Allt som jorden organiseras, måste det vida rummet göra sig gällande i formen av stora stater, och allt som stora stater växa fram, sjunker kursen på de små.»¹ Så formulerar Kjellén i *Staten som livsform* den lag som vi utan svårighet igenkänner i världshistorien.

¹ A. a. sid. 66.

Han ger därpå många exempel; bland annat det suggestiva, att de ledande handelsmakterna sedan medeltidens slutskede varit först en stad, Venedig; därefter ett litet deltaland, Holland; slutligen ett örike, England; och tillägger (i det förra världskrigets tredje år) att »där framför skymtade redan Treitschke för 40 år sedan och Gladstone för 30 år sedan U. S. A., en världsdel».¹ Den fortsatta utvecklingen ha vi själva kunnat iakttaga.

Prognosen för småstaternas del finner Kjellén ganska mörk; stormakterna bli allt större, småstaterna allt smärre och färre. De »synas i politikens värld hava samma öde som naturfolken i kulturens, att trängas ut i periferien eller konserveras i gränsdistrikt — eller försvinna».¹

Denna allmänna tendens — till uppkomsten av »storrumb», för att begagna en nutida term — är omiskännlig. Det första världskrigets slut innebar visserligen ett undantag, men, som vi veta, av ringa varaktighet. Åtskilliga av de stater, som då nyskapades eller återuppstodo i Rysslands utkanter och på Habsburgs ruiner ha gått sin undergång tillmötes. Bildandet av Nationernas förbund betydde t. o. m. ett slags undantag till undantaget.

Hur det nu pågående världskriget än utfaller, är det ganska klart, att småstaternas betydelse kommer att ytterligare förminsкас. Tillvaron som bufferstater i gränsdistrikt eller belägenheten i den trasigaste världsdelens periferi har uppenbarligen förlorat en god del av sin konserverande kraft.

Det gives emellertid för småstaterna, utom de av Kjellén antydda alternativen, ännu ett; en medelväg mellan fortsatt existens på gammalt manér och total undergång, nämligen förbundsstaten. Att denna långtifrån nya och på åtskilliga håll med framgång realiserade tanke i våra dagar och jämväl i vårt hörn av Europa åter blivit aktuell är helt naturligt. Särskilt för oss är den icke ny. Vi ha varit med om Kalmarunionen, föreningen med Norge, skandinavismen och 1930-talets famlande och halvhjärtade »nordism». Tanken förefaller oss på samma gång lockande och avskräckande, och dessutom av många skäl föga möjlig att realisera. Men all erfarenhet och allt förutseende säger, att den, om tillfälle erbjudes, måste prövas på nytt. Full frihet och suveränitet finna alla de individualistiska nordiska småstaterna bäst. Men det finns tillfällen, vid vilka man mer än eljest besannar ordspråket att det bästa icke får vara det godas fiende.

Professor Tingstens korta och koncisa, till innehåll och form utmärkta arbete har tillkommit i det läge och bör ses mot den bakgrund som här äntydningsvis skisserats. Där om vittnar oförtydligt dess knappa, men pregnanta inledningsord, i vilka deklarerats, att skriften »framkallats av den debatt, som uppstått kring tanken på en nordisk politisk samorganisation». Framkallats, men icke blott alldeles å propos utan i en bestämd avsikt, varom den visserligen försiktiga formuleringen icke kan lämna en uppmärksam läsare i tvivelsmål: »En redogörelse för samtidens viktigaste federationer har ansetts kunna tjäna till belysning av det nordiska problemet.»

Vidare yttras ej om denna sak, och själva ordet nordisk förekommer blott i de två här återgivna satserna. Icke desto mindre märker man utan svårighet, att författaren skriver en avhandling, som visserligen strikt håller sig till det i titeln angivna ämnet, men samtidigt en utredning i bestämt

¹ Ibid. sid. 72.

syfte. Tanken på en eventuellt blivande nordisk »samorganisation» är under arbetets gång hela tiden med och när honom.

Man skulle kunna klargöra hans insats genom ett tankeexperiment. Låt oss ponera, att en nordisk federation en gång bildas, antingen självständigt eller som ett nordiskt block, ingående i en större sammanslutning. Vi antaga vidare, att denna union blir till ungefär på det sätt, författaren beskriver ifråga om andra förbundsstater och på grund av de objektiva förutsättningar och de övriga skäl, som han anger som allmängiltiga och som här nedan skola refereras; vidare att den, som i flera fall hänt, inom oväntat kort tid blir fast och stark, vinner allmän anslutning i folkmeningen och liksom tidigare, d. v. s. redan nu existerande, federationer förefaller medborgarna som något fullkomligt självklart. Vid den här förutsatta tidpunkten kommer naturligtvis utvecklingen från isolerade och rivaliserande småstater till federation att göras till föremål för en rad skildringar. I en sådan framställning, som gör anspråk på någon utförlighet och korrekthet, skall Tingstens arbete nämnas som det vederligen första försöket att höja den förberedande diskussionen till ett vetenskapligt plan, att iakttaga de lyckade försöken till sammanslagningar och att lära av erfarenheten, just så som skedde vid skapandet av den för närvarande yngsta av förbundsstaterna, Sydafrikanska unionen. Därvid tillgick ju så — som författaren någorlunda utförligt beskriver — att Englands främste representant på platsen, Lord Selborne och dennes medhjälpare, metodiskt begrundade och förtecknade icke blott de i Sydafrika föreliggande förutsättningarna för en sammanslutning utan även studerade tillgänglig litteratur i ämnet, d. v. s. främst historien om Förenade staternas tillblivelse.

Tingsten gör — mutatis mutandis — detta senare; nämligen genom att som sagt, skriva en mönsterpill avhandling i jämförande statskunskap — varken mer eller mindre. Han behandlar i tur och ordning de nu existerande, viktigaste och mest fullgångna förbundsstaterna, d. v. s. U. S. A., Schweiz, Kanada, Australien och Sydafrika¹ enligt följande schema: 1) tillkomsthistoria, 2) författning, 3) fortsatt utveckling av grundlag och praxis. De redogörelser som härvid lämnas, ha naturligtvis, var för sig och särskilt som helhet, ett högst betydande egenvärde. Författaren påpekar själv, att något motsvarande arbete icke synes föreligga. Då han nu fyllt denna lucka har det skett med vanlig grundlighet och skärpa. Kort men klart, med behörig konformitet i behandlingen av de olika staterna men med öppen blick för särdragen, framställas alla för förståelse av temat grundläggande faktorer och deras inbördes sammanhang. Tingstens senaste skrift är sålunda ett värdefullt och välkommet tillskott till vår politiska litteratur. Det får väl t. ex. anses självklart att den för jämförelsevis lång tid framåt uppföres som kursbok i statskunskap vid våra universitet och högskolor.

Att här ens i yttersta korthet referera eller kommentera bokens utan jämförelse vidlyftigaste del är icke av nöden. Den tjänar i själva verket främst som underlag för författarens slutsatser, vilka meddelas under den snarast alltför anspråkslösa rubriken sammanfattande synpunkter. De

¹ Dessutom i största korthet (sid. 166—173) även de fyra sydamerikanska unionerna, Tyska riket enligt 1871 och 1919 års författningar samt Sovjetunionen.

frågor, som här ställas och besvaras äro: Av vilka orsaker ha förbundsstater bildats? Hur har därvid tillgått? Varför och huru ha dessa mycket besvärliga försök lyckats?

Orsakerna kunna indelas i två: objektiva (och i stort sett konstanta) förutsättningar samt vad som kanske borde föras för sig under rubriken utlösande orsaker. I fråga om det andra spörsmålet kan man skilja mellan två stadier; förberedelsearbetet i mera vidsträckt mening, d. v. s. det propagandistiska och i allmänhet politiska förarbetet å ena sidan (*questio an*), och å den andra själva föreningsinstrumentets tillkomst och innehåll (*questio quomodo*). Den tredje slutligen innefattar samtliga problem och problemlösningar under rubriken unionens befastande.

Självfallet är, att Tingsten i sin sammanfattning helt och uteslutande bygger på den vid framställningen av samtidens existerande förbundsstater lagda grunden och alltså icke på minsta sätt låter problemet Norden influera på resonemangen — annat än så, att man tycker sig märka, att det för tanken närvarande konkreta fallet skärpt hans iakttagelser och problemställningar. Det må vara tillåtet att i ett referat likväl framgå så som om det här verkligen gällde detta fall; att applicera författarens slutsatser på det »nordiska problemet».

Den första av de objektiva förutsättningarna för en förbundsstat är ett sammanhängande, helst väl avgränsat landområde. Norden, d. v. s. Sverige, Norge, Finland och Danmark (Island måste ur denna synpunkt föras ur räkningen) uppfyller härvidlag icke de högsta, men väl måttligt ställda anspråk. Ur rent geografisk synpunkt äro de, som Sten De Geer påpekat, t. o. m. betydligt större än man vid en flyktig blick på kartan skulle vara benägen att tro.¹

Vidare böra gemensamma ekonomiska intressen föreligga. Härvidlag är den nordiska enheten och enhetsdriften uppenbarligen resp. erfarenhetsmässigt ganska svag. I stort sett nödgas man konstatera, att de nordiska staterna hittills av naturliga skäl snarare konkurrerat med varandra än sökt att suppleta varandra. Att en samverkan genom målmedveten politik utan svårighet skulle kunna i princip skapas och därpå högst avsevärt utvidgas kan emellertid knappast betvivlas. En nordisk koncernbildning på basis av de resp. ländernas naturtillgångar, utnyttjade genom förnuftig arbetsfördelning, skulle med all säkerhet löna sig. Som ett tvingande skäl till federation kan det ekonomiska intresset dock icke räknas.

En omständighet, som i hög grad måste underlätta ett samgående mellan skilda stater är ett gemensamt språk. I de flesta, men visserligen icke alla av de nuvarande förbundsstaterna talas som bekant samma språk; eljest finnes i varje fall ett utpräglat huvudspråk. Hur det står till därmed i Norden veta vi alla. Vi tala med norrön tunga, som låt vara med viss svårighet kan förstås (isländskan undantagen) av Sveriges 6.3, Danmarks 3.8, Norges 2.9 miljoner och 400 tusen svenska finländare, d. v. s. tillsammans 13.4 miljoner. Utanför stå omkr. 3.2 miljoner finsktalande. Med tanke på sammanhållningen i Schweiz samt de franska och engelska kanadensarnas jämförelsevis mycket anständiga sammanlevnad måste man

¹ Sten De Geer: Das geologische Fennoscandia und das geographische Baltoscandia (Geografiska annaler 1928, s. 119—139).

dock säga, att Nordens språkförhållanden, objektivt sett, borde kunna betraktas som ett mycket kraftigt incitament till samgående. Något oöverkomligt hinder för en sammanslutning, jämväl med Finland inräknat, innebära de i varje fall ej.

Man kan säga detta så mycket hellre om man samtidigt tar i betraktande den fjärde orsakskategorien, den kulturella och sociala, och, om man så vill, en femte, den politiska. För uppkomsten av en livskraftig federation kräves oavvisligen gemensam kulturtradition i ordets vidaste mening. Detta postulat är minst lika betydelsefullt som de övriga. Att en bokstavligen gemensam nordisk kulturtradition existerar vore väl för mycket sagt, men i varje fall finnes en svensk-finsk och en dansk-norsk, och att dessa två i sin tur ha mycket gemensamt är uppenbart. Med väsentligen samma kulturella standard; med samma religion, samma sociala struktur, praktiskt taget samma styrelsesätt och samma politiska ideal är Norden ovedersägligen något för sig. Man kan bl. a. hämta ett bevis utifrån i utlänningens benägenhet att räkna med Norden eller Skandinavien som en enhet, och »skandinavernas» icke obetydliga samhörighet i främmande land. Skandinaverna räknas ofta som hörande till samma folk — och för att vara »samma slags folk» — och långt mer med rätt än orätt.

Som den vanligaste utlösande orsaken räknar Tingsten »utrikespolitiska förhållanden, i synnerhet ett mer eller mindre direkt hot från främmande maktens sida». Ur nordisk synpunkt är härom att säga, att det hot, som riktats mot de fyra småstaterna, som bekant kommit från och på olika håll; det har i varje fall, då det verkligen gällde, inte betraktats som till grad gemensamt, att det fått någon egentlig praktisk verkan annat än inom rätt begränsade kretsar. Om och när Nordens länder åter komma i det läge, att de råda sig själva, är det emellertid minst sagt troligt, att denna och just denna orsak skall verka med helt annan kraft än tidigare.

Till utlösande orsaker räknar författaren även det faktum, eller rättare sagt den mer eller mindre medvetna förståelsen för det faktum, att stora ekonomiska förmåner skulle kunna vinnas genom sammanslutning. Detta skäl har emellertid, som nyss påpekats, ringa betydelse i Norden.

Följer så frågan om metoden att skapa en federation. Om själva förberedelsen må med författaren frambållas, att ingen federation tillkommit utan avsevärda svårigheter, och att för deras övervinnande krävts »reflekterade och systematiska aktioner på initiativ av målmedvetna, kraftfulla personligheter». Sista delen av satsen skall blott — ifråga om det tänkta fallet — föranleda den reflexionen, att sådana personligheter för närvarande svårigen kunna upptäckas. Om »aktionerna» i övrigt kan tilläggas, att de till betydande del måste försiggå med hjälp av modern propaganda. Den nutida propagandans tekniska fulländning och betydande slagkraft gör troligt, att medlet skall visa sig mycket effektivt.

Därest man jakande besvarar frågan om en förbundsstat kan och skall inrättas, kommer man till en annan, föga mindre intrikat: huru skall detta ske? Huru skall sammanslagningen rent formellt gå till, hur och av vem skall den tilltänkta förbundsstatens författning utarbetas; och vad skall den innehålla? Blott en enda, men den viktigaste, av författarens slutsatser skall här beröras. Erfarenheten visar, menar Tingsten på tydligt-

vis mycket goda grunder, att federationen från början måste utrustas med stora befogenheter. Det räcker alltså inte med gemensam utrikespolitik och gemensamt försvar (eller knappt det, som i unionen mellan Sverige och Norge). Förbundet måste vara så starkt och dess verksamhet så omfattande, att den nya stora helheten, inte de gamla, små delarna komma att stå i centrum av folkets politiska liv och intresse. Sker så — och så har skett i alla de lyckade förbundsstaterna — smälta de gamla motsättningarna bort; de träda i skuggan; de bli urmodiga och ointressanta.¹

Och, därmed äro vi inne på frågan om fixeringen eller förbundets be-
fästande. Tingsten synes mena, att detta under nyss antydda förhållanden går av sig självt. Förbundet blir med ens en självklar sak. Man har svårt att förstå, att det inte tillkommit långt tidigare. En omställning efter de nya förhållandena försiggår snabbt. Partier, folkrörelse, organisationer och privata företag av allehanda slag inrikta sin verksamhet på förbundet i stället för delstaten; en ny allmän opinion skapas; en ny nationalkänsla uppstår. Lojaliteten mot den lilla hemstaten överskyggas av känslan för den nya gemenskapen.

Detta är Tingstens välgrundade slutsats i egenskap av strikt vetenskapsman om utvecklingen i de redan existerande förbundsstaterna. Kan den appliceras på Norden? Frågan måste här av flera var för sig avgörande skäl lämnas öppen.

Ingen kan i detta ögonblick förutse, hur de nordiska ländernas öden komma att gestalta sig ens under den allra närmaste framtiden. Blott en sak är viss: problemet Norden är icke mindre, men sannolikt heller icke mer svårlöst än vissa andra förbundsstaters varit och är. Tillvaron av åtskilliga objektiva förutsättningar för ett lyckat sammanslutningsförsök har konstaterats. Om de irrationella, de folkpsykologiska, personliga — och avgörande — krafterna skola uppstå, därom kan ännu intet från önsketänkande fritt omdöme fällas.

E. Ths.

INGVAR ANDERSSON: *Sveriges Historie gennem Tiderne*. G. E. C. Gads Forlag, København MCMXXXI. 400 sid.

Till det värv, som d:r Ingvar Andersson givit sig i kast med, när han åt ett danskt förlag utlovat en sammanfattande framställning av Sveriges historia från äldsta tid intill nu, har han gått synnerligen väl rustad. En — sit venia verbis — tränad yrkesman som han är kan han aldrig hemfalla åt den dilettantism, författare av verk sådana som det ifrågavarande ofta ha svårt att värna sig emot. Den historiska tekniken behärskar han sedan länge. Källkritiskt inriktad — se titeln på hans egen doktorsavhandling och avhandlingar, han såsom lärare vid Lunds universitet har inspirerat — låter han svårligen dupera sig vare sig av de källor, som han öser ur, eller

¹ I detta sammanhang kan man icke undgå att påpeka en latent svårighet, som författaren ej haft anledning att beröra, enär samtliga av honom behandlade förbundsstater (utom tyska riket 1871—1918) äro republik. Monarkien i tre av de nordiska länderna, sedan länge betraktad som en stabiliserande kraft och för närvarande som en utomordentlig tillgång, kan med viss sannolikhet antagas komma att visa sig hämmande om en nordisk politisk samorganisation planeras.

de bearbetningar, som han utnyttjar. Dock har han icke stannat vid vad Kristian Erslev kallade historisk vetenskap i inskränkt mening. Han har också givit sig i lag med vad denne kallar historieskrivning och det i litterärt högt kvalificerade framställningar. Han har icke heller alltför länge dröjt sig kvar inom den period, inom vilken han liksom så många andra svenska historiker debuterat, medeltiden. Av 1500-talet är han en grundlig kännare, och även inom 1600- och 1700-talen har han speciminerat som urkundsutgivare eller författare. Gärna har han sysslat med ämnen, som både höra svensk och dansk historia till. Och hans inriktning är icke exklusivt politisk. Redan av rubrikerna å hans omnia opera tycker man sig förmärka litteratur- och konsthistorisk orientering. Mer betyder dock den allmänt estetiskt-humanistiska intresseinriktning, som för hans del är känd och vittnad. Allt som allt presumerar ett gott slutresultat av det ingalunda lätta arbete, d:r Andersson fått på sin lott. Våra danska bröder ha vetat vem de valde. Deras förhoppningar ha icke heller kommit på skam. Det kan först som sist sägas ifrån, att föreliggande bok på ett utmärkt sätt fyller sin uppgift. Den ger den uppmärksamme läsaren en rik fond av kunskap samtidigt med att den i hög grad är litterärt njutbar. Den fadda smak, man ofta får vid läsningen av historiska översikter av välkända förhållanden, uteblir. Förf. har lyckats giva hela sin framställning en personlig prägel.

Det mest karakteristiska för boken är förening av detaljrik åskådlighet och klara linjer. Knappast mindre framträdande är förf:s förmåga att infoga det rika kulturhistoriska stoffet i händelsernas sammanhang. Förf. har på ett förträffligt sätt förverkligat det program, som Hans Larsson för snart femtio år sedan uppställde i essayen Om det episka i svenska historien (se Studier och meditationer 1899 s. 93 ff.), nämligen att låta det kulturhistoriska självt bli det episka i historien.

Den omtalade åskådligheten är till en del vunnen genom att källorna själva få tala. En rad auktorer, namngivna och anonyma, utländska och svenska från Tacitus till Hans Järta få ordet för ganska långa anföranden. Redan urvalet vittnar om stor lärdom. Det vittnar emellertid också om sinne för det estetiskt verkningsfulla. Rimligt är dock om den intresserade läsaren saknar åtskilligt, som blivit honom kärt, och tycker ett och annat kunnat få komma med i utbyte mot vad som står att läsa i förf:s bok. Lagtexter, i äldre tider synnerligen pregnanta, borde kunnat anföras i större utsträckning än som skett. Man kan också sätta i fråga, huruvida icke, när det gäller vittnesbörd om de yngre mössornas sociala inriktning, Chydenius, som, om anm. nu minns rätt, av Eli Heckscher en gång förklarats vara den ypperste stilist inom sin litteraturart vårt språk känner, fått komma till tals jämte Kepplerus.

Till åskådligheten bidrager emellertid icke mindre förf:s levandegörande karakteristiker av tidevarv och personligheter. När det gäller de senare, lägger man märke till hurusom förf. icke blott gärna hänvisar till de författare, som gjort vederbörande historiska personlighet till föremål för litterär behandling, utan ock själv karakteriserar honom med utnyttjande av kategorier och termer, som hörä hemma på det skönlitterära gebitet. »Vasabrødrene og deres Skæbne minder om Shakespeares Dramaer». Kristinas situation om »Pligtkollisionerne i den franske Klassicismes heroiske

Dramæer», kalabaliken i Bender ter sig som »et fantastisk æventyrligt Oprin, ligesom hentet ud av et middelalderligt Ridderepos i orientalsk Miljø». Givet är att Gustav III:s kungagärning skall ge riklig anledning till sådana jämförelser.

Som redan nämnt, tappar dock icke förf. bort sig i myllret av detaljer och individualiteter. De röda trådarna framträda tydligt. Redan i kapitlet om vikingatågen pointeras inriktningen mot öster som ett ledmotiv i svensk utrikespolitik. I samband med Engelbrekts frihetsrörelse med utgångspunkt i Västmanland och Dalarna framhäves, hurusom »dette Spil af de forskellige Landskabers dominerende Kraftudfoldelse efter hinanden giver overhovedet Sveriges Historie en ejendommelig Rytme». Sist på scenen — under 1800-talet — presenterar sig Norrland. Abdikationshotet såsom »en besynderlig Skik» i svensk politik, när det för en regent gäller att få ett politiskt problem löst i viss riktning, påträffar förf. först hos Sten Sture d. ä. för att sedan accentuera det genom tiderna. I skildringen av stormakts-tiden »støter han gång efter annan på »Fredens Problemer», gående ut på hur man skulle kunna åstadkomma en militär organisation, som lika väl låter sig anpassas efter krigets som fredens krav. Han är i motsats till Edén icke främmande för tanken att den svenska stormakten av naturen var så krigisk, så fast förbunden med expansion, så dynamisk, att Karl Gustav 1655 »kun kunde finde en fremkommelig Vej ved at føre Krig», och finner i de på en gång motsatta och analoga svårigheter, varmed Karl XI:s förmyndare hade att brottas, en förklaring och ett försvar för deras olyckliga allianspolitik. Man kunde blott önskat, att förf., som giver en sympatisk teckning av huru Karl XI genom sin militära reorganisation löste samma problem, senare diskuterat, i vad mån det stora nordiska krigets utgång hade sin grund i den »Mangel paa Smidighed», han med Eli Heckscher i tankarna säger, att modern nationalekonomi påtalat hos Karl XI:s indelningsverk som helhet.

Till intet ledmotiv återkommer förf. så ofta som till striden mellan envælde och konstitutionell frihet. Adels roll såsom förkämpe för den senare framhäves därvid så starkt, att även anm. är belåten. Särskilt gladde det honom att se »den aristokratiske Konstitutionalisme» vidhållen även under Engelbrektsstridernas virrvarr. Det parti, mot vilket biskop Thomas skrev sin frihetssång, karakteriseras som en »Familjegruppe for Kong Erik». Dock kunde man önskat, att förf. för adels kamp för konstitutionell frihet ej i så stor utsträckning glömt bort vad den betytt för den av arymonarkien hotade riksintegriteten. Erik Sparre hade förtjänt ett större utrymme. Förf. tycks också för den politiska självstyrelsen ha i det närmaste glömt bort den kommunala, sådan den under århundraden fortlevat i socknarna. Härvid hade ju blivit tillfälle betona vad det andra ståndet, prästeståndet, betytt för svensk självstyrelse.

I sin framställning av 1800- och framför allt 1900-talet framhäver förf. samlingstanken, kulminerande i 1905 och 1939 års samlingsregeringar, såsom den specifikt »svenske Linje». Outrerade partiregeringar i den rena parlamentarismens anda skulle dock också de kunnat åberopa svenska traditioner. För så vitt förf. vill säga, att det är genom samarbete mellan partier, som de bästa resultaten vunnits, har han dock rätt. Som förkämpe för

sin linje skulle han kunnat framhåva Louis De Geer, som dock i alla fall efter nutida svenska mått var en stor statsman. Detta problemkomplex kommer att av anm. i annat sammanhang behandlas.

Särskilt fängslande — ur synpunkter, som redan angivits — ter sig vad förf. har att berätta om den ekonomiska och den sociala utvecklingen.

Byalagens tillkomst ter sig som en till järnåldern daterbar historisk tilldragelse, på vilken man väntar fortsättningen. Att den dröjer rår ej förf. för. Liksom om han anade en okunnig läsares nyfikenhet, finner han anledning gång efter annan framhålla, att medan så mycket annat förändras sagda organisationsform består. Så mycket verkningsfullare blir sedan vad förf. i sinom tid har att förmåla om storskifte, enskifte och laga skifte.

När det gäller de stora skogarna, äro förhållandena än mera stabila. Skogarna ligga till stor del — reservationen betingas bl. a. av vad förf. har att förmåla å s. 253 — orörda, tills 1800-talets trävaruindustri och trävaruexport tager vid. Synnerligen verkningsfullt blir då det Heidenstamcitat, varmed förf. inleder det kapitel, vari han tecknar den svenska industrialismens genombrott: »här spökar», — anm. föredrar citera Heidenstam direkt — »vid pipande myggors dans, den tid, som före människan fanns». Kapitlet är ett av bokens bästa. Teckningen av järnvägsinvigningen 1862 såsom ett »Teknikens Triumftog genom de gamle Bondebygder» är verkligen festlig. Man kan förstå, att förf. kallar denna tid »en dramatisk og spændende Menneskealder». Man kan också livligen instämma med honom, när han säger, att det fattiga Sveriges förvandling till det rika Sverige är »et historiskt Epos saa godt som noget».

Till förf:s förtjänster vill anm. också räkna den uppmärksamhet, som han redan tidigt ägnar en samhällsklass, som ståndstiden igenom och långt in i vår tid ingen möjlighet hade att göra sin röst gällande på riksdagarna men blev ett stort problem, när under början av 1800-talet befolkningen starkt tillväxte utan att någon storindustri fanns, som kunde absorbera överskottet: »Tyendet». Hugnesamt är att sedan finna Sverige framställt som ett socialpolitikens föregångsland. Den berömmelse, Sverige härvid vunnit, mer detaljerat framhävd i Alva Myrdals uppsats »Vår plats bland nationerna» i essaysamlingen *Diskussion om demokratin* av 1941, tål att jämföras med den vi vunnit genom militära bragder eller som konstitutionellt föregångsland.

Uti sin i begynnelsen av denna anmälan åberopade skrift har Kr. Erslev som grund för det urval, historieskrivningen gör av allt källorna ha att bjuda, angivit det som har intresse för oss, det som för fram till nutiden, våra egna förutsättningar. Riktigheten av detta påstående bestyrker förf. genom det stora utrymme, han ägnat konstitutionella, ekonomiska och sociala problem. I lika hög grad illustreras den dock av den uppmärksamhet, som han ägnar den politiska propagandan från och med Karl Knutsson och långt fram i tiden. För en forskare, som lever i Adolf Hitlers tidevarv, är en sådan intresseinriktning begriplig nog.

En annan urvalsprincip har förf. haft i hänsynen till den danska publik, för vilken han skriver. Härvid betyder mindre att han summariskt behandlar ting, som kunna förutsättas vara den väl bekanta. Av stort intresse äro däremot de fall av dansk påverkan på svensk samhällsutveckling, han

sorgfälligt registrerar: kyrkklockornas beslagtagande under Gustav I, det Macleanska enskiftet, folkhögskolornas upprättande, husbehovsbränningsrätens upphävande, jordbrukets omläggning till animalisk produktion, den höjda valrättsåldern för första kammarens urväljare 1918—21. Härtill kunde förf., om han haft anledning fördjupa sig i det svenska statsskickets detaljer, i viss mån lagt interpellationsinstitutet.

På tal om främmande mönster böra ock ett par fall diskuteras, då förf. förklarar, att sådana varit av betydelse för svensk författningsutveckling.

Vid arvräkets införande 1544 hämtade Gustav I, säges det, säkerligen sin förebild genom Normans förmedling från Braunschweig. Tidigare har förf. gjort gällande, att det var Frankrike, som genom förmedling av von Pyhy bestod mönstret. Rimligen är det Svalenius, som bragt honom på andra tankar. Anm. har dock svårt att förstå, att främmande påverkningar kunna ha haft mycket att betyda vid denna på en gång stora och enkla författningsändring. Gustav I ville som så många svenska konungar före honom trygga kronan åt sin ätt men samtidigt förhindra, att den genom arv kom i främmande furstars hand. Då gav sig agnatisk primogenitur av sig själv. Vad han lärt sig utifrån har på sin höjd varit den mer sekundära ej alltför invecklade lineal- och representationsprincipen. Annorlunda ställer sig saken, när det t. ex. gäller proportionalismens införande i Sverige i begynnelsen av vårt århundrade. Själva den proportionalistiska idén, som sådan har koncipierats under utländskt inflytande. Och vad man i fråga om metoderna för samma idéns förverkligande lärde sig utifrån var invecklat nog.

I samband med vad man må ha rätt att kalla 1739 års stora ministär-förändring, säger förf., att den frihetstida parlamentarismen säkert hämtat impulser från den äldre engelska parlamentarismen. Anm. har sannernligen icke en sådan idiosynkrasi i fråga om detta slags impulser, att han icke med stort intresse skulle se dem påvisade. Tills så sker, får han nöja sig med att förklara, att han aldrig själv kunnat komma dem på spåren. När frihetstidens författning under 1769 års författningskris jämföres med den engelska, är det för att få skillnaderna framhävda. Den senare karakteriseras, förklarar man, av maktindelning, den förra av ständernas envælde. Man har samma uppfattning av den engelska författningen som den, Montesquieu lanserat i *Esprit des Lois*. Det kan också sättas i fråga, om den engelska parlamentarismen, som i många avseenden växt fram i det fördolda, är äldre än frihetstidens. Någon ministärförändring, jämförlig med den svenska av 1739, äger icke rum i England förrän 1782.

Annars är förf. försiktig, när det gäller utländska påverkningar. I fråga om 1772 års RF konstaterar han Montesquieuska lärdomar, så långt förarbetena av 1768—69 beträffar, men förklarar såsom karakteristiskt för de inhemska traditionernas rikedom och hållbarhet, att Gustav III 1772 ej begagnade sig av upplysningstidens modedoktriner utan gjorde allvar av ett annat program, nämligen att åter införa Gustav II Adolfs statsskick. Blodet visade sig tydligen vara tjockare än vattnet. Det historiska ursprunget så väl till skilda §-er i 1809 års RF som till dess allmänna avbalansering av makten understrykes starkt. Det är då svårt att förstå vad förf. menar med sin förklaring att samma regeringsform sökte bringa den historiska

erfarenheten i samklang med Montesquieu. Det är blott i konstitutionsutskottets memorial ett sådant Prokrustesverk försökes.

När förf. annars konfronterar svensk och utländsk författningsutveckling, är det för att konstatera förefintligheten av en tidsanda, som är för båda gemensam. Kalmarunionen är ett barn av samma tidevarv som förningen mellan Polen och Littaunen och tillkomsten av den nederländska förbundsstaten. Kristina tager upp kampen med aristokratväldet i en tid av monarkisk lågkonjunktur. Karl XI införde enväldet på en tid då sagda statsskick nådde sin höjdpunkt i europeisk historia. Av samma art är ock förf:s förklaring att 1809 års män uppmuntrats av nya politiska idéer. Man stimulerades, som anm. i annat sammanhang framhållit, av Montesquieus modedoktrin att restaurera den gamla svenska maktdelningsförfattningen eller, som man också kan uttrycka saken, blev tack vare den mindre frestad att återvända till frihetstidens ständervælde.

I ett fall saknar anm. en jämförelse med utländska företeelser, som skulle kunnat bli givande. Förf. daterar riksdagens genombrott så sent som till Sten Sture d. y:s regering. Den officiella uppfattningen tillmötesgår han dock på så sätt, att han förklarar, att på Engelbrekts tid köpstadsmän och väpnad allmoge understundom befann sig i närheten, när rådsmöten hölls. »Men», säger han, »her var der Tale om særlige Situationer og Møderne havde endnu ikke faaet fast Form». Skulle man icke kunna säga, att Engelbrekts riksmöten förhålla sig till Sturetidens som Simon av Montforts parlament till Edvard I:s. Trots det att det förra var en tillfällig företeelse utan omedelbar efterföljd, bruka vi ändock räkna 1265 som det engelska parlamentets födelseår.

Och så några detaljmärkningar.

Förf. spårar också det illa beryktade sekreteraregementet tillbaka till Sten Sture d. y., men han är färdig därmed redan under Gustav II Adolf. Det är dock alldeles för tidigt. Motsättningen mellan rådsvalde och sekreteraregemente fortlever genom århundradena och har ännu 1809 kvar sin forna sociala innebörd. På sätt och vis kan det senare sägas ha legaliserats genom 1840 års departementalreform, i det konungens råd sedan dess till övervägande delen består av cheferna för kansliets forna expeditioner, nu kallade departement.

Å s. 221 säger förf. utan någon reservation att beskattningsrätten blev lagd i konungens hand. De rättigheter av finansiell natur, Karl XI erhåller vid 1689 och 1693 års riksdagar, avse dock endast det fall att riket invecklas i krig. I händelse av fortsatt fred, som får anses som den normala situationen för varje rike, skulle landslagens statsrätt fortsatt att gälla orubbad. Det hade varit skäl att inför ett danskt publikum betona skillnaden mellan danskt och svenskt envælde.

Å s. 290 får förf. sägas ha övervärderat den lösning av de sociala problemen, som Gustav III åstadkom. Privilegiutjämningen var dock rätt begränsad, och vad som stod kvar av den gamla ordningen låstes fast till evärdlig tid genom säkerhetsaktens förklaring i § 8, att ingen ändring av dess bokstavliga innehåll framdeles vore tillåtlig.

Genom att å s. 362 tala om »Love om Beskyttelsestold» inger förf. sina danska läsare den oriktiga föreställningen att finanslagsteorien gäller i

Sverige. Anm. skulle icke heller använt termerna »feudal» och »Personalunion» på samma sätt som förf. Han förstår icke heller, varför förf. kallar kanslipresidenten Ulrik Scheffer för »Kancellisekretær» och justitiestatsminister De Geer för »Justits- og Statsminister».

Till sist några önskemål beträffande den svenska variant av boken, som vi med glad förväntan emotse. Som akademisk handbok, för vilken uppgift den ej fördenskull bör anses olämplig, att den är i bästa mening rolig, skulle den ännu bättre lämpa sig, om den gäve något fylligare besked både om grundlagstexter och fredsslut. Det är t. ex. svårt att förstå, varför icke Jämtland och Härjedalen kommit med i förf:s redogörelse för Brömsebrofreden. Än mera önskligt vore, om förf. på alla de punkter, där andarna i särskild grad drabbat samman, ville ge oss besked om olika problemlösningar. Allt för många synas de fall vara, då förf. förklarar, att problemet icke kan lösas. Hans betänksamhet lär icke avskräcka nya släkten att ånyo pröva sina krafter.

Fredrik Lagerroth.

K. VEDEL-PETERSEN: *Danmarks Statistik*. Köpenhamn 1942.

En skildring av den officiella statistiken eller samhällsstatistiken i ett land kan givas på flerfaldiga sätt alltefter de synpunkter, man lägger på begreppet statistik. Definieras statistiken såsom en metodvetenskap, inbegripes i en redogörelse av statistiken framförallt de olika metoder, som användas för insamlingsarbetet, de införskaffade uppgifternas omfattning och beskaffenhet, vidare de enskilda personer, organisationer och myndigheter, som beröras av uppgifterna och äro ansvariga för uppgifterna. En sådan skildring av statistiken kan lämnas tämligen fristående från samhällslivet i övrigt eller kunna samhällsförhållandena endast beröras i korthet. Dock måste de krav beaktas, som samhällslivet ställer på en tillräcklig och ändamålsenlig statistik. I motsats härtill kan man utgå från samhällsorganisationen, näringslivet m. m., beskriva dessa i stora drag och med utgångspunkt härifrån behandla statistiken och dess syfte att belysa samhällsförhållandena sådana de te sig för tillfället. I båda fallen men särskilt i det senare kan redogörelsen kompletteras med belysande data hämtade från den officiella statistiken. Om siffror givas, förringas emellertid värdet därigenom att de bliva äldre för varje år och snart för gamla. Gränsen mellan de olika beskrivningssätten äro emellertid flytande.

I sin år 1942 utkomna »Laerebog i Danmarks Statistik» har lektorn K. Vedel-Petersen skildrat statistiken med utgångspunkt från samhällslivet. Enligt förordet avser boken icke att vara en handbok i Danmarks statistik, utan framställningen syftar att beskriva samhällsförhållandena och beskrivningen kompletteras därför med siffror illustrerande förhållandena på det mest typiska sättet.

Huvudvikten lägges sålunda på samhällslivet och dess nuvarande utformning såsom det behandlas av statistiken. Statistikens metodik behandlas i ett kortare inledningskapitel, där de viktigaste synpunkterna på insamlingsarbete och bearbetning framhålles utan att förf. alltför mycket går in på detaljer av statistikens organisation.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK — STATISTIK — EKONOMI

NY FÖLJD

UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

FYRTIOFEMTE ÅRGÅNGEN
(NY FÖLJD 24:DE ÅRG.)

1942

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

REDAKTION:
FAHLBECKSKA STIFTELSENS KOLLEGIUM

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE:

ROBERT MÅLMGREN

LUND
HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI
1 9 4 2

INNEHÅLL

UPPSATSER

	Sid.
BJURLING, O., Knut Wicksell och David Davidson. En retrospektiv studie	358
BRUSEWITZ, AXEL, Statsrådsdechargen i senaste praxis	1
ERICH, R., Åland under krigsåren. Några reflexioner	150
FAHLBECK, ERIK, Om gravplatser och gravmonument i våra kyrkor	237
GRÖNLUND, OTTO, Den senaste allmänna jordbruksräkningen i Sverige och därmed sammanhängande undersökningar	159
MYRBERG, ISRAEL, Giltigheten av 1921 års Ålandskonvention	257
QUENSEL, CARL-ERIK, De årliga uppgifterna över befolkningens förändringar	368
REUTERSKIÖLD, C. A., Dechargeinstitutet	136
SKOTTSSBERG, BRITA, 1920-talets rättighetsförklaringar	17
SWENSSON, GUNNAR, Den sociala bakgrunden till 1800-talets kommunalreformer	333
WITTENBERG, ERICH, Konservatism och nationalsocialism	89

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDE

BRUSEWITZ, AXEL, Riksdagen och utrikespolitiken under senare halvåret 1941	61
CEDERSTRÖM, BROR GÖSTA, Tidskriftsöversikt	202, 313
DAHLIN, E. H., Statens priskontrollnämnd	303
ELMÉR, ÅKE, Statliga och kommunala socialanslag i Sverige 1895—1935. Några erinringar	412
ENEBLAD, EVA, Den svenska riksdagens sociala sammansättning 1940—41	198
FRYKHOLM, LARS, Stockholms högskolas statsvetenskapliga förening	64
— —, En tendens till lagprövningsrätt i Frankrike?	411
HARTMANN, J. L., 1942 års val till de församlingar, som utse första kammaren	390
— —, 1942 års val av ledamöter i första kammaren	398
HECKSCHER, GUNNAR, Svar (till professor Halvar G. F. Sundberg)	206, 318
HERLITZ, NILS, Om tolkningen och tillämpningen av RF § 107	283
HOLM, SUNE, Konstitutionella m. fl. frågor vid 1942 års riksdag	292
VON HORN, KNUT, Statens handelskommission	191
HUSS, ERIK, Statens industrikommission	400
KAJSER, FRITZ, Statens bränslekommission	50
PRYTZ, JAN, Statsvetenskapliga föreningen i Göteborg	63
RYNELL, STIG, Statens informationsstyrelse	181
STEFANSSÖN, K. O., Statsvetenskapligt intresseförbund bildat	201
STJERNQUIST, NILS NILSSON, Statsvetenskapliga föreningen i Lund	63
SUNDBERG, HALVAR G. F., Genmäle till docent Gunnar Heckscher	206, 317

	Sid.
TILLSTRÖM, GUNNAR, Statliga och kommunala socialanslag i Sverige 1895—1935	177
WÄHLSTRAND, ARNE, Satsvetenskapliga föreningen i Uppsala	64
Ansökningar om understöd från J. H. Palmes fond	414

LITTERATURGRANSKNINGAR

AAGAARD, FRODE, J. C. Christensen. Anm. av <i>Carl-Gustaf Thomasson</i>	222
ANDERSSON, INGVAR, Sveriges Historie gennem Tiderne. Anm. av <i>Fredrik Lagerroth</i>	424
ARUP, ERIK, Viggo Hørup. Et Mindeskraft i Anledning af Hundredaarsdagen for hans Fødsel. Anm. av <i>Carl-Gustaf Thomasson</i>	329
BJÖRKBLOM, SIXTEN, Södermanlands läns landsting. Sammansättning, organisation och verksamhet. Anm. av <i>Arne Wählstrand</i>	323
BRUSEWITZ, AXEL, Studier över riksdagen och utrikespolitiken, III. Utrikesfrågors behandling i den svenska riksdagen. Anm. av <i>Gunnar Hesselén</i>	211
BYE, RAYMOND T., An appraisal of Frederick C. Mills' »The behavior of prices». Anm. av <i>Johan Åkerman</i>	228
CRONEBORG, O., Om gravrätt. Anm. av <i>C. A. Reuterskiöld</i>	81
FAHLBECK, E., Kyrkogård och begravningsplats. Anm. av <i>C. A. Reuterskiöld</i>	81
FRIFELT, SALOMON J.; JENSEN, HANS; m. fl., Bogen om J. C. Christensen. Anm. av <i>Carl-Gustaf Thomasson</i>	222
FRYKHOLM, LARS, Studier över artikel 48 i Weimarförfattningen. Anm. av <i>Gunnar Heckscher</i>	415
HANSEN, ALVIN H., Fiscal policy and business cycles. Anm. av <i>Johan Åkerman</i>	228
HECKSCHER, ELI F., Svenskt arbete och liv. Anm. av <i>Sven Brisman</i>	226
LEONTIEF, WASSILY W., The structure of American economy, 1919—1929. Anm. av <i>Johan Åkerman</i>	228
LINDMAN, SVEN, De homogena partiregeringarna i Finland 1926—1928. I—II. Anm. av <i>Axel Brusewitz</i>	320
MALMGREN, R., Sveriges författning, en lärobok i svensk statsrätt, 3:dje och 4:de häftet. Anm. av <i>Gunnar Hesselén</i>	207
THAULOW, TH., Jacob Brønnum Scavenius Estrup. Hans Liv og Gerning (1825—1913). Anm. av <i>Axel Brusewitz</i>	66
TINGSTEN, HERBERT, Den svenska socialdemokratiens idéutveckling. I—II. Anm. av <i>Gunnar Heckscher</i>	74
— —, Samtidens förbundsstater. Anm. av <i>Edvard Thermanius</i>	419
VEDEL-PETERSEN, K., Danmarks Statistik. Anm. av <i>Carl-Erik Quensel</i>	430
WÄHLSTRAND, ARNE, 1905 års ministärkriser. Anm. av <i>R. Simonsson</i>	215
1809 års regeringsform. Några aktstycken belysande dess tillkomst. Till Professor Georg Andréns 50-årsdag. samlade och utgivna. Red.: GUNNAR WALDNER. Anm. av <i>Sigfrid Andgren</i>	70
Genmäle till professor Reuterskiöld. Av <i>Otto Croneborg</i> . — Svar. Av <i>C. A. Reuterskiöld</i>	236
Berättelse över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1941	84

I olika kapitel behandlas sedan de olika delarna av statistiken (befolkning, jordbruk, hantverk och industri, handel, samfärdsel, penningväsende och priser, sociala förhållanden och offentliga finanser). Det organisatoriska och metodiska i statistiken vidröres mera i förbigående och huvudvikten lägges på samhällsförhållandena och särskilt de senare årens utveckling och de skilda statsingripandena på näringsliv och sociala förhållanden beskrivas. Redogörelserna kompletteras med anvisningar till lämpliga delar av den officiella statistiken. På så sätt vinner boken därför i värde för en större allmänhet och vänder sig icke enbart till statistiker. Ehuru den berör danska förhållanden, är den även värd uppmärksamhet i Sverige.

Carl-Erik Quensel.

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- AULÉN, GUSTAF, Den norska kyrkostriden. Pris kr 0:60. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1942. Kooperativa förbundets bokförlag.
- GERHARD, INGEMAR, Kriget och Sveriges utrikeshandel. Pris kr 0:60. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1942. Kooperativa förbundets bokförlag.
- KLINTHE, PAUL JOHAN, Der Verteidigungskampf Finnlands als Völkerrechtsproblem. (Sonderabdruck aus Band XXII, Heft 2—3, der Zeitschrift für öffentliches Recht.)
- PIPPING, HUGO E., Produktionspolitiska perspektiv. Pris kr 1:50. Sthlm 1942. Kooperativa förbundets bokförlag.
- THORARINSSON, SIGURDUR, Det ockuperade Island. Pris kr 0:60. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1942. Kooperativa förbundets bokförlag.
- Göteborgs Statistik. Hyres- och Bostadsräkningen 1939/40 i Göteborg jämte vissa i anslutning därtill verkställda bostadsstatistiska undersökningar. Gtbg 1942.
- Helsingfors stads statistik. I. Hälso- och sjukvård, 1940. Hfors 1942.
- Produktionsviljans betingelser. Föredrag av Direktör GUSTAF SÖDERLUND vid Stockholms Köpmansklubbs sammanträde den 6 oktober 1942. (Meddelanden från Skattebetalarnas Förening. Nr 78.) Sthlm 1942.
- Riksgäldskontoret budgetåret 1941/42. Årsbok utarbetad inom Riksgäldskontorets räkenskapsbyrå. Pris kr 2:— Sthlm 1942.
- Studieplan för cirklar i utrikespolitik. Världskrigets ekonomi. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Sthlm 1942.
- Studier i svenskt näringsliv, tillägnade Jacob Wallenberg på hans 50-årsdag. (Redaktionskommitté: IVAR HÖGBOM, ROLF CALISSENDORFF, IWAR SJÖGREN, BERTIL STERNER, CLAES WAHLUND.) Pris kr 20:— Sthlm 1942. A.-B: Nordiska Bokhandeln (i distribution).

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

- Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Kommunaltidskrift, Finsk Tidskrift, Forschungen und Fortschritte, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Industria, International Labour Review (Montreal), Kommersiella Meddelanden, Kommunaltidningen (Hfors), La Giustizia Penale (Rome), Landskommunernas Tidskrift, Mercator (Hfors), Nationaløkonomisk Tidsskrift, Neue internationale Rundschau der Arbeit (Berlin), Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift for international Ret, Revue internationale d'Agriculture (Rome), Skandinaviska Banken (Kvartalskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidsskrift, Svenska Stadsförbundets Tidsskrift, Theoria, Tiden, Tidsskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidsskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN
HAR UTKOMMIT:

- I. SVEN HJELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemärknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAËL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XXVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomaktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935-års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.